

1. Za začetek. Uvod in metoda.

Doslej so ustoličevanje koroških vojvod obravnavali v veliki meri kot opis historičnega dogajanja. V spomenikih, ki so pri tem sodelovali, so videli predvsem odraz historičnih dogodkov. Oboje so sklepali zato v dokazni krog, ki je v posameznih vidikih postal povsem jalov. Naj omenim le neskončno diskusijo o koroškem palatinatu, v kateri je vojvodski stol pogosto dokazoval palatinat, ta pa stol. Ni moj namen ponovno "preigrati" razprave o ustoličevanju, čeprav bi bila to zelo zanimiva téma, še zlasti za zgodovino zgodovinopisja. Starejša dela sem pritegnil samo toliko, kot je bilo najbolj neobhodno. Izsledki pričujoče raziskave namreč kažejo, da bo v bodoče potrebno zlasti interpretativni del diskusije ponoviti na povsem novih izhodiščih. Prav tako ni moj namen obravnavati ustoličevanje kot del novodobnega nacionalnega mita, ker ta izvira iz potreb sedanjosti in ne preteklosti. Če ga hočemo razumeti, ga moramo zato obravnavati v kontekstu sodobne zgodovine.

Zgodovino raziskav do 1899 daje Paul Puntschart (1899), za naslednjih petdeset let Bogo Grafenauer (1952) s še dvema dodatoma za naslednji desetletji (Grafenauer 1962; 1970), zadnje stanje Heinz Dopsch (1995). Pri tem je opaziti, da je bila v zadnjih desetletjih pozornost raziskovalcev usmerjena le še na posamezne podrobnosti. Kot da so viri v dobršni meri že izčrpani, kot da do večjih premikov v poznavanju ne more več priti. Seveda nam viri povedo toliko, kot jih znamo vprašati. Naša vprašanja pa so odvisna od zornega kota, ki ga izberemo. Moj vidik sta arheologija in mitologija, moji viri niso samo pisni, ampak tudi tvarni, še zlasti ljudsko izročilo. Skušam jih obravnavati enakopravno in medsebojno soočati. Pri tem uporabljam različne metode številnih ved: arheologije, zgodovine, historične geografije, mitologije.

Kot ljudsko izročilo razumem tisto znanje, ki je prehajalo iz roda v rod, praviloma v ustni obliki. Vendar mu prištevam tudi njegove pisne, likovne in druge simbolne zapise. Kritika posameznih vrst virov je najbolj razvita za pisne vire, saj gre za način sporočanja, ki mu človeštvo že stoletja daje daleč največjo težo. Skupno vsem virom pa je vendarle osnovno vprašanje pri obravnavanju vira. To je razločevanje osebnega deleža njegovega avtorja od splošnega vzorca, ki ga sporoča. V primeru, ko so nam avtor in okoliščine nastanka njegovega dela premalo ali pa sploh nič poznani, nimamo vnaprejšnje možnosti od celote odšteti njegov delež in tako določiti objektivni del sporočila. Tedaj nam preostane druga pot. Najprej je treba prepoznati osnovni sestoj, okostje, strukturo sporočila. Ker moramo biti vedno na preži za novostmi, je precejšnja mera dobre intuicije pri tem nepogrešljiva. V naslednjem koraku iščemo čim bolj podobne sestoj. Več sestavnih delov imajo primerjalni sestoji (strukture), bolj ko se prekrivajo, večja je zanesljivost ujemanja. Pri tem se je pogosto treba vračati na začetek in s primerjalno pridobljenimi spoznanji izboljševati prepoznavnost izhodiščnega sestoja. Razumljivo je, da za osebne dodatke avtorja, ne bomo našli strukturnih primerjav. Vendar to hkrati ne pomeni, da je že vse, kar nismo znali vpeti v nek sestoj, strukturo, potem samoumevno subjektivno, tisto, kar lahko v bodoče zanemarimo. Ne, prav neizogibna stopnja naše lastne neuspešnosti, nam je lahko pri ponovnih poizkusih vir novih odkritij.

Možnosti primerjav ustoličevanja z ljudskim izročilom je nakazal že Gregor Krek v poglavju o običajih Slovanov (Krek 1887, 569 ss, 601 ss). Metodološko izjemno pomemben poizkus je na začetku tega stoletja napravil Emil Goldmann. Naredil je prvi resni korak k strukturni analizi, ko je v začetnem poglavju primerjal celotno koroško ustoličevanje in staroindijski obred ustoličevanja kraljev "rajasuya" (Goldmann 1903, 3 ss). Žal se je v naslednjih poglavjih odrekel

lastni metodi, obred razbil na posamezne sestavine in jim iskal (predvsem slovanske) primerjave. Kljub močnemu sozvočju, ki ga je dobil v mitologiji, se je na koncu odločil za povsem "posvetno" razlago obreda. Kot njegov epigon je nato nastopil Georg Graber, ki je povzel samo slabo metodo, razbitost na posamezne dele, in v nasprotju z Goldmannom zavzeto iskal germanske primerjave (Graber 1919). Oba sta v svojem delu pokazala na številne primerjave s področja ljudskih običajev, mitologije, ki jih bo potrebno v bodočnosti ponovno preveriti. Že na prvi pogled se med njimi skrivajo zelo zanimiva opozorila. S tem se je Graberju dodobra posrečilo kompromitirati drugačnost Goldmannovega pristopa. Zavladal je vtis, ki ga je jedrnat formuliral Bogo Grafenauer; s primerjanjem z obredi, ki so bistveno različni od tega, ki bi ga morali razložiti, so naredili okrog njega samo nepregledno zmedo, njihova metoda ne vodi nikamor (Grafenauer 1952, 207). Tej oceni bi se sicer dalo oporekati, kajti glavni problem Goldmanna in Graberja je bil v tem, da nista bila sposobna izločiti "dobrega" gradiva in ga kot takega predstaviti. Očitiki zgodovinarjev so bili dovolj hudi, da si "nehistoričnega" pristopa lep čas ni drznil tvegati nihče.

V zadnjih desetih letih pa smo kar trije raziskovalci neodvisno drug od drugega prišli do zelo podobnih ugotovitev; da je koroško ustoličevanje in njegovi prostori povezano s svetim, s predkrščansko ideologijo (Banaszkiewicz 1986, 42 s, 47, 55; Pleterski 1990; Kahl 1993, 54 s). Priložnost za nov poizkus je tu. Pri tem bom upošteval Grafenauerjevo navodilo; če hočemo v resnici razložiti vire, se moramo držati predvsem njih samih, kolikor pritegnemo paralele, pa smemo le take, ki obravnavajo ne le isti predmet, marveč spadajo tudi v isto družbeno-zgodovinsko razdobje (Grafenauer 1952, 207). Držati se virov, bo pomenilo drobnjakarsko poglobljanje vanje, strukturne primerjave - vzpon na splošno raven. Za začetno primerjavo pa sem izbral ustoličevanje irskih kraljev, ker je dovolj dobro dokumentirano, ima jasno mitološko ozadje, obravnava isti predmet in je iz istega družbeno - zgodovinskega obdobja.

Zavedam se, da so bili obredi ustoličevanja odvisni od prostora in časa, da se je celotni skupek podrobnosti zato nenehoma spreminjal. Ujeti to spreminjanje, je snov posebne raziskave. Tu poskušam pokazati samo tisto arhetipsko strukturno mrežo lastnosti, ki se skozi tisočletja in prostor ni bistveno spreminjala. Njen obstoj dokazujem s prikazovanjem njenega ponavljanja v različnih kontekstih. To imenujem strukturna primerjava. Ločim jo od formalne primerjave, ki mi pomeni primerjanje samo posamičnih lastnosti. Zanesljivost formalnih primerjav je zato bistveno manjša in se jim praviloma skušam izogniti. V obravnavo jih pritegnem takrat, kadar nas lahko popeljejo k širši, strukturni primerjavi.

Ker mi niso bili na voljo vsi potrebni znaki, sem moral nekatera naglasna znamenja in posebne črke izpustiti, zato naj moji citati veljajo predvsem kot opozorila na primarne objave. Pozoren bralec bo opazil nekatere nedoslednosti pri pisanju irskih imen. Te so posledica negotovosti, ki vlada v literaturi, iz katere sem črpal. Dokler se o tem ne bodo odločili Irci sami, ne morem biti pametnejši od njih.

2. Sestoj treh svetih mest

O tem, kako in zakaj se v pokrajini pojavljajo trojice svetih mest, sem napisal posebno razpravo (Pleterski 1996). Tu naj ponovim le misel, da so na njih nekoč častili žensko božanstvo povezano z vodo, nebeško in htonsko božanstvo. Vsa tri mesta sestavljajo trikotnik, v katerem se eden od kotov čimbolj približuje kotu $\pm 23,5^\circ$. To je kot med Zemljino osjo in ravnino Zemljine orbite okoli Sonca (Šprajc 1991, 14), kar je navidezna razlika v višini sonca v času enakonočja in

obeh sončnih obratov. Božanstvi nebesnega in zemeljskega sta tako izenačeni s poletnim in zimskim sončnim obratom, enakonočje pa je božanstvo, ki ju povezuje (Pleterski 1996, 182).

V opisih ustoličevanja se vedno znova pojavljajo trije kraji: Krnski Grad /- Karnburg/, vojvodski prestol na Sveškem polju /- Zollfeld/ in Gospa Sveta /- Maria Saal/. Vsi trije sestavljajo trikotnik (*Slika 8*), v katerem kot, ki ima vrh pri cerkvi Sv. Petra in Pavla na Krnskem Gradu meri 24° - 25° (prvo vrednost da merjenje s kompasom, drugo geografska karta 1 : 25000). S tem se že nakazuje možnost, da imamo pred seboj pravi sveti sestoj.

2.1 Koroška

2.1.1 (Krnski) Grad

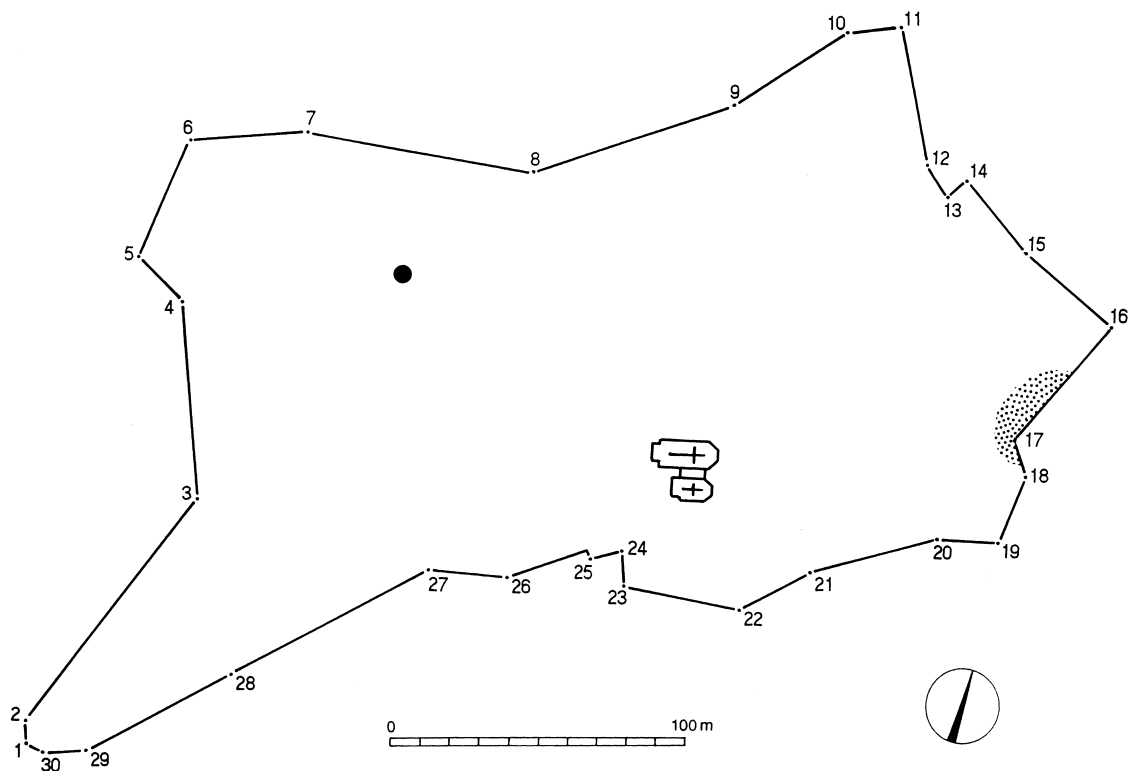
2.1.1.1 Knežji kamen

Ime knežji kamen je seveda le prevod nemškega "Fürstenstein", ki pa je prav tako razmeroma mlada oznaka, prvič v potopisu Martina Zeillerja *Itinerarium Germaniae nov-antiquae* iz 1632 (Puntschart 1899, 16). Po pripombi Axla Huberja je ime "Fürstenstein" najti že 1612 pri Megiserju.

V načrtu Krnskega Gradu, ki ga je objavil baron Karl Hauser (1890, 43, Fig. 1), je zadnje stojišče knežjega kamna vrisano z dvojnim krožcem, vendar tega v besedilu nikjer ne omenja (*Slika 1*). Avtor načrta je bil inženir Paul Grueber, ki je točko vnesel po podatkih, ki jih je dobil na kraju samem. Paul Puntschart (1899, 16) je sicer opozoril, da je v originalu načrta razlaga krožca, pri objavi pa je ni, vendar je ta podatek, skrit v obsežni knjigi, poznejšim raziskovalcem očitno ušel. Točka se povsem ujema s Pernhartovo risbo (npr. objava v: Fräss-Ehrfeld 1984, 85), ki je posnetek stanja preden so kamen 1862 prenesli v Celovec /-Klagenfurt/. Ujemaje je bilo mogoče še 1996 potrditi na terenu. A kljub temu je že Schleif (1939, Abb. 1) napačno domneval zadnje stojišče, za njim pa so napako povzemale poznejše objave do danes.

Hauser piše o najdbi vzhodnega obzidja Krnskega Gradu, ki so ga ponovno izorali v pozni jeseni, najverjetneje 1886 (Hauserjevo poročilo je nastalo pozneje, poleti 1887). Meni, da gre za isti prostor, kjer so našli že prejšnje rimske kamne in kjer je prvotno stal knežji kamen (Hauser 1890, 40 s). Gre najverjetneje za predel med točkama 16 in 18 Grueberjevega načrta (*Slika 1*), za katerega Grueber navaja pripoved domačinov, da je tam povsod najti kamne in jih vedno znova izkopavajo (Hauser 1890, 43). S tem se ujema Jabornegg von Altenfelsovo poročilo, kako je bil nekaj let pred 1837 izoran rimski napis CIL III 4988.

Izvemo, da je zid, ki povezuje vzhodno obzidje z južnim, mogoče prepoznati na njivi, kjer so raztreseni odlomki starih opek, malte in izjemno veliko skrilastih plošč(!). Prav tam je bil najden napis in na istem mestu je pred 50 - 60 leti (torej nekako 1777 - 1787) stal knežji kamen. Lastnik zemljišča ga je nato prestavil na novo mesto severozahodno od cerkve (Jabornegg von Altenfels 1837, 211). Tam ga nato srečamo v zgodnjem opisu iz 1812 (NN 1812, 28). Prenos je bil opravljen na ozemlju kmetije Jokl (Gallenstein 1871, 26). Tej sta še 1828 pripadali severni dve tretjini gradišča natančno do severnega obzidja in malo čez vzhodno obzidje (prim.: Wutte 1941, 358). Že Hauser je sklepal, da je kamen stal na ruševinah obzidja, ki ga je zato datiral v predslovansko dobo (Hauser 1890, 40 s). Iz Schleifovega poročila je razvidno, da je preko antičnih zidov postavljeno zgodnj srednjeveško obzidje, zgrajeno pretežno iz lomljencev. Izvemo, da je zid, ki povezuje vzhodno obzidje z južnim, mogoče prepoznati na njivi, kjer so

Slika 1. (Krnjski) Grad (po: Grueberjev načrt objavljen pri - Hauser 1890, 43, Fig. 1). Črna pika je zadnje stojišče knežjega kamna, preden so ga prenesli v Celovec. Raster označuje prostor, kjer je knežji kamen stal pred tem. Sever Grueberjevega načrta je popravljen.

raztreseni odlomki starih opek, malte in izjemno veliko skrilastih plošč(!). Prav tam je bil najden napis in na istem mestu je pred 50 - 60 leti (torej nekako 1777 - 1787) stal knežji kamen. Lastnik zemljišča ga je nato prestavil na novo mesto severozahodno od cerkve (Jabornegg von Altenfels 1837, 211). Tam ga nato srečamo v zgodnjem opisu iz 1812 (NN 1812, 28). Prenos je bil opravljen na ozemlju kmetije Jokl (Gallenstein 1871, 26). Tej sta še 1828 pripadali severni dve tretjini gradišča natančno do severnega obzidja in malo čez vzhodno obzidje (prim.: Wutte 1941, 358). Že Hauser je sklepal, da je kamen stal na ruševinah obzidja, ki ga je zato datiral v predslovansko dobo (Hauser 1890, 40 s). Iz Schleifovega poročila je razvidno, da je preko antičnih zidov postavljeno zgodnesrednjeveško obzidje, zgrajeno pretežno iz lomljencev

skrilastih plošč (Schleif 1939, 265 ss). To je ruševina, ki jo je videl Jabornegg - Altenfels na nekdanjem mestu knežjega kamna. Hauserjevo sklepanje je torej treba popraviti samo v tem, da je bil kamen postavljen na zgodnesrednjeveško obzidje šele potem, ko je to že propadlo. To mesto označuje poročilo iz 1871 kot njivo na "Blachfeldu", od koder so ga pred stoletjem prenesli na rob gramoznice blizu farne cerkve (Gallenstein 1871, 26). Graber pojasnjuje, da se Blachfeld razprostira med sklanato ravnico Krnskega Gradu in južnim pobočjem Šenturške gore /- Ulrichsberg/ v smeri od zahoda proti vzhodu in na vzhodu zlagoma pada proti Sveškemu polju (Graber 1919, 53 s). Ta opis znova potrjuje prostor knežjega kamna na (ali pri) vzhodnem obzidju, kot ga je ugotovil Hauser.

S tem smo določili stojišči: do let 1777/87 ter med leti 1777/87 in 1862. Topografski pregled bi lahko končali, če ne bi bilo opisa Simona Martina Mayerja. 18. julija 1820 je na celodnevem izletu obiskal tudi Krnski Grad in si tam ogledal knežji kamen. Izvedel je, da je bil tja postavljen s sredine nekega polja, kjer je bil oddaljen približno tisoč korakov proti vzhodu - *er wurde, bei tausend Schritte von demselben gegen Osten entfernt, aus der Mitte eines Feldes hieher gesetzt* (Mayer 1821, 156). Zadnji se je s to navedbo soočil Puntschart, ki pa jo je očitno enačil s poročilom Jabornegg von Altenfelsa in zato menil, da gre pri Mayerju za napako. Poleg tega je vtis, da pomeni Puntschartu omemba Blachfelda kraj, ki se z Jabornegg von Altenfelsovim ne ujema. Zato se je zadovoljil z ugotovitvijo, da se kraja, kjer je stal knežji kamen v času ustoličevanja vojvod, ne da natančno določiti (Puntschart 1899, 15). Od tedaj je Mayerjev topografski podatek izginil iz razprave.

Obe poročili, Mayerjevo in Jabornegg von Altenfelsovo (dopolnjeno s podatkom o Blachfeldu še leta 1871), ki zajemata iz ustnega izročila istega kraja, se v stvarnih podrobnostih tako zelo ločita, da ne moreta govoriti o istem prenosu. Še celo 19. st. je bilo staro stojišče na Krnskem Gradu dovolj natančno poznano. Mayerja ne moremo zavrniti z očitkom, da gre za napako. Treba ga je resno obravnavati. Razdalja približno 1000 korakov seveda zveni že precej pravičljivo. A prav pridržek približno, v pravlji bi bilo natančno, ji daje verodostojnost. Ta korak kot merska enota ni merski (polovični) korak z začetka 19. st., ki ga v svojem opisu sicer uporablja Mayer, ampak stari dvojni korak ljudskega izročila, kakršnega je bilo mogoče dokazati v Bodeščah na Bledu (Pleterski 1996, 179 s)). Mayer pač ni vedel, da je lahko razlika med "korakom" in "korakom", zato je "ljudske" korake vgradil v svoje besedilo tako, kot jih je slišal. Razdalja na ta način znaša približno kilometer in pol. A v 19. st. ljudje niso več natančno poznali oddaljenosti. Približno 1000 korakov zato pomeni zgolj "daleč" in je ne smemo razumeti povsem dobesečno. Proti vzhodu se tako povsem približamo Gospe Sveti in vojvodskemu stolu. Lega zadnjega ustreza oznaki, da je šlo za sredino nekega polja. Izročilo torej najverjetneje sporoča, da je knežji kamen stal prvotno tam, kjer je danes vojvodski stol.

2.1.1.2 Gradišče in cerkev

V opisovanje in podrobnejšo zgodovino Krnskega Gradu se tu ne bom spuščal. Gre za veliko gradišče (približno 330 X 160 m) z naravnim prepadnim pobočjem na jugu in dobro ohranjenim nasipom na severu in deloma tudi vzhodu. Prostor je bil poseljen v različnih obdobjih. V pozni antiki, je bila tu že utrdba neznane velikosti (Ciglenečki 1987, 40). Prva neposredna omemba Krnskega Gradu je iz 888 *curtis Corantana*, ko je tam kralj Arnulf praznoval Božič (Kos 1906, Št. 290). Nemško ime Karnburg je že 1251 zapisano kot *Chaerenpurch*, slovensko ime je pisal Urban Jarnik kot *Koroški Grad* (Kranzmayer 1958, 116). "Krnski Grad" je tako novoknjižna tvorba. Staro slovensko obliko kaže sosednji zaselek Zagrad /- Sagrad/, 1349 še *Sagretz* (Kranzmayer 1958, 184). Prvotno ime je bilo torej samo *Grad* ali *Gradec* in se najverjetneje nanaša na utrjeni prostor še iz časa pred nastankom karolinške pfalce. Le-to namreč zelo verjetno nakazuje ime sklanatega vrha znotraj gradišča, jugozahodno od cerkev Sv. Petra in Pavla - *Kralutzberg* (Mayer 1821, 155). Kraluc je Kraljevec, 983 pa je na Krnskem Gradu omenjen *sedes regalis* (Kos 1906, Št. 475 in op. 4).

Arheološka izkopavanja leta 1939 so pokazala, da je bilo gradišče na vzhodu utrjeno petkrat: s leseno-kamnitim zidom, dvema palisadama, dvema leseno-zemljenima obzidjema, v notranjosti pa so stale lesene hiše. Drobni najdb niso interpretirali, zato podrobnejše datacije ni. Glavno kamnito obzidje stoji na ruševinski plasti (pozno?)antičnih zidov in je bilo uničeno v močnem

požaru. Ostali štirje utrdbeni sistemi ne kažejo sledov požiga (Schleif 1939, 265 ss). Ta okoliščina nasprotuje Schleifovemu mnenju, da je celotni obrambni sistem nastal na en mah. Gradnja obzidij iz lomljencev in lesenih brun je pogosta pri zgodnj srednjeveških slovanskih gradiščih. Požgani zid, ki stoji najvišje, je verjetno starejši od ostalih pod njim, ker bi se sicer ob njih zaradi erozije nabrala žganina. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da so požgano gradišče pozneje obnovili na drugačen način.

Cerkev Sv. Petra in Pavla vedno znova nastopa v literaturi kot karolinška, vendar brez resne strokovne utemeljitve. Dvome vzbuja že romanski relief blagoslavljačo roko, ki je vzidan kot spolija v severno steno. Za obstoj zelo zgodnje cerkve na tem mestu, bi govoril odlomek kamna s pleteninastim okrasom, ki ga tako kot ostale koroške Kurt Karpf z dobrimi argumenti postavlja nasplošno v čas pred 828 (Karpf 1994). Njegova razlaga velja pod pogojem, da kamen od vsega začetka izvira s Krnskega Gradu (prim.: Johannson - Meery 1993, 70). Cerkev Sv. Petra in Pavla je morda prvič neposredno omenjena 927 - *ad sanctum Petrum in civitate Carantana* (Kos 1906, Št. 369), pod pogojem, da *civitas* tu ne pomeni upravnega ozemlja. Ne glede na to, ali sedanji cerkveni zidovi v celoti ali le delno izvirajo še iz zgodnjega srednjega veka ali ne, mora biti smer ladje stara. Kaže namreč natančno proti vojvodskemu stolu, torej proti sosednji sveti točki trojnega sestoja. Po trenutnem stanju raziskav imajo tako smer samo cerkve iz časa pokristjanjevanja, ki so zamenjale poganska kulturna mesta: npr. na Blejskem otoku, Sv. Jurij na Legnu pri Slovenj Gradcu (Pleterski 1996, 167, 173, Slika 4, Slika 9).

2.1.2 Sveško-Gospodvetsko polje , prostor vojvodskega stola

Slovensko narečno ime je Sveško polje (Kranzmayer 1958, 218), kar kaže, da je Gospodvetsko polje zgolj novoknjižno ime. "Sveški" tako kot sosednje "Svatne" izhaja iz besede "svet = sanctus, divinus, sacer" (prim.: Snoj 1995, 349; Kranzmayer 1958, 218), kar kaže kulturni pomen prostora.

Sveški kamni še niso doživeli celovite moderne objave, kar je naloga, ki še ostaja za prihodnost. Noben med njimi ves čas srednjega veka nima ustaljenega imena. Najbolj pogosto uporabljeni besedi pa sta "kamen" in "stol".

2.1.2.1 Artefaktna in topografska analiza

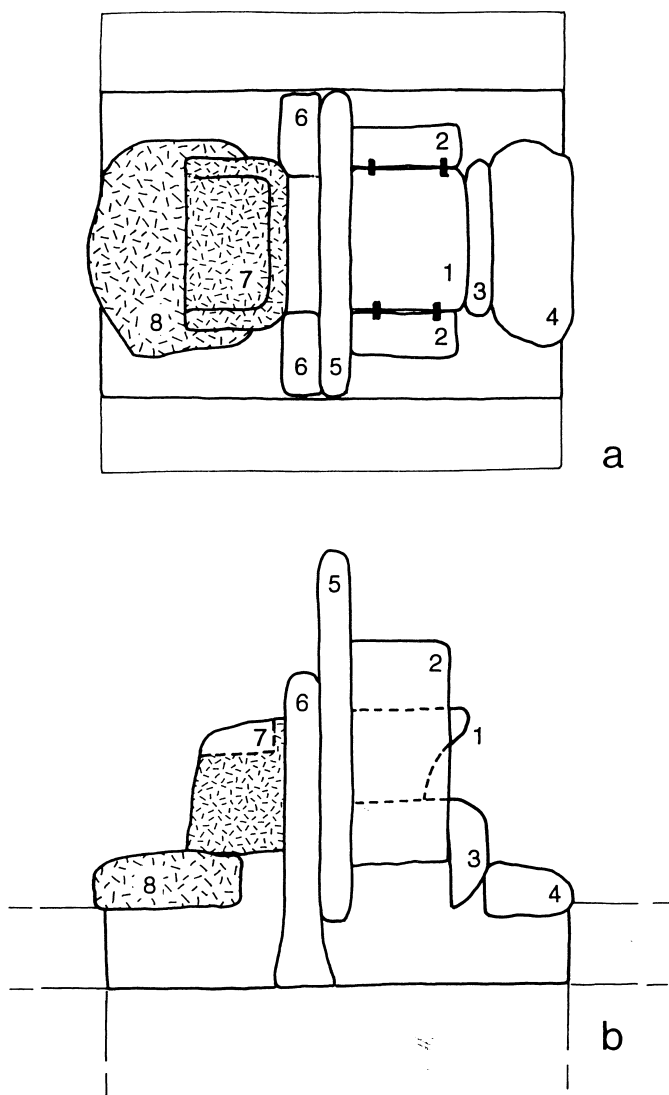
2.1.2.1.1 Vojvodski stol - zgradba

Vojvodski stol ali tudi prestol je samo prevod nemškega "Herzogstuhl", ki je prav tako povsem novoveška skovanka, v uporabi vsaj že od 1814 dalje (primerjaj: Puntschart 1899, 27, 30).

Na začetku tridesetih let 19. st. sta si stol ogledala Martin Mayer in Johann Kumpf in o tem izdelala poročilo. Spahe in skobe, ki sta jih opazila, sta si razlagala s tem, da je moral biti že nekoč prej prestavljen ali na novo postavljen (Wutte 1929, 49). Skobe je videti že na Megiserjevi risbi, objavljeni 1612 (Mal 1942, Sl. 11), ki jo je naredil ob svojem obisku spomenika 1609 (Moro 1967, 102).

Ob obnovi 1834 je nastalo tudi podrobno poročilo grofa Rudolfa Goëša. Glavnino besedila in risbe vojvodskega stola je objavil Gotbert Moro (1967, 109 s, Tafel 8; Moro 1967a, Abb. 9). Spomenik se je že močno pogreznil v mehka, stalno vlažna tla. Podlaga je bila naplavljen

gramoz, ki ga je pokrivala plast zemljene usedline, ki so jo naplavili izvirki iz vzhodnega gričevja in z zahoda Glana /- Glan/. Napis na severnem podporniku naslonjala ni bil več v celoti nad tlemi. Plošče so bile že zelo razmaknjene na različne strani in so grozile, da bo spomenik razpadel. Vse kose so vzeli narazen, jih izmerili in narisali, nato pa ponovno sestavili, ne da bi spremenili prvotno obliko in smer. Stare poškodbe in špranje so zapolnili s polnilom in povezali z železnimi skobami (Slika 2). - Ob vsej skrbi, ki so jo posvečali prvotni razporeditvi kamnov, je neverjetno, da bi podpornika osrednji hrbtni plošči postavili tako blizu skupaj, da potem ne bi mogli več vstaviti med njiju zahodnega sedeža. Ta je torej že pred obnovitvenim posegom stal odmaknjeno od plošče.

Slika 2. Vojvodski stol na Sveškem polju (Goëßova risba iz 1834, objavljena pri: Moro 1967a, Abb. 9). 1 - vzhodni sedež, 2 - naslonjali za roke, 3 - stopnica, 4 - stopnica, 5 - naslonjalo, 6 - podpornika, 7 - zahodni sedež, 8 - stopnica. a - pogled od zgoraj, b - pogled od strani. Pravokotnika označujeta podlago, ki jo je dal zgraditi Goëß. Raster označuje pozneje dodani del. Brez merila.

Gotbert Moro je opazil dejstvo, da ima sedanji zahodni sedež svoje lastno hrbtno naslonjalo (Moro 1967, 101), ki sicer ni izrazito, a dokazuje samostojno uporabo sedeža, saj bi sicer lahko uporabili za naslonjalo ploščo, ki jo ima za seboj vzhodni sedež.

Na številne pomembne podrobnosti sta v svojem geološkem poročilu opozorila Wolfgang Fritsch in Friedrich Hans Ucik (1967). Ugotavljata, da vzhodni sedež v obliki kapitela ni popoln,

ker ga pri naslonjalu manjka približno petina (Fritsch, Ucik 1967, 446 ss). Zahodni sedež je zagozden med podpornika hrbtnega naslonjala vzhodnega sedeža, vendar ne sega do njega (Fritsch, Ucik 1967, 448). Tako je med zahodnim sedežem in naslonjalom reža. Tudi stopnica pod zahodnim sedežem je za razliko od ostalih kamnov stola, ki so bolj ali manj jasno obdelani, skoraj povsem neobdelana. Zato sklepata, da je bil zahodni sedež s svojo stopnico dodan stolu šele drugotno (Fritsch, Ucik 1967, 449 s). Za vse kamne, z izjemo zahodnega sedeža, menita, da so v drugotni uporabi, saj kažejo sledi obdelave, ki niso v nikakršni povezavi s sedanjo uporabo (Fritsch, Ucik 1967, 450). Geološko je možno, da vsi marmorni kamni, razen obeh sedežev, izvirajo iz istega kamnoloma najverjetneje s Kulmberga in Seebichla pri Kraigu s starimi rimskimi kamnolomi (Fritsch, Ucik 1967, 451 s). Vzhodni sedež verjetno izvira iz še rimskega kamnoloma marmorja Gummern, zahodni sedež pa je izklesan iz konglomerata, kakršnega je najti predvsem na področju Gur /- Sattnitz/ (Fritsch, Ucik 1967, 452). Tudi te navedbe potrjujejo misel, da je bil zahodni sedež že prvotno namensko narejen kot samostojen stol.

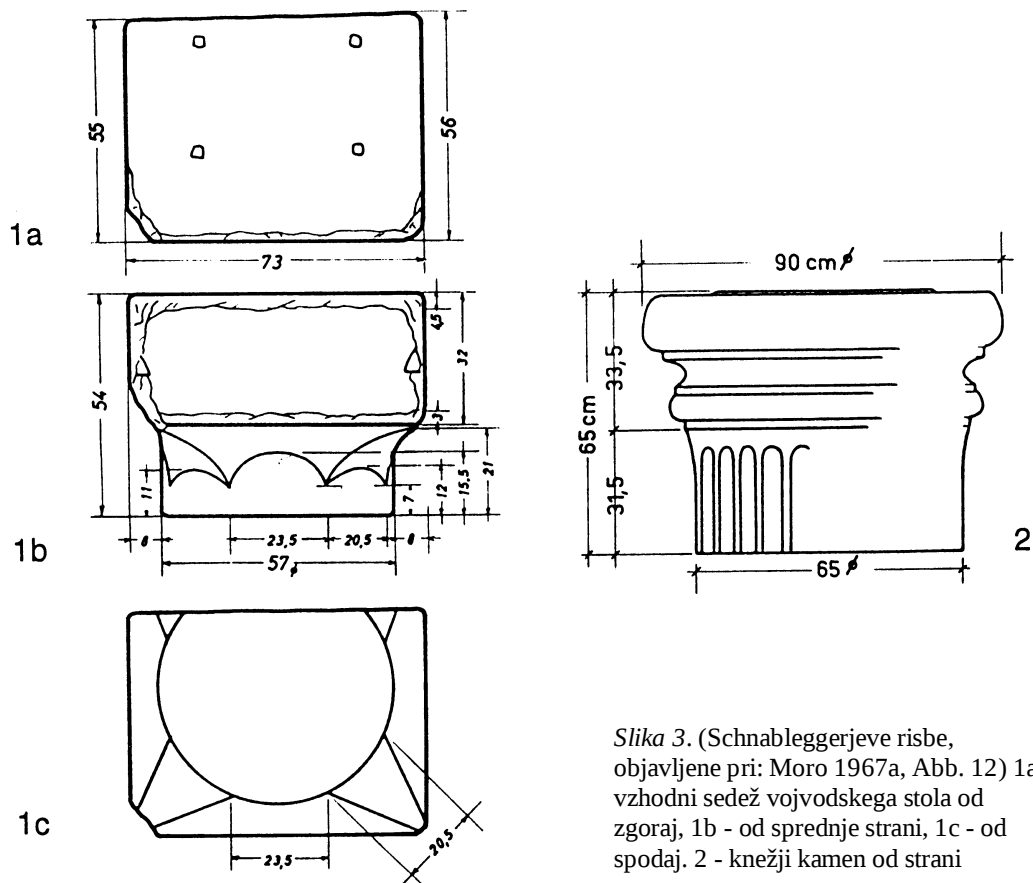
2.1.2.1.2 Vojvodski stol - čas nastanka sestavnih delov

Posamezni kamni stola kažejo sledove uporabe v različnih časih. O najstarejših govori analiza, ki jo je za severni podpornik hrbtnega naslonjala opravil Rudolf Egger (1967). Ugotavlja, da je bil kamen že v rimski dobi vsaj dvakrat uporabljen. Prvič okrog leta 100 najverjetneje kot del svetiščne ograje, ko je nastal napis VERI, drugič v 3. st. kot podstavek za nek oltar, ko je nastal napis MASVETI VERI (Egger 1967, 454 ss; CIL III 4941). To hkrati utrjuje verjetnost, da večina kamnov izvira iz rimskih ruševin sosednjega Viruna.

Drugi napis, ki stoji vrh hrbtnega naslonjala vzhodnega sedeža, je imel Theodor Mommsen za srednjeveški naslov, čeprav je priznal, da se mu ga, tako kot predhodnikom, ni posrečilo pravilno prebrati - *Praeterea in dorso eiusdem sellae adest titulus medii aevi, qui ut recte legeretur, neque prioribus successit nec mihi* (CIL III 4941). Ernst Klebel je napisu zbral paleografske primerjave, zaradi katerih meni, da je sestavljen iz črk, ki pripadajo gotski majuskuli ali unciali, kakršno so v razviti obliki na Koroškem uporabljali za napise predvsem v 14. st. (Klebel 1940, 98). Vprašanje, ali gre za napis, ki je bil še dodatno preklesan (Moro 1967a, 439), ostaja odprto. Vsekakor je bil Klebel prepričan, da je dal Rudolf IV vklesati svoje ime (Klebel 1940, 98, 126 s), prepričanje, ki je bilo živo že leta 1564, a se ne ujema povsem z dejansko večjim številom črk (Puntschart 1899, 25 s).

Že Martin Wutte je menil, da izvira kapitel vzhodnega sedeža (*Slika 3: 1*) iz neke propadle romanske cerkve, morda Gospe Svete (Wutte 1929, 51). V starejše, karolinško obdobje, ga je skušal postaviti Karl Ginhart (1967). Opredelil ga je za neke vrste predromanski kapitel - *eine Art vorromanisches Kapitell*. Kajti če bi bil pravi kapitel, bi moral pripadati nekemu stebru. Tako velikih pa tedaj ni bilo niti v Karantaniji, niti v Furlaniji. V karolinškem času mu za domače področje ni znana nobena cerkev s tako velikimi stebri (Ginhart 1967, 460). Že na tem mestu, bi moral sprevideti, da je njegov razlagalni model neuporaben. Kljub zgrešenemu izhodišču je poskušal dokazni postopek speljati do konca. Ugotavlja, da imajo podobno obliko karolinški kapiteli poznega 8. in 9. st., ki so večinoma reliefno okrašeni (Ginhart 1967, 461 s, Abb.: 2 - 7). Rešitev je poskušal najti v razlagi, da pri vzhodnem sedežu, sploh ne gre za kapitel. Kamnosek naj bi sedež izklesal iz marmornega bloka, ki ga je vzel iz ruševin Viruna. Napravil naj bi obliko neke vrste kapitela. Zožanje na spodnji strani naj bi bilo namenjeno ostrogam kneževih škornjev. Ker pa ni šlo za pravi kapitel, ga ni okrasil. Ko so sedež skušali vgraditi v stol, so videli, da je prevelik, zato so ga morali zadaj zmanjšati za četrtnino. Vdolbini na zgornjih prednjih vogalih

(Slika 3: 1b) naj bi služili kot oporišči za palici, ki naj bi nosili baldahin. V reži med zahodnim sedežem in hrbtnim naslonjalom pa naj bi domnevno bili zadnji palici baldahina Ginhart 1967, 462 s).

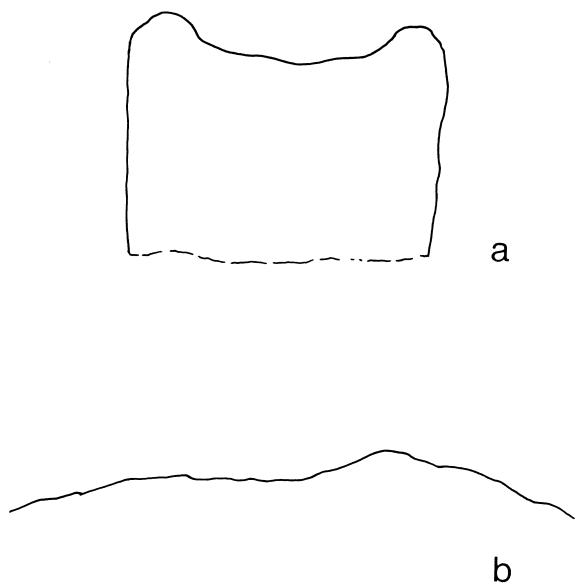
Slika 3. (Schnableggerjeve risbe, objavljene pri: Moro 1967a, Abb. 12) 1a - vzhodni sedež vojvodskega stola od zgoraj, 1b - od sprednje strani, 1c - od spodaj. 2 - knežji kamen od strani

Razlaga, ki ji ne manjka domišljije, ima napake že v sami logični izpeljavi. Kamnosek, ki naj bi klesal sedež posebej za stol in bil celo tako natančen, da je predvidel prostor za knežje ostroge, se je kar za četrtno zmotil pri globini sedežne površine, kar je neverjetno. Vsaj tri dejstva oporekajo Ginhartovi razlagi. Kamen sedeža je iz drugačne kamenine in drugega kamnoloma kot rimske spolije stola. Torej je bil pridobljen od drugod. Drugi dve podrobnosti kaže risba vzhodnega sedeža, ki jo je naredil Raimund Schnablegger in objavil Moro (1967a, Abb. 12). Na sedežni ploskvi so štiri nekoč koncentrično razporejene vdolbinice (Slika 3: 1a). Namenoma narejen sedež jih ne bi rabil. Potrebne pa so pri spajanju s soslednjim kamnom. Prav tako dobro vidna podrobnost je, da sta tudi očem skrita, zadnja, spodnja vogala (Slika 3: 1b) poševno spodrezana (Moro 1967a, Abb. 12). Knez svojih ostrog tja gotovo ni vtikal! V resnici gre za ostanek prvotne povsem somerne oblike pravilno oblikovanega kapitela. V stol je bil vgrajen drugotno, kot spolija. Take oblike kapitelov ne pozna samo karolinški čas, ampak jih srečujemo še stoletja pozneje. Naj mimogrede omenim reliefno neokrašeni romanski kapitel s Petersberga v Brežah - Friesach iz prve četrtine 13. st. (Biedermann 1996, Abb. 19), podobnega v kripti cerkve Sv. Petra v Brnu s konca 11. ali začetka 12. st. (Konečný 1996, 321 ss), reliefno okrašena romanska kapitela iz srede 12. st. v Seckau (Kubes 1976, 492, Abb. 42) ter iz Stične v Sloveniji (Zadnikar 1959, 58 ss, Sl. 18) in še enega bogato okrašenega iz mesta Nardo v južni Italiji iz leta

1230 (Buschhausen 1978, 302, Abb. 904). Manj masivni pa se pojavljajo še celo v renesansi npr. v Marijini cerkvi v Jarenini (Klemenčič 1995, 35, Sl. 6) in v Starem gradu (Alte Burg) nad Gmündom. - Kapitel vojvodskega stola je tako mnogo verjetneje nastal v 12. st. ali v prvi polovici 13. st. To je čas, ko tudi na Koroškem že stoji nekaj pravih romanskih katedral z velikimi kapiteli. Tudi Gospa Sveta bi lahko bila med njimi. In ker jo je v 15. st. že zamenjala sedanja stavba, je bilo 14. st. čas, ko bi od tam mogel izvirati kak kapitel.

Obstoj ali neobstoj domnevnega baldahina pravzaprav z ničimer ne dokazuje starosti stola, niti njegove zgradbe. Kdor je že kdaj postavljaj šotor, ve, da za palice niso potrebne nobene vdolbine v tleh, bistveno je, kako zabijemo kline in napeljemo vrvice. Osebnost se pri postavljanju baldahina ne bi odločil opreti palic na negotovi vdolbinici na vogalih sedeža, ampak bi ju postavil enostavno na tla. Tudi zato ne verjamem, da je reža za zahodnim sedežem funkcionalno pogojena, še manj pa, da je celo dokaz, da je stol nastal prvotno kot celota z dvema sedežema, kot je mislil Bogo Grafenauer (1970, 118). Čeprav mu je glavni argument Ginhartovo dokazovanje, je pri tem spregledal, da celo ta priznava, da je zahodni sedež navidez starejši in pozneje dodan - *der anscheinend ältere "Pfalzgrafensitz" wurde angefügt* (Ginhart 1967, 466).

Najmlajši sestavni del stola je torej njegov vzhodni sedež, brez katerega stola sploh ne bi bilo in zato predstavlja *terminus post quem* za nastanek spomenika. *Terminus ante quem* ali celo *terminus ad quem* pa je napis na naslonjalu. Sedež in napis nam čas nastanka stola tako omejujeta v razdobje od druge polovice 13. do druge polovice 14. st. Če pa pustimo kapitelu, da še nekaj časa stoji na prvotnem mestu v cerkvi, se moramo omejiti sploh samo na 14. st.

Slika 4. a - obris zahodnega sedeža vojvodskega stola s sprednje strani, b - obris Stola v Karavankah, pogled iz doline z juga. Brez merila.

Oblika zahodnega sedeža je tako preprosta, da na prvi mah ne nudi oporišč za datiranje. Podobno oblikovan stol mi trenutno ni poznan. Stoli zgodnjega in visokega srednjega veka, kot jih kažejo upodobitve, ali pa so se ohranili kot kamniti prestoli svetnih ali cerkvenih velikašev, imajo praviloma ravno sedežno ploskev, običajno pregrnjeno z blagom in pogosto še z mehko blazinico. Dvignjeni stranici zahodnega sedeža in krožna vdolbina med njima (Slika 4: a) so tako navidez precej enkratne. A pozornost mi je zbudila oblika gora in hribov z imenom Stol, Stojna. Praviloma imajo dva enako visoka vrhova s položnim sedlom med njima (Slika 4: b). Njihov

obris je enak čelnemu robu zahodnega sedeža vojvodskega stola. To podobnost si lahko razlagam samo tako, da je oblika značilna za podobo staroslovanskega stola. Resda slovanska beseda *stol* pomeni tako stol, kot tudi klop, mizo, kar kaže na čas, ko je glavni del pohištva staroslovanske hiše predstavljala nizka klop, ki so jo uporabljali za spanje, sedenje ter pri jelu in delu. Vendar je stol v pomenu sedanjega stola poznan splošno po slovanskem svetu (Furlan 1995, 319 s). To pomeni, da je do osamosvajanja stola kot posebnega dela pohištva prišlo že najkasneje v času velikega slovanskega razseljevanja. Po njem pa so poimenovali tudi hribe, ki so jih našli v novi domovini. Tudi mavrico, ki je krožne oblike, so poimenovali *božji stol* (Furlan 1995, 319). Vse to postavlja nastanek zahodnega sedeža v slovansko kulturno okolje zgodnjega srednjega veka.

Moro je zapisal tudi zanimivo opažanje, da obstaja določena vzporednost med knežjim kamnom in vzhodnim sedežem v tem, da osnovo sedežne površine pri obeh predstavlja del nekega stebra (*Slika 3*). Iz tega je izpeljal sklep, da so za vzhodni sedež namenoma izbrali kapitel, da bi z njim nadomestili starejši knežji kamen (Moro 1967a, 439 s). Njegove misli doslej niso opazili, čeprav je smiselna razlaga dejstva, da vzhodni sedež ni rimska spolija tako kot drugi deli prvotnega vojvodskega stola. A vzrok za to gotovo ni bilo pomanjkanje rimskih ruševin, odločitev je morala biti namerna. V povezavi z izročilom o prenosu knežjega kamna na Krnski Grad postane Morova razlaga celo edina logična. - Iz vsega tega lahko izpeljemo več sklepov; da je vojvodski stol (z enim sedežem) nadomestil knežji kamen, da so (najverjetneje) zato le-tega odstranili s prvotnega stojišča in ga odnesli na Krnski Grad, da so vojvodski stol (najverjetneje) postavili na prvotno mesto knežjega kamna.

2.1.2.1.3 Zgradba pod stolom

Goëšovo poročilo iz 1834 (pri: Moro 1967, 110) pove, da so pod stolom kopali. Do 4 čevlje (=1,264 m) globoko so bili v gramozu raztreseni samo posamezni lomljenci, med njimi tudi razsute grude apnene malte. V tej globini so naleteli na trden zid (*Slika 4*) iz velikih lomljencev in apnene malte. Ta zid so nato porabili za temelj kamnite podlage, ki so jo zgradili za stol. Ko so kopali temelje za ograjo, so v jugovzhodnem vogalu v globini dveh čevljev (= 0,632 m) zopet naleteli na prej omenjeni zid iz velikih lomljencev. Čeprav so bili zelo pozorni na morebitne najdbe napisnih kamnov, posode, novcev in podobnega, niso našli nič takega (Wutte 1929, 51). Ruševina zidu, ki je bil ohranjen vsaj v višini 0,63 m, kaže, da so naleteli na stavbne ostanke. Odsotnost vsakršnih drobnih najdb bi si lahko razložili bodisi tako, da je bila stavba opuščena po zelo kratkem času uporabe, ali pa Goëšovi ljudje niso kopali dovolj globoko, da bi prebili ruševinsko plast in prišli do stare hodne površine. Stol je bil torej postavljen na starih ruševinah, navedenih rimskih.

2.1.2.1.4 Miljnika in vprašanje rimske ceste

Opis meje glaneškega dela gosposvetskega sodišča se 1570 začne *im Zollfeldt, alda ist ain marchstain gewest, welicher aber ausgeworfen worden* "na Sveškem polju, tam je bil mejnik, ki pa so ga izruvali" in prav tam konča na istem *ausgeworfenen marchstain neben dem Khunigstuell* "izruvanem mejniku poleg kraljevega stola" (Wutte 1912, 19 s). Opis meje deželskega sodišča Gospa Sveta se 1601 začne in neha na vojvodskem stolu (*Königstuell*) (Wutte 1912, 131 s). Izruvani mejnik si lahko predstavljamo kot podolgovat kamen, ki je ležal na tleh. 1601 očitno ni bil več viden, saj se sicer meja ne bi premaknila na stol sam.

Mayer in Kumpf poročata na začetku tridesetih let 19. st. o kamnitem odlomku, ki je ležal severno poleg stola tako, da bi ga bilo treba izkopati. Menita, da je to kamen, na katerem je Wolfgang Lazij bral in 1551 zapisal napis DN. DVX DOMIT. (Wutte 1929, 49; Puntschart 1899, 26), 1557 pa DVX DOMITI (Puntschart 1899, 26). Že takoj za njima, 1834 Goëß kamna posebej ne omenja več in tudi v poznejših opisih ga ni. Ker sta Mayer in Kumpf na kamnu pričakovala napis, je moral biti obdelan. Poleg tega je moral ležati zelo blizu stola, ker sta ga razumela v njegovem sklopu. Ker ga v sicer zelo natančnem Goëßovem poročilu ni, se mi zdi zelo verjetna razlaga, da je šlo za odpadlo ploščo vojvodskega stola. Na skici Friedricha Hansa Ucika je z napisom in puščico označen prelom levega naslonjala za roko pri vzhodnem sedežu (Fritsch, Ucik 1967, Abb. 1). To bi bila sled stare poškodbe, zaradi katere, je zgornji del plošče lahko padel na zunanjo, severno stran stola in se tam sčasoma nekoliko pogreznil v tla. To bi se ujemalo tako z opisom Mayerja in Kumpfa kot tudi Goëßa, ko pravi, da je razpadlo stanje spomenika pred obnovo "vzbujalo strah, da bi lahko odpadle kamne odpeljali in odvedli" (*ließen befürchten, daß die losen Steine weggeführt und verschleppt werden könnten*) (Moro 1967, 109, § 15). Tak "loser Stein" je bila torej najverjetneje plošča (zgornji del levega naslonjala za roko), ki sta jo videla Mayer in Kumpf, in jo je Goëß pozneje postavil nazaj na prvotno mesto. O tem priča tudi Goëßovo zagotovilo, da pri razdiranju spomenika niso niti najmanj poškodovali kateregakoli kamna (Moro 1967, 109, § 18). In potem izrecno pravi, da so stare poškodbe na južni strani stola in severnem naslonjalu za roko zamazali ter spojili z železno skobo (Moro 1967, 109, § 19).

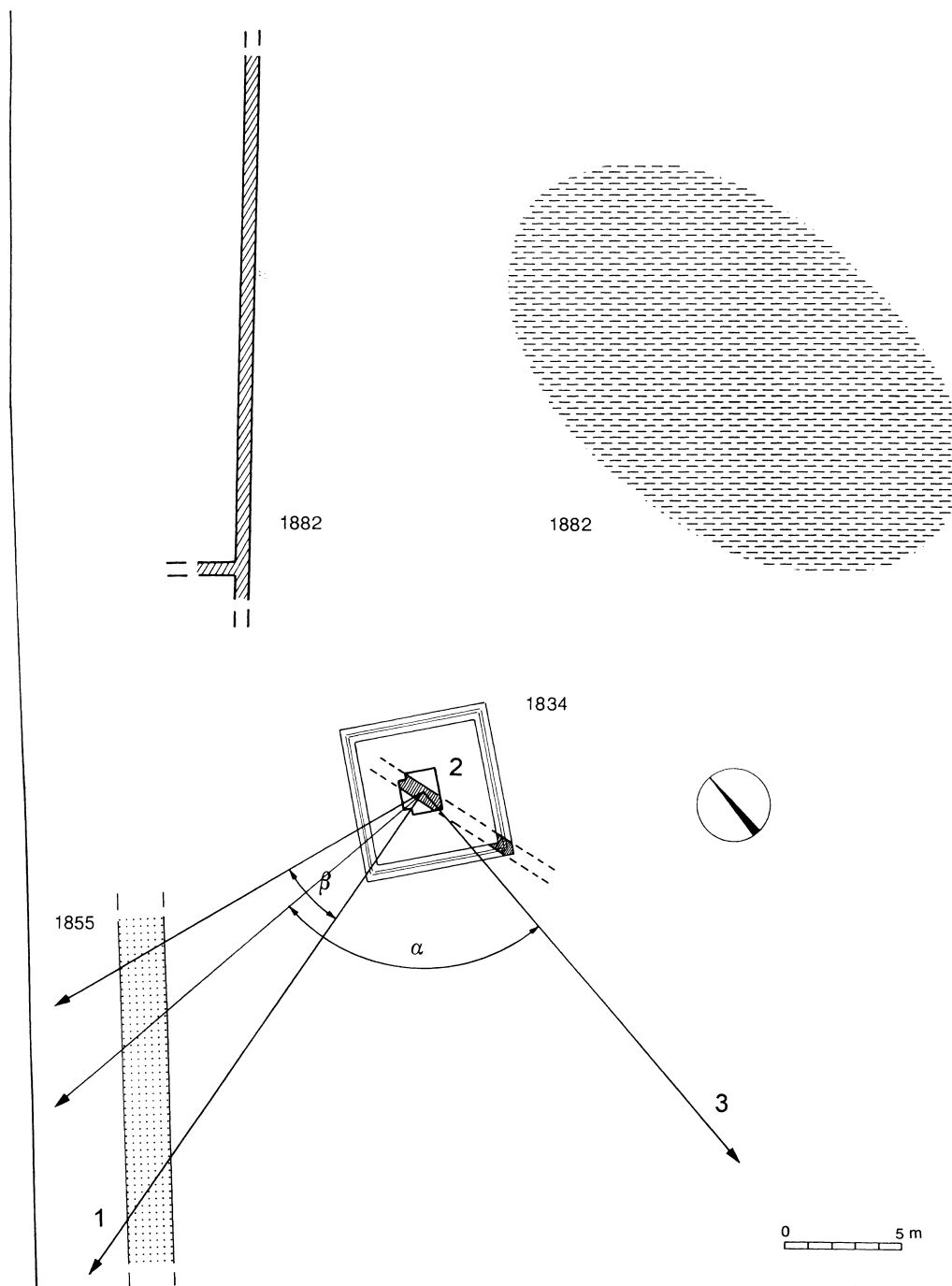
Ko so na začetku novembra 1855 sadili okrog stola kostanje, so našli dva rimska miljnika. Tičala sta 2 do 3 sežnje (= 3,8 - 5,7 m) od ceste in v globini 3 1/2 čevlja (= 1,1 m). Ležala sta navzkriž eden preko drugega. Ob odkritju so na enem opazili napis, na drugem pa ne (NN 1855, 115). Theodorju Mommsenu se je posrečilo v precejšnji meri prebrati napis na obeh. Prvi (CIL III, 5709) je bil postavljen, eno miljo od izhodišča, pač v Virunu, v času vladanja cesarja Tiberija Klavdija Nera 41 - 54 n. št., najverjetneje v obdobju velike gradnje cest po državi v letih 46/47 (Winkler 1985, 46). Drugi (CIL III, 5710) je nastal v času cesarja Valerija Licinijana Licinija 308 - 324, razdalja je nečitljiva. Gerhard Winkler razmišlja o možnosti, da je bil del napisa namenoma izbrisan. To bi potem kazalo na vojno s Konstantinom leta 314 in predstavljalo *terminus ante quem* (Winkler 1985, 60).

Kamna, ki sta sedaj v lapidariju celovškega Deželnega muzeja, imata zelo izlizano površino in komaj razpoznavne črke, kar kaže, da sta zelo dolgo stala na prostem. Ponuja se povezava z izruvanim mejnikom iz 1570. Ležeči miljnik bi mu povsem ustrežal. Ker sta 1855 ležala eden preko drugega, je verjetno, da je bil 1570 viden le še zgornji, 1601 pa še ta ne več, ker ga je že prerasla trava. Na postopno, zaporedno pogrezanje kamnov, bi kazalo tudi dejstvo, da je mlajši miljnik (CIL III, 5710) slabše berljiv. Bil bi torej zgornji od obeh in zato dlje na površini. V povezavi s tako razlago se zazdi, da bi celo utegnili biti pravilna misel Kumpfa in Mayerja, da je Lazij bral nek še neznan napis. Res je sicer, da si je Lazij prizadeval dokazati Domicijana kot začetnika ustoličevanja tudi epigrafsko. A očitek o samovolji (Puntschart 1899, 26), bi bilo morda treba nekoliko omiliti. Tako zelo drugačnega branja znanih napisov na vojvodskem stolu si Lazij, če je hotel biti verodostojen, ni mogel privoščiti. Iz VERI, MASVETI VERI in napisa nad vzhodnim sedežem, za katerega je tedaj (1564) veljalo prepričanje, da se glasi RVDOLPHVS DUX (Puntschart 1899, 26), ni mogel narediti DN. DVX DOMIT, ne da bi bilo jasno kot beli dan, da si izmišlja. Pač pa bi izlizani napis na miljniku (CIL III, 5710) z nekaj dobre volje, njegovi želji kar ustrezal: IMP DN VAL LICIN...(naprej nečitljivo). Tako se zdi, da se je Lazij morda vendarle oprl na resničen napis, ki seveda ni bil na stolu, ampak na poleg ležečem miljniku.

Kako sta miljnika prišla do globine dobrega metra v letu 1855? Pri navedeni globini je seveda treba misliti na dno jame, kar pomeni, da sta bila do tu. Ker sta bila eden vrh drugega, je treba sešteti njuno debelino. Ta znaša pri vsakem približno 0,4 m, tako dobimo skupno višino preko 0,8 m, kar pomeni, da ju je pokrivalo največ 20 cm zemlje. To pa je nekako toliko, kot se je v 200 letih pogreznil tudi sosednji vojvodski stol. Še pri Megiserju je napis MASVETI VERI namreč dobro viden (Mal 1942, sl. 12), Goëß pa ugotavlja, da ni več v celoti nad površino (Moro 1967, 109, § 15).

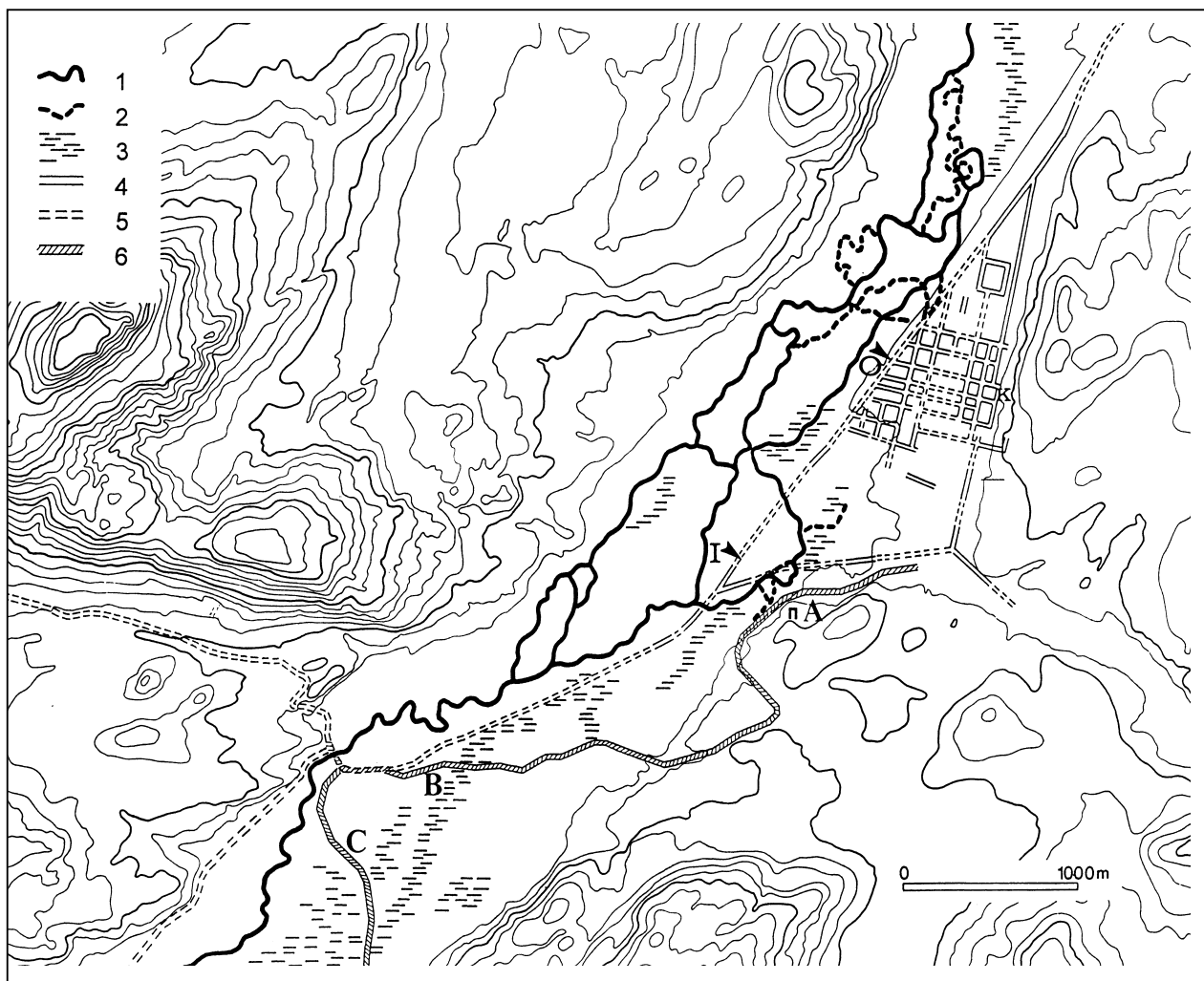
Že Fritz Pichler je menil, da sta miljnika stala na mestu najdbe. Da bi preveril možnost obstoja rimske ceste in grobov ob njej, je 1882 naredil nekaj poskusnih jarkov (*Slika 5*) v soseščini vojvodskega stola (Pichler 1888, 132 s, Tafel M). V smeri proti Varpji vesi /- Arndorf/ je izkopal tri jarke, v katerih pa ni ničesar našel. Morda tudi zaradi tega, ker je kopal le do globine 0,63 m, kjer ga je ustavila talnica. Področje tega kopanja je mogoče določiti samo približno, saj ne navaja dovolj natančnih podatkov, poleg tega pa so vse navedbe o straneh neba pri izkopališču M nedosledne in napačne. Zato pa je imel več sreče pri kopanju severno od stola, kjer je naletel na 22,5 m dolg zid, 0,54 m širok, z odcepom proti cesti. Najdbo je vrisal v načrt M. Vsi zidovi se še nadaljujejo, vendar proti jugozahodu ni mogel več kopati zaradi posajenih dreves. Prostora, ki ju nakazujejo zidovi, je poimenoval α in β . Menil je, da je našel zidovje grobišča (primerjaj: Pichler 1888, 133).

Usmeritev zidu, ki je vzporeden s cesto, prostori proti cesti, njihova dolžina in širina se ujemajo z urejenostjo grobnih parcel na drugih delih virunskih grobišč. Grobne parcele daljše od 20 m niso nič posebnega. Njihova širina je okrog 15 m, kar bi kazalo, da sedanja cesta pri vojvodskem stolu poteka po jugovzhodnem robu rimske ceste in severozahodnem robu grobnih parcel. Da je tam mimo peljala rimska cesta, je nedvoumno razvidno tudi iz izvrednotenja letalskih posnetkov Sveškega polja, ki ga je objavil Ortolf Harl (1989). Njegovemu delu je resda mogoče očitati, da je pomanjkljivo, ker se ni naslonil na večkratna snemanja in zato ni videl številnih podrobnosti (Piccottini, Dolenz 1993, 254 ss), vendar je dobljena slika v splošnostih zanesljiva (*Slika 6*). Sledovi cestnega nasipa in grobovi, ki ga spremljajo, jasno kažejo potek zahodne obvoznice Viruna, tik mimo vojvodskega stola in jugozahodno ob njem odcep južne obvoznice proti Celeji (Harl 1989,

Slika 5. Arheološke najdbe pri vojvodskem stolu. α , β - kota, pojasnjena v besedilu; 1 - smer proti Krnskemu Gradu; 2 - tloris vojvodskega stola in ograje okrog njega; 3 - smer proti Svatnam; 1834 - rekonstrukcija Goëšovih najdb; 1855 - rekonstrukcija prostora, kjer sta bila najdena miljnika; 1882 - Pichlerjeva izkopavanja, rastrirano je območje, kjer je naredil izkopa vzhodno od vojvodskega stola.

Beilage 4, Plan 2). Grobišča se začnejo na severu pri stičišču zahodne obvoznice, ki jo Harl imenuje *via Claudia* in virunskega dekumana, na jugu pa se nehajo pri stičišču zahodne in južne obvoznice (Harl 1989, 563 ss, Beilage 4, Plan 2). Tu mu južni zaključek grobišča predstavlja nagrobnik, ki je bil najden 1970 (Harl 1989, 565 s; Piccottini 1970, 28). Temu verjetno lahko dodamo še nagrobnik CIL III 4982, ki je bil najden pred 1817, na katerega se je skliceval že Pichler (1888, 133 s), le da ga je napačno umeščal k mostu čez Glano, med Kadino /- Kading/ in Kuhlingom. Ta most namreč ne pripada cesti proti Št. Vidu /- St. Veit/, na katero se pri opisu kamna sklicuje Mommsen, ko pravi da je bil najden na Sveškem polju *in via qua ad S. Viti itur ad dextram mox post pontem Glani* "ob poti, ki pelje v Št. Vid, desno malo za mostom čez Glano". Že v Pichlerjevem času tega mostu očitno ni bilo več, najdemo pa ga sto let prej na jožefinskem vojaškem zemljevidu. Deželna cesta je šla tedaj z dvema mostovoma preko stare struge Glane, nekoliko severovzhodno in jugozahodno od vojvodskega stola. Ker je rimski predel ob južnem mostu bolj ohranjen, je bil napis verjetneje najden tu, torej prav tako ob stičišču zahodne in južne virunske obvoznice.

Slika 6. Sveško polje. 1 - struga Glane po jožefinski vojaški karti, 2 - fosilna struga Glane po zračnih posnetkih, 3 - močvirje po jožefinski vojaški karti, 4 - rimske ceste (večinoma po Harl 1989), 5 - domnevni potek rimskih cest, 6 - srednjeveška cesta. A - morišče; B, C - odseka srednjeveške ceste; K - virunski kapitol; 0 - verjetna *caput viae*; I - razdalja prve milje in najdišče milnikov. Ekvidistanca = 20 m.

Nenavadna usmeritev zidu pod vojvodskim stolom (*Slika 5*), ki poteka poševno proti grobnim parcelam ob zahodni virunski obvoznici, je po objavi Harlovih načrtov bolj razumljiva. Zid je namreč pravokoten na južno obvoznico. Glede na oddaljenost od nje (približno 100 m) je manj verjetno, da bi šlo za zid grobne parcele. Lega vojvodskega stola znotraj razcepa dveh rimskih cest pa je s tem vendarle dodatno potrjena.

Ker sta bila rimska miljnika nedvomno najdena ob rimski cesti, ju Harl jemlje za oporo izračunu izhodiščne točke - *caput viae* v Virunu, od katere so merili cestne razdalje. To je nameril pri gostilni Fleißner, pri začetku karda c6, pri čemer naj bi bilo ujemanje do metra točno (Harl 1989, 582). Njegovo trditev spodbijata dve dejstvi. Prvo je, da ne ve do metra natančno, kje sta bila najdena miljnika pri vojvodskem stolu, drugo je razdalja sama. Harlova rimska milja namreč meri 1700 m, v stroki pa sicer zanjo velja razdalja okrog 1480 m (Winkler 1985, 42). Če upoštevamo to drugo mero, bi bila izhodiščna merska točka - *caput viae* nekako pri začetku karda c8, ki pelje k severnemu robu virunskega kapitola in začetku severnega dekumana. Kot mi je v pismu prijazno pojasnil prof. Gerold Walser, so *capita viae* različno obravnavali. Očitno je hotel cesar Avgust z *miliarium aureum* na rimskem Forumu štetje poenotiti, a kljub temu so se ceste, ki so šle iz Rima, začele šele pri mestnih vratih. Virunum obzidja in s tem mestnih vrat ni imel, a zahodna obvoznica predstavlja povsem jasen rob mesta, kardo c8 pa pelje v njegovo srce.

Dosedanje arheološke raziskave tako kažejo, da vojvodski stol stoji ob eni rimski cesti in v bližini druge, na robu južnega virunskega grobišča, stratigrafsko nad rimskodobno plastjo. Ker je zelo verjetno, da sta bila obravnavana miljnika najdena na prvotnem stojišču in sta bila vsaj delno vidna še v 16. st., se ponuja sklep, da so prav zaradi njiju tam v porimskem času postavili tudi vojvodski stol. Dva tako vpadljiva kamna sta ljudem tedaj gotovo vzbudila pozornost in domišljijo, še zlasti v povezavi s sledovi starih grobov.

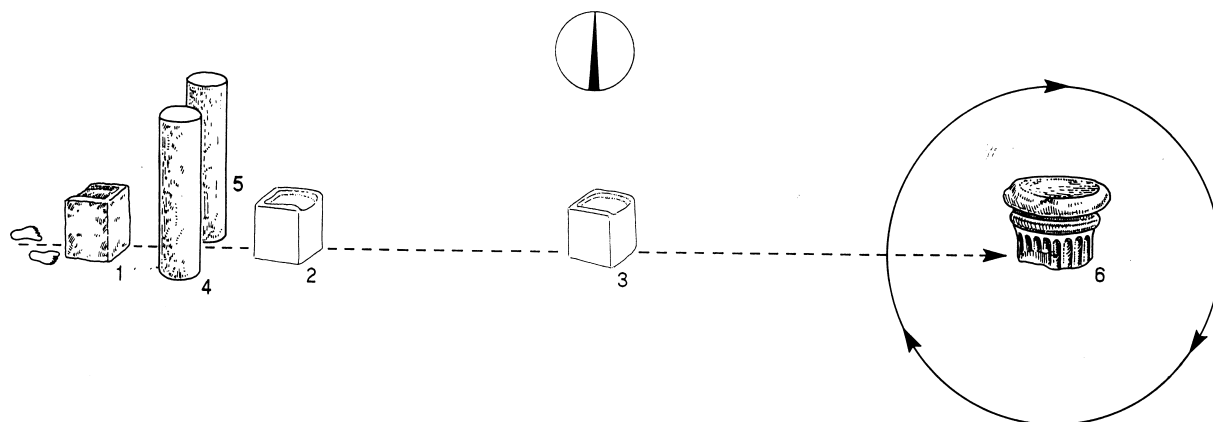
2.1.2.1.5 Nepretrgana raba rimske ceste?

Južna virunska obvoznica leži proč od sedanjih poti, kar kaže, da je v porimskem času niso več uporabljali. Nasprotno pa zahodna obvoznica leži pod sedanjo staro deželno cesto. Zato je navidez logičen Harlov sklep, da jo je mogoče enačiti z nekdanjo poštno in italijansko cesto visokega srednjega veka. Nadalje spodbija še možnost, da bi rimska cesta prešla Glano pri Krnskem Gradu, ker jo zračni posnetki na področju Viruna ves čas kažejo na vzhodni strani reke (Harl 1989, 532). Ta druga trditev drži še kakih 200 m jugozahodno od stičišča zahodne in južne virunske obvoznice, nato pa rimska cesta prekorači sedanjo cesto in zavije naravnost proti mostu pri Krnskem Gradu (*Slika 6*), kar je lepo vidno na zračnih posnetkih, ki jih hrani Deželni muzej v Celovcu. Tudi prve trditve stare upodobitve in opisi ne potrjujejo. Merianova podoba Svaten, ki je bila objavljena 1649, kaže, kako jih od vojvodskega stola, ki stoji v ozadju proč od vseh poti, loči eden od rokavov Glane (Mal 1942, Sl. 13). Tudi Valvasorjeva slika, objavljena 1688, kaže strugo Glane med stolom in Svatnami, od koder gre deželna cesta proti severu ob vznožju gričevja (Mal 1942, Sl. 14). Sedanja "stara" deželna cesta je vrisana šele v jožefinskem vojaškem zemljevidu, torej je bila narejena najverjetneje šele v času Marije Terezije v prvi polovici ali sredini 18. st. Tedaj so jo res deloma speljali po stari rimski trasi. Starejšo glavno cesto ob vznožju gričev severno od Svaten pa še vedno kaže staro morišče z vislicami (*Slika 6: A*). Da je prvotna deželna cesta vendarle šla do krnskega mostu (*Slika 6: B*), dokazuje tudi opis sodne meje iz 1601, ki gre *nach demselben landstrassen fortan bis auf mitte Kärnpurger prugken* (Wutte 1912, 131). Tu je očitno prekoračila Glano, kajti cesto od mostu proti jugu v Celovec (*Slika 6: C*) isti vir imenuje *Clagenfurther strassen* (Wutte 1912, 131).

Jožefinski vojaški zemljevid kaže izredno razvejanost pretočnih in starih zamočvirjenih rečnih rokavov v dolini Glane (*Slika 6*). Ti so sledovi številnih premikov rečne struge. Eden je prestavil vodni tok jugovzhodno od vojvodskega stola in pri tem na več mestih uničil stari rimski cesti in druge rimske ostaline. Srednjeveška cesta je obdržala prehod čez Glano pri Krnskem Gradu, sicer pa se je poplavni ravnini, kolikor je bilo mogoče, izognila. Vse to hkrati kaže, do kako močnih sprememb kulturne krajine je prišlo v porimski dobi. Morda lahko odločilno prestavitev struge Glane proti vzhodu pripišemo katastrofalni vodni ujmi, ki je oktobra 589 mdr. zajela tudi Alpe in je bila po Pavlu Diakonu (HL III 23) takšna, *quale post Noe tempore creditur non fuisse* - "kakršne menda še ni bilo po Noetovem času" (prim.: Paschinger 1954, 585). Tisočletna povodenj je nekako tedaj prizadela tudi Švico. Hanni Schwab jo postavlja v leto 580, ko so bile po Frankovskem velike poplave, pri čemer se sklicuje na Gregorja Tourskega (Schwab 1994, 522 s, Abb. 6). Vendar je pri tem spregledala, da tudi Gregor h koncu letu 589 navaja, da so reke preplavile področja, ki jih dotlej niso še nikoli dosegle (HF IX 44).

2.1.2.1.6 Postavitev kamnov in kronologija po tvarnih virih

Najprej je bil ob rimski cesti leta 46/47(?) postavljen miljnik CIL III 5709, nato še med leti 308 in 314(?) miljnik CIL III 5710. Pozneje so ob njiju postavili knežji kamen in sedanji zahodni sedež vojvodskega stola. Pri rekonstrukciji njihove medsebojne postavitve izhajam iz teze, da je šlo za simbolem sestoj, ki je bil odraz tedanje ideologije. Bolj trdno oporno točko nudi sedanje stojišče vojvodskega stola, pod pogojem, da je bil postavljen natanačno tja, kjer je bil prej knežji kamen. S tem bi imeli določeno eno oporišče sestoja. Manj trdna točka je najdišče rimskih miljnikov (*Slika 5*). Gotovo je oddaljeno več metrov od vojvodskega stola. Dosedanja analiza svetih sestojev v pokrajini in na grobiščih (Pleterski 1996) je pokazala, da kamni in stebri na grobiščih označujejo določene smeri in da sestoji posameznih svetih mest upoštevajo eno od sosednjih svetih mest v pokrajini. Trenutno najboljša primerjava je grobišče Žale pri Zasipu (Pleterski 1996, *Slika 11*). Tam so jama napolnjena z rdečo glino, dva kamna in dva sosednja lesena stebra stali na isti črti, ki je pravokotna na smer proti najbližjemu svetemu mestu. Pri tem je en kamen ležal ob stebrih na njuni zunanji strani. V sveškem sestoji (*Slika 7*) sta miljnika stebra, zahodni sedež kamen ob njiju in knežji kamen kamen proč od njiju. Najverjetneje vsi na isti črti in ob njej. Glede usmeritve črte bi bile najbolj verjetne naslednje možnosti (*Slika 5: α , β*): bodisi naravnost proti Svatnam ali Krnskemu Gradu, bodisi pravokotno na eno od teh dveh smeri. Lega miljnikov nekje zahodno od knežjega kamna z manjšim možnim odklonom proti severu ali jugu izključuje prvo in četrto možnost. Drugo in tretjo morda posredno krepi dejstvo, da neznani avtor mesto najdbe obeh miljnikov označuje samo glede na sosednjo cesto (NN 1855), ne pa tudi na vojvodski stol, kar bi verjetno storil, če bi bila med njim in cesto. Poleg tega se zdi, da se nekje tam že začenja grobna parcela, katere vzhodni vogal je našel Pichler. Od obeh preostalih možnosti se mi trenutno zdi verjetnejša pravokotnica na smer proti Svatnam (*Slika 5: α*), ki ležijo natančno proti jugu. Smer bi bila tako zahod - vzhod, razdalja pa dobrih 15 m, kar bi znašalo 5 enot po dva dvojna koraka. Ne povsem nemogoča bi bila tudi smer, ki za velikost svetega kota odstopa proti severu od smeri proti Krnskemu Gradu (*Slika 5: β*).

Slika 7. Rekonstrukcija svetega sestoja kamnov. 1, 2, 3 možne postavitve poznejšega zahodnega sedeža vojvodskega stola; 4, 5 - rimska miljnika; 6 - knežji kamen. Črtna puščica kaže smer prihoda, krog pa obhod kamna. Brez merila, velikost kamnov ni sorazmerna razdaljam.

Navzkrižna lega miljnikov ob odkritju 1855 govori o tem, da je to delo ljudi. Stala sta na enaki podlagi in nanju je ob morebitni poplavi deloval isti tok, torej bi ju naravne sile najverjetne podrle vsaj približno v enako smer. Čeprav si ni nemogoče navzkrižne lege predstavljati tudi v poganskem času, se mi bolj zdi, da je to delo krščanskih rok, ki so zrušile "kamnita malika" in iz njiju celo sestavile križ.

S tem je prvotni sestoj seveda začel propadati. Naslednji korak je bil, da so, najverjetneje v 14. st., odstranili knežji kamen in kot nadomestek postavili vojvodski stol z vzhodnim sedežem, ki so mu čez čas dodali še edini preostali kamen kot zahodni sedež.

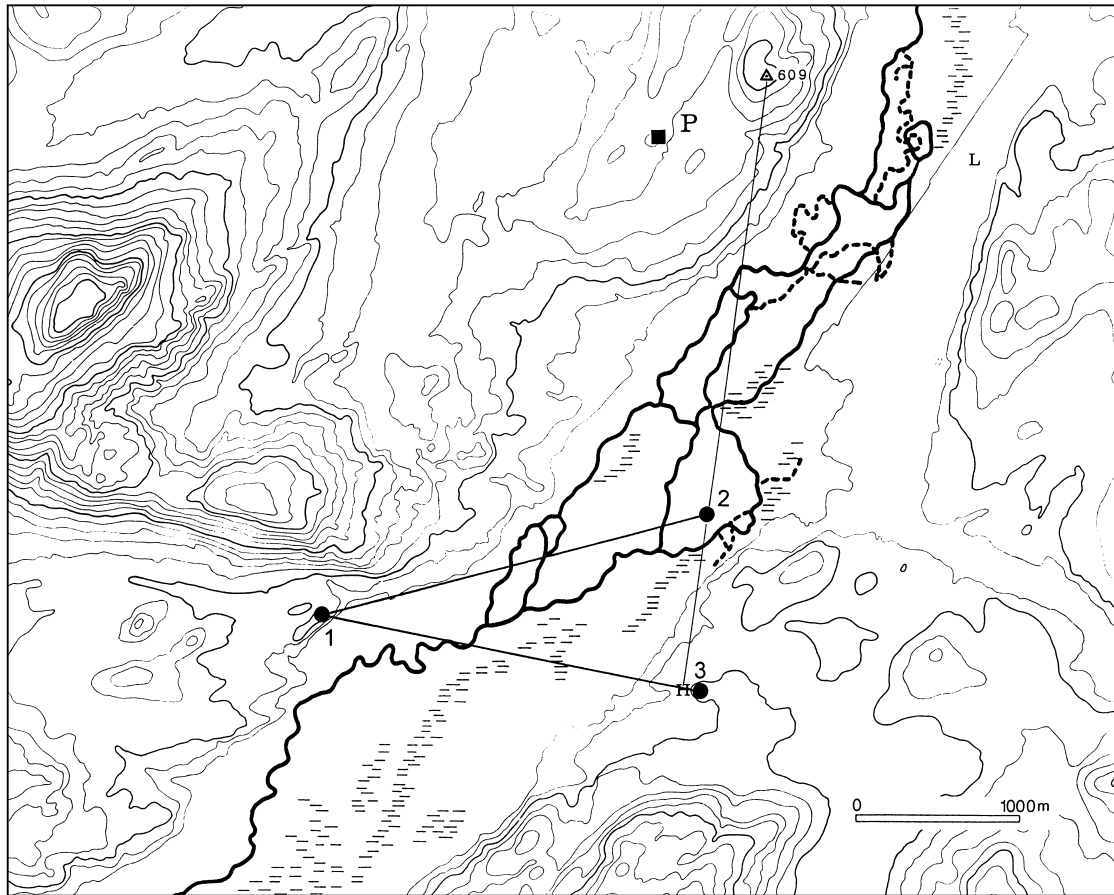
2.1.2.2 Časovna določitev sprememb kamnitih sestojev s pisnimi viri

Na tem in naslednjih mestih izhajam predvsem iz Grafenauerjeve kritike virov, predvsem pa v celoti sprejemam njihovo genealogijo, kot jo je sestavil (Grafenauer 1952; 1962; 1993). Le-ta je namreč nesporno najboljši in najbolj dognan del njegove knjige, ki ga dosedanja kritika ni ovrgla v nobeni bistveni točki.

Najstarejša omemba enega od kamnov je v rekonstruirani Predlogi Vrinka v Švabsko zrcalo, ki jo Grafenauer (1952, 194 ss) z obširno argumentacijo postavlja v 11. st., čemur ne oporeka Hauptmannov (1954, 151 s) zaključek, da je lahko nastala najpozneje v 12. st., v bistvu pred 1135. Besedilo pravi, da vojvodo *fuerent in ze ainem stain, der lit zwischen glanegg vnd dem spital ze vnser frowen kirchen* - "peljejo ga k nekemu kamnu, ki leži med Glaneggom in gostincem pri cerkvi naše gospe" (Grafenauer 1952, 173). Drugih kamnov vir ne omenja.

Peljejo ga od mesta, kjer so ga izbrali in preoblekli, tja, kjer je kamen. To dokazuje, da je šlo za dve različni prizorišči. Prvo je bilo najverjetneje na Krnskem Gradu. O drugem si stroka še ni postavila resnega vprašanja in ga z izjemo Augusta Jakscha vsi prav tako vidijo na Krnskem Gradu. Doslej je bilo namreč samoumevno, da je Glanegg vira, današnji Glanegg v zgornji dolini Glane, ki je v zračni črti oddaljen od Gospe Svete dobrih 11 km. Jakschevo mnenje, utemeljeno samo z interpretacijo poteka obreda, da je kamen vojvodski stol (Jaksch 1927, 15), je prepričljivo zavrnil Grafenauer. Bistvo diskusije je bilo tedaj namreč vprašanje, ali je *stain* knežji kamen ali vojvodski stol. Podal pa je tudi topografsko utemeljitev. Po njegovem je lokalizacija vojvodskega

prestola med Glanegg in Gospo Sveto nemogoča. Ta pot namreč vodi skozi kraje Maria Feicht, Št. Peter na Gori /- St. Peter am Bichl/ in Krnski Grad, torej mimo knežjega kamna in ne vojvodskega prestola, ki leži več kot kilometer severno od te poti. Če bi šlo za vojvodski stol, bi uporabili prav tako nedvoumno lokalizacijo te vrste in sicer cesto, ki vodi proti jugu iz Št. Vida, ob kateri neposredno leži (Grafenauer 1952, 242 s). V luči artefaktno-topografske analize, ki smo jo opravili zgoraj, Grafenauerjev topografski dokaz izgubi nekatera oporišča. Če je tudi knežji kamen stal tam kot vojvodski stol, je pot (sedanji) Glanegg - Gospa Sveta zgrešila tudi njega za dober kilometer. In če ceste proti Št. Vidu tedaj ob kamnih še ni bilo, ker je šla dobrih 250 m vzhodneje, je treba vir očitno razumeti drugače. Začetno vprašanje ni, kateri kamen je *stain*, ampak, **kje je Glanegg**.

Slika 8. Sveško polje. Razmestitev svetih mest. 1 - (Krnski) Grad; 2 - prostor vojvodskega stola na Sveškem (Gosposvetskem) polju; 3. Svatne (Gospa Sveta); 609 - kota, vrh Plešivca; H - *spital* pri Gospe Sveti; L - Lindwurmgrube; P - graščina Plešivec. Ekvidistanca = 20 m.

Neznani pisec bi lahko, če bi *stain* res stal na Krnskem Gradu, to tako tudi povedal, saj je šlo za dobro znano lokacijo. Vendar ne. Prostor kamna je določil tako, da ga umešča na črto med dvema točkama. To samo po sebi govori za to, da blizu kamna ni bilo izrazitega vidnega oporišča (stavba, hrib, most...). Eno točko predstavlja gostinec ob Gospe Sveti, ki ga omenja le ta vir. Gotovo pa ni bil mnogo oddaljen od cerkve. Pisec je bil tu tako natančen, da se ni odločil za gotovo bolj poznano cerkev samo, ampak za čim bolj pravilno točko. Ali je potem lahko izbral za

drugo točko povsem neoprijemljivi, 11 km oddaljeni Glanegg, ki ga s prve točke sploh ni videti? Zdi se mi neverjetno. Noben drug vir 11. st. tega Glanegga ne omenja. Prva njegova omemba je sicer šele iz leta 1134 (Kranzmayer 1958, 82). - Glan-egg pomeni vzpetino ob Glani. In to si je pisec tudi izbral, a tisto, ki je bila s prve točke vidna, na drugem bregu Glane. Tam sta, gledano od Gospe Svete, le dve izraziti vzpetini: Šenturška gora in Plešivec /- Tanzenberg/. Prva kot Glanegg odpade, saj se je še 983 imenovala *mons Carentanus*, 1331 *Chernperch*, dokler niso na njej 1485 zgradili Ulriku posvečene cerkvice (Kranzmayer 1958, 115, 232; Kos 1906, Št. 475). Plešivec seveda pomeni plešast vrh (Bezljaj 1961, 97) in ne plesišče, zato je ime Tanzenberg čisti prevajalski nespornost. Ne samo danes, ampak tudi v jožefinskem vojaškem zemljevidu je vrh poraščen z gozdom, gol je greben z istoimensko graščino. Ker je druga polovica 18. st. čas, ko je obseg gozdov najmanjši, je bil vrh gotovo poraščen tudi v 11. st. Njegovo prvotno ime torej ni moglo biti Plešivec, prav lahko pa bi se imenoval Glanegg. Ime Tanzenberg nastopa že 1247 (Kranzmayer 1958, 219). Ime graščine, ki resnično stoji na golem, kot je lepo videti na Merianovi karti, se je očitno pozneje preneslo še na sosednji vrh, morda tudi zato, da bi se izognili zamenjavi z gradom Glanegg v zgornji dolini Glane. Imenotvornost Glane na tem mestu pa kaže tudi krajevno ime Glandorf severno od Plešivca. Zato se mi zdi najbolj verjetna razlaga, da je Glanegg 11. st. današnji gozdnati vrh ob graščini Plešivec /- Tanzenberg/.

Če povežemo koto 609 m, današnji vrh Plešivec, s črto z vojvodskim stolom in jo vlečemo proti jugu (*Slika 8*), za las zgrešimo cerkev Gospe Svete. Presekamo pa staro cesto ob severozahodnem vznožju cerkvenega griča. Tam si lahko predstavljamo imenovani gostinec (*Slika 8: H*), ki ga je že Josip Mal "postavil" ob cesti (Mal 1942, 42). Šele sedaj lahko razumemo, zakaj si pisec za oporno točko ni izbral cerkve: ker ni bila natančno v smeri. *Stain* je torej stal na prostoru sedanjega vojvodskega stola. Tu je bilo drugo prizorišče obreda. Jaksch je tako imel v določeni meri prav, čeprav z napačnimi dokazi. Kateri od kamnov pa je *stain* bil, vir neposredno ne pove.

Naslednjo omembo kamnov najdemo v pismu cesarjevega notarja Burkharda iz 1161

Unde cum ipse et patriarcha apud Villacum colloquium essent habituri, ego diffidens utrique ibidem adfui impediens illos summam concilii pro posse ad honorem imperatoris retorquens. Nec mora delatis interim litteris a curia fratrem defuncti ducis in sedem Karinthani ducatus intronizavi presente patriarcha, Salzburgense aliisque plurimis principibus; ibidemque litteras exhibui generales vassallis et ministerialibus archiepiscopi directas in quibus admonere iubebantur archiepiscopum, ut redderet cesari que sunt cesaris. Contra quas ille archiepiscopus statim frenetizare cepit stansque super lapidem signo cruce signatus spiritum sanctum ex se locuturum palam profitebatur et erat verbum de papa... (von Jaksch 1904, 387: 1031).

"Zaradi česar ko sta on (salzburški nadškof) in (oglejski) patriarh nameravala imeti sestanek v Beljaku /- Villach/, sem bil tam, ker jima nisem zaupal, da bi preprečil visoki shod (in) ju spreobrnil v zvestobo cesarju. Ko sem medtem dobil listino z dvora, sem takoj ustoličil brata umrlega vojvode na sedež vojvodine Koroške ob navzočnosti patriarha, salzburškega in drugih zelo številnih knezov; in prav tam sem pokazal splošni dopis, ki je bil namenjen vazalom in ministerijalom nadškofa, v katerem jim je bilo ukazano, naj opomnijo nadškofa, da naj da cesarju, kar je cesarjevega. Proti temu se je začel oni nadškof takoj razburjati ter je napovedal, ko je stal na kamnu, se prekrižal, da bo iz njega govoril Sveti Duh in bil je govor o papežu..."

Jaksch ni verjel, da bi pismo opisovalo dogodke na Sveškem polju, ampak je zagovarjal Beljak. Temu mnenju so se pridružili še nekateri drugi. Vendar je iz besedila pisma jasno razvidno, da je vsaj del dogajanja potekal na prostem, na kraju, kjer je ležal neki kamen (Moro 1967, 106 s). Res je, da omenja Beljak navidez v isti sapi kot ustoličenje. Vendar je oblika *essent habituri* ekspektativ, konjunktiv imperfekta in tako govori zgolj o namenu, ne pa o nečem, kar se

je dejansko zgodilo. Poleg tega Burkhard jasno pove, da je bil tam, da je (ali da bi) srečanje preprečil - *impediens summam concilii*. Sestanka cerkvenih velikašev v Beljaku zato mnogo verjetneje ni bilo! Tako je najbolj možen kraj ustoličenja kljub vsemu Sveško polje. Heinz Dopsch, ki je zadnji pisal o tem, meni, da *sedes Karinthani ducatus* pomeni vojvodski stol, *lapis* pa knežji kamen (Dopsch 1995, 115 ss). Misel je sicer mikavna, a sklicevanje na enopomenskost besed *sedes* in *lapis*, je šibak dokaz, ker (resda poznejši) viri obe oznaki uporabljajo za oba kamna (Puntschart 1899, 16; v nadaljnjem besedilu). Prav tako je bolj verjetno, da stavka *in sedem Karinthani ducatus intronizavi* ne gre razumeti dobesedno, ampak raje simbolno. Že Grafenauer je ponudil kompromisno razlago, da je Burkhard prisostvoval obredu kot poseben cesarjev pooblaščenec, ki je pri tej priložnosti zastopal cesarja ter sporočil njegovo voljo (Grafenauer 1952, 71 s). Ni si namreč mogoče zamišljati, da bi v obredu odigral vlogo, ki jo je pozneje imel kmet. Tega mnenja pa je tudi Dopsch (1995, 122).

Način, kako samoumevno se v pripovedi pojavi *lapis*, ne kot "neki kamen" *quidam lapis*, kaže, da gre za kamen, ki so ga pravkar uporabili v obredu ustoličevanja. Tedanje oblike le-tega ne poznamo in ne gre zanemariti mnenja Grafenauerja, da prikazuje Burkhardovo sporočilo neko prehodno obliko obreda (Grafenauer 1952, 72). Vse, kar je mogoče sklepati, je, da je salzburški nadškof stopil na enega od kamnov, ki (sta) so nastopali v obredu. Celo vzrok za kretnjo, s katero se je prekrizal, lahko pripišemo bodisi kamnu, bodisi pripravi na govor, ali pa celo obojemu hkrati.

Med 1306 in 1308 je Otokar iz Geule napisal tisti del Avstrijske rimane kronike, ki opisuje ustoličenje Majnharda Tirolskega leta 1286 (Grafenauer 1952, 82 s).

*19990 der selbe komen sol
uf ein velt, lît bî Zol,
daz ist ze quoter mâze wît.
daruf ein stein lît.
an dem steine muoz man
schouwen,
19995 daz darin ist gehouwen
als ein gesidel gemezzen.
"ta mora priti
na polje, ki leži pri Gospej Sveti,
to je dobršno mero veliko.
Na njem leži kamen.
Na kamnu se more opaziti*

*da je izsekano v njem
odmerjeno v obliki sedeža."
(Grafenauer 1952, 87)*

Splošno je veljalo, da je *Zol* Gospa Sveta. Tej razlagi se je zoperstavil Herbert Hassinger (1965, 322 ss) s tezo, da gre za zaselek z domnevnim(?) imenom Zoll pri današnji železniški postaji Zollfeld. Tam vidi carino Karantanije, morda že v 9. st. (Hassinger 1965, 326). To mnenje po mojem védenju doslej še ni doživelo kritike. Ne bom se spuščal v vprašanje izvora imena *Zol*, številne možnosti obravnava že Hassinger. A tudi njegova razlaga, da gre za carino, je utemeljena povsem tautološko: carina mu dokazuje ime *Zol*, ime *Zol* pa carino. Seveda ima prav, da viri ločijo med *Zol* in *Zollfeld* (Hassinger 1965, 324). Katastrski načrt, ki ga objavlja Pichler (1888, A

- Z) in je v osnovi še isti franciscejski kataster, na katerega se sklicuje Hassinger, ima na mestu "zaselka Zol", zaselek Zollfeld. Obstoje imena Zol na tem mestu, se mi zdi že zato vprašljiv, starejših virov pa Hassinger ni našel. Cesta, ki pelje tam mimo, je nastala, kot smo videli zgoraj, šele v prvi polovici 18. st., starejša je šla pač vzhodneje, približno po virunskem dekumanu. Zaselek leži na robu poplavnega ozemlja Glane. Edina velika kmetija ima zemljo v sklenjeni posesti (Hassinger 1965, 325). To govori mnogo bolj za pozen nastanek in se mi zdi skoraj nemogoče, da bi šlo za kontinuiteto še iz 9. st.

Da je Zol Gospa Sveta, kaže naprimer opis meje pomirja gosposvetske prošnje iz leta 1464. Mejo predstavlja "*weeg u. strass umb den berg daselbst zu Zoll*" (Wutte 1912, 145). *Berg zu Zoll* je lahko samo grič s cerkvijo Gospe Svete. Opis sodne meje iz 1570 je še bolj zgovoren. Meja gre od Glane pod Krnskim Gradom "*an die strassen, die auf Zoll geet, nach derselbigen strassen geet es hin auf den tham under Zoll*" (Wutte 1912, 20). Cesta torej pelje do kraja Zoll, ki leži na vzpetini, kajti pod njim je jez. Ta pa pripada ribniku, ki ga je lepo videti na Merianovi sliki Gospe Svete (Mal 1942, Sl. 13). - Otokarjev Zol je tako še vedno samo Gospa Sveta.

Da je njegov *stein* ležal na mestu sedanjega vojvodskega prestola, nikoli ni bilo sporno. Pač pa še vedno ni enotnega mnenja, ali *gesidel* pomeni enega ali več sedežev. V dejanski rabi je bilo namreč mogoče oboje (Graber 1919, 70 s). A dejstvo je, da ima od vseh kamnov vklesano sedežno površino le današnji zahodni sedež vojvodskega stola. Otokarjev opis je torej prva jasna omemba enega od kamnov. Hkrati pa je njegov *stein* verjetno tudi skupinsko ime za vse kamne, saj ostalih ne opisuje. Na to je lahko vplivala okoliščina, da so se vsi obredi, ki jih opisuje Otokar, razen jutranje maše, dogajali na istem prostoru. Prav ta podrobnost je bila pogosto dokaz Otokarjeve "nezanesljivosti". Kritiki so seveda izhajali iz mlajšega(!) opisa Janeza Vetrinjskega, ki kot dodatno prizorišče vključuje še Krnski Grad. A v luči zgornje artefaktne analize je videti Otokarjeva pripoved tudi v tem zelo pomembnem delu povsem verodostojna. Kritika je bila na tem mestu zgrešena, nekako tako kot v tisti antični zgodbi o feničanskih mornarjih. Ti so prijadrali do juga Afrike, a so tisočletja veljali za lažnivce, še zlasti, ker so trdili, da so videli opoldansko sonce na severu. Danes je ta "laž" najboljši dokaz resnice.

S tem smo prišli do kronike *Janeza Vetrinjskega Liber certarum historiarum*, osnutek (recensio A) in čistopis (recensio B) sta nastala od 1340 do 1343 (Grafenauer 1952, 92 s). Sedaj je prvič celotni obred povsem jasno razdeljen na tri različne kraje in izrecno sta omenjena dva stola. Najprej na Krnskem Gradu *sub monte Karinthiano prope ecclesiam sancti Petri lapis est*, kjer je sedel kmet, nato je šel vojvoda h Gospe Sveti, zatem pa še na Sveško polje *ubi sedes posita cernitur tribunalis* (Grafenauer 1952, 96 ss). Da gre za knežji kamen blizu cerkve Sv. Petra in vojvodski stol, ne more biti dvoma. Vprašanje pa je, na kateri čas se opis nanaša.

Janez Vetrinjski namreč tako razporeditev vpleta že v ustoličenje Majnharda Tirolskega 1286. Doslej sta se izoblikovali dve osnovni razlagi: da se je Otokar pri svojem opisu zmotil, ali da so "kmečki" del obreda šele drugotno prenesli h Krnskemu Gradu. Prvo sta podala že Tangl in Puntchart (Puntchart 1899, 41), videli pa smo, da je treba o njej resno podvomiti. Drugo razlago je postavil že Jaksch (1927, 14 s), ki pa je skorajda ni utemeljil, tako da je ni bilo težko spodbiti (Grafenauer 1952, 242 s, 288). Jaksch v starejši stopnji ne povezuje nobenega dela obreda s Krnskim Gradom. To je Grafenauerju omogočilo protidokaz, da je nemogoče, da bi se prvi del obreda šele pozneje prestavil od vojvodskega stola h knežjemu kamnu, ker je Krnski Grad od 10. st. dalje izgubil vsak pomen v deželi, pomen Gospe Svete pa je nenehoma rasel (Grafenauer 1952, 288). Mnenje tako predpostavlja posvetni pomen kraja kot predpogoj za lokacijo obreda in s tem model, po katerem bi bil bolj smiseln prenos h Gospe Sveti. Poudarjanje posvetnosti v povezavi z obredom, ki je bil v vseh stopnjah svojega razvoja nabit z raznovrstno simboliko, se mi zdi neupravičeno. A ne glede na to, model izgubi moč ob topografski razlagi predloge vrinka

v Švabsko zrcalo, ki je podana zgoraj. Ta ne zanika, da se je del obreda že tedaj odvijal tudi na Krnskem Gradu. Drugotno so k njemu prenesli le tisto obredje, ki je bilo povezano s knežjim kamnom. Preprosto zato, ker so prenesli tudi knežji kamen.

Jakschevo razlago je bistveno nanovo utemeljil Ulrich Steinmann. Opozoril je na razlike med osnutkom (A) in čistopisom (B) Janeza Vetrinjskega, ki označujejo običaje ob ustoličevanju vojvod Majnharda 1286 in Ota 1335. Razlike so nastale zaradi različnega poznavanja problematike. Ko je 1341 pisal osnutek je bil Janez še na Dunaju, čistopis je začel 1342 že na Koroškem v Vetrinju, potem ko je bil zelo verjetno celo udeleženec ustoličenja vojvode Albrehta (Grafenauer 1952, 108 s).

A: *Meynhardus dux in Kalendis Septembribus in Carinthiam veniens in sede sua iuxta morem terre solempniter sublimatur. Cujus terre ritus ab antiquis sic extitit observatus.*

B: *Meynhardus in capite Kalendarum Septembris in sedem ducatus sui solempniter collocatur secundum consuetudinem a priscis temporibus observatam.*

(Grafenauer 1952, 96)

V čistopisu manjka zagotovilo za obred: *sic extitit* - "je takle". Trditev, da se opis obreda ujema s starimi običaji je bila v čistopisu izpuščena (Steinmann 1967, 478 s).

A: *Otto dux...iuxta superius predistinctum, cum de investitura ducis Meynhardi ageretur, a senioribus terre perquisita consuetudine...in sede ponitur*

B: *dux Otto...nisi in eo priscarum consuetudine lex servetur...*

(Grafenauer 1952, 103 ss)

V čistopisu v celoti manjka mnenje osnutka, da je bil Oto ustoličen po običaju, ki so ga uporabili pri vojvodi Majnhardu. Vse podrobnosti obreda je Janez izpustil, pač pa je dodal povsem novo pojasnilo (Steinmann 1967, 478 s):

Multa tamen in huius festi observacione sunt inprovidie pretermissa, quia oblivioni tradita, et ideo, quia ab intronizacione Meinhardi ducis, avi huius Ottonis, anni quinquaginta sex circiter computantur.

"Vendar je bilo mnogo od šege tega praznika nepričakovano izpuščenega, ker je zapadlo v pozabo, tudi zavoljo tega, ker se šteje od ustoličenja vojvode Majnharda, deda tega Otona, okrog šestinpetdeset let." (Grafenauer 1952, 105)

Že Grafenauer je opazil ujemanje opisov ustoličenja Majnharda in Otona v Janezovem osnutku, a si je to razlagal s tem, da je bil prvi predloga drugemu (Grafenauer 1952, 108 s). V čistopisu Majnhardovega ustoličenja nastopa med njegovimi spremljevalci tudi tirolski grof, kar pa je bil Majnhard sam. Že Puntchart (1899, 61 s) je ugotovil, da je to anahronizem. Grafenauer (1952, 111) ga je imel za podatek, ki je starejši od Majnhardovega ustoličenja. Hauptmann (1954, 140 ss) je v tem videl diplomatsko ponudbo Janeza Vetrinjskega Tirolcem, ki so si tedaj prav tako prizadevali za Koroško. Steinmann opozarja, da goriškega grofa v spremstvu koroškega vojvode ni mogoče razumeti v obredu Majnhardovega ustoličenja. Zato in zaradi navedenih razlik med osnutkom in čistopisom ponuja razlago, da Janez Vetrinjski ne opisuje starih navad, ki jih je upošteval vojvoda Majnhard, ampak je obdelal sodobno ustoličenje vojvode Ota Avstrijskega leta 1335 (Steinmann 1967, 479). To se v bistvu ujema s Hauptmannovim sklepom analize Janeza Vetrinjskega; njegova pojasnila so čisto tendenciozna, nadaljevanje reforme iz leta 1335, da se s spretno razlago kočljivih posameznosti zamaše usta dvorski opoziciji in reši Korošcem nadvse draga navada. Tako očiščeni opis pa je prenesel potem nazaj v leto 1286 in ga dopolnil kdaj pa kdaj iz Otakarja, želeč, da se vzame v tej obliki za avtentično rekonstrukcijo starega obreda, po kateri naj bi se umestitev za naprej opravljala (Hauptmann 1954, 140). Zanimivo pravno prelomnico pa je v letu 1335 ugotovil tudi Klebel. Do tega leta je stal kamen na Sveškem polju v sodnem okolišu tirolskih grofov (Klebel 1940, 104).

Zato Steinmann meni, da z Janezovimi podatki ni upravičeno popravljati Otokarjevega opisa Majnhardovega ustoličenja, nasprotno: vse razlike je treba ugotoviti in raziskati. Razlike med Janezovim osnutkom in Otokarjem so novosti Habsburžanov v letu 1335. Iz česar je izpeljal sklep, da je najbolj pomembna in prelomna sprememba tega leta prenos kmečkega dela obreda s Sveškega polja h knežjemu kamnu na Krnskem Gradu (Steinmann 1967, 480).

S tem smo prišli do točke, pri kateri se ujamejo pisni in stvarni viri. Obred in kamni so bili neločljivo povezani. ZA USTOLIČENJE LETA 1335 SO NA KRNSKI GRAD PRENESLI KNEŽJI KAMEN IN Z NJIM POVEZANI DEL OBREDA TER KOT NADOMESTEK ZGRADILI (ENOJNI) VOJVODSKI STOL. V svojem nadaljnjem izvajanju je Steinmann gradil na zmotnem prepričanju, da sta bila kamen in z njim povezani obred, ki ju opisuje Vrinek v Švabskem zrcalu, na Krnskem Gradu (Steinmann 1967, 492). Da bi opravičil veljavnost delitve obreda, je zato "moral" dokazati, da je Vrinek nastal šele v času vojvode Rudolfa IV. To pa je bilo potem, ko je Grafenauer prepričljivo potrdil, da je vrinek najstarejši vir za ustoličevanje, že nemogoč poskus. Grafenauer (1970, 119 ss) je svojo kritiko Steinmanna utemeljil z Ginhartovim datiranjem vzhodnega sedeža vojvodskega stola, s tolmačenjem, da *gesidel* pomeni več sedežev, s propadom pomena Krnskega Gradu po letu 1000, s trditvijo, da gre pri Otokarju za napako, z uganke lege knežjega kamna na Krnskem Gradu, ki je Steinmann ni pojasnil, s prepričljivimi dokazi, da je Steinmann napačno postavil kronološko razmerje med Otokarjem in Vrinkom. Končna ugotovitev je bila zato uničujoča: s tem je izgubilo Steinmannovo razpravljanje vsako notranjo trdnost in vrednost za spoznavanje zgodovine obreda (Grafenauer 1970, 122). - Artefaktno - topografska analiza je pokazala; da Vrinek kot zapis (po Grafenauerju) najstarejšega opisa potrjuje Steinmannovo tezo, Ginhartova datacija je napačna, v času Otokarjevega *gesidel* je tam več kamnov, propad pomena Krnskega Gradu ni protidokaz, uganke lege knežjega kamna ni več, Otokar se ni motil. Razmerja med osnutkom in čistopisom Janeza Vetrinjskega, ki je dejanski temelj Steinmannove razlage, se Grafenauer ni dotaknil niti z besedico. Steinmannova teza se tako danes kaže kot pravilna, čeprav ji je dodal obširno napačno utemeljitev.

Dejstvo je tudi, da vsi avtorji 15. st., ki so opisovali ustoličevanje, govorijo o enem kamnu in obredu na Sveškem polju, pri čemer so bili v posrednem ali neposrednem stiku z živo koroško tradicijo (Grafenauer 1952, 120 ss). Ustaljena razlaga je bila, da so pač prepisovali drug od drugega in Otokarjevo "napako", ali pa kljub resnicoljubnosti niso videli knežjega kamna. V skladu z doslej ugotovljenim je možna drugačna razlaga. Izročilo o nedavnem prenosu kamna in dela obreda na Krnski Grad je bilo še povsem sveže, ljudem je bilo še kako jasno, da je bilo vse to prej na Sveškem polju. In kako naj sedaj poroča nekdo, ki želi povedati, kakšen je nasplošno obred? Sam bi se odločil tako kot oni, novotarije bi vrgel ven.

Ostane še vprašanje, kdaj je bil vojvodskemu stolu dodan zahodni sedež. Njegova prva posredna omemba izvira šele iz sredine 15. st., v Avstrijski kroniki Tomaža Ebendorferja, kjer piše, da vojvodi sedi goriški grof na drugi strani - *Comes Goritiae...ab alia parte residens* (Grafenauer 1952, 120 ss). To je seveda samo *terminus ante quem*. Tu smo odvisni samo od bolj ali manj prepričljivih interpretacij. Emil Goldmann in Steinmann sta menila, da je vojvodski stol nastal že takoj kot dvojni sedež. Prvi je njegov nastanek povezoval z namero ustoličiti dva vojvoda hkrati in tako predlaga dva možna datuma 1342 (Albrecht in njegov nečak) ali najkasneje 1365 (Albrecht III in Leopold III) (Goldmann 1903, 64 s). Njegova utemeljitev po opravljeni artefaktni analizi nima več vsebine. Isti ugovor velja tudi za Steinmanna, ki stol zaradi napisa in uporabe rimskih spolij pripisuje okoli 1358/60 Rudolfu IV in njegovi težnji nasloniti se na rimsko tradicijo (Steinmann 1967, 494 ss). Verjetno ima še najbolj prav Klebel, ki je v obširni razpravi dokazoval, da je Rudolf IV vojvodski stol le dodelal, mu dodal napis in morda tudi zahodni sedež (Klebel 1940, 99 ss).

2.1.3 Svatne-Gospa Sveta

Manj poznano slovensko ime za Gospo Sveto so "Svatne". S sosednjim "Sveškim poljem" sestavljajo par, ki izvira iz besede *svet* (glej pri Sveško polje). Ni verjetno, da bi se ime uveljavilo šele potem, ko je tam že stala cerkev Gospe Svete, torej je starejše in dokazuje poganski kultni prostor.

Marijina cerkev je omenjena že leta 860 (Kos 1906, Št. 172). Današnja cerkvena stavba je mnogo poznejša poznogotska zgradba. Na predkrščansko tradicijo pa namiguje izročilo, po katerem se okrogla romanska kostnica (Ginhart 1969, 34 ss), ki stoji jugovzhodno ob cerkvi, imenuje ajdovski tempelj (Šašelj 1896, 20). Tu bi tako lahko bila tista tretja točka (*Slika 8:3*) v sestoji treh svetih mest, ki so jo določili šele Slovani in ni bila dediščina starejših dob.

2.2 Irska

2.2.1 Topografija Temair

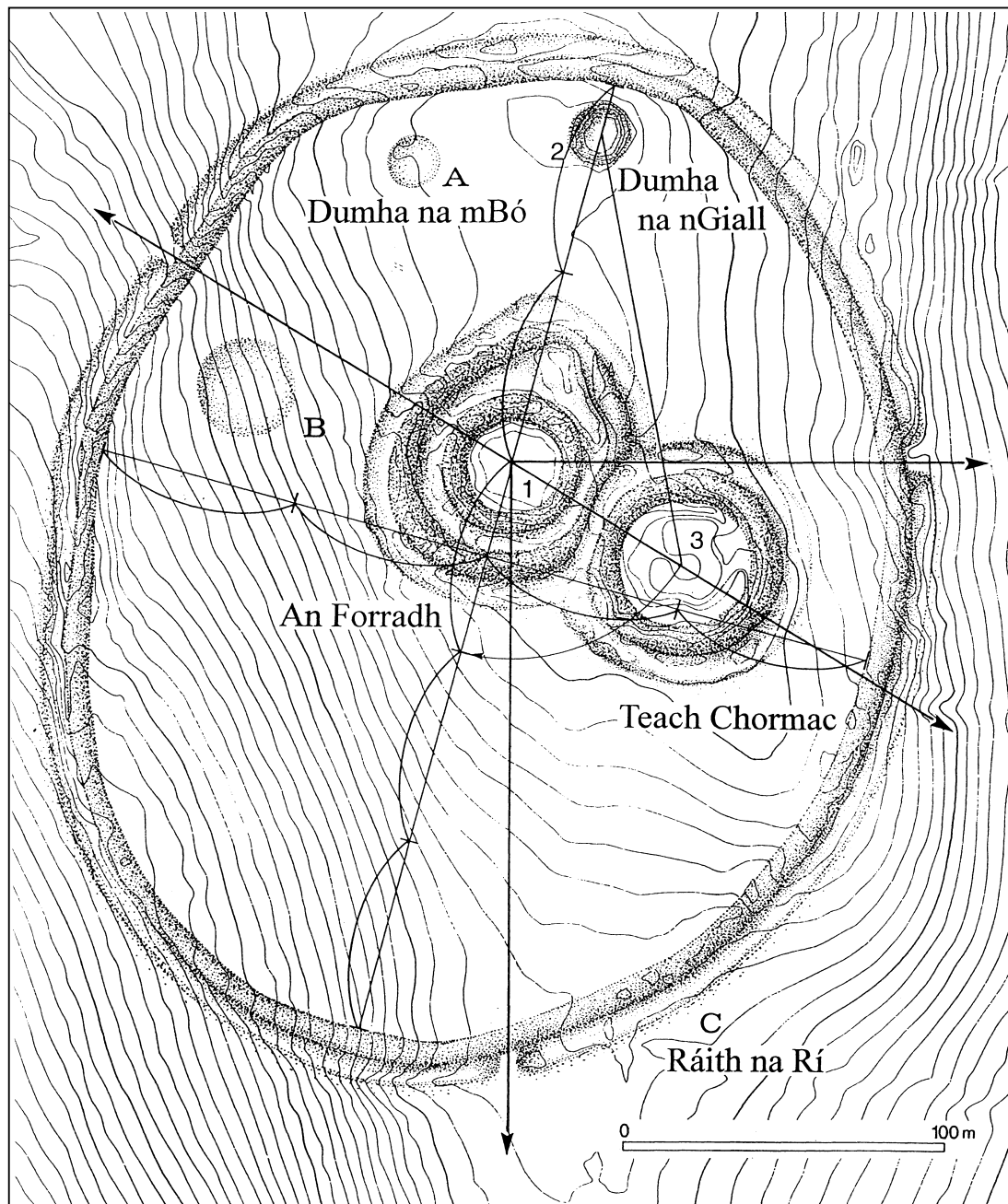
Grič Temair (angl. Tara) je nizka, položna, 2 km dolga vzpetina med mestoma Dunshaughlin in Navan severozahodno od Bale Átha Cliath (angl. Dublina). Na njem so številni arheološki ostanki iz različnih dob. Srednjeveško izročilo povezuje s tem prostorom posamezne obrede ustoličevanja temairskih kraljev. Kratko in jedrnato predstavitev kraja in njegove problematike sta podala Bhreathnach in Newman (1995).

Ime Temair naj bi izhajalo iz korena **tem-*, staroirsko *temel* "tema" (po Wagnerju: Bhreathnach 1995, 34, 113). Topografski opis iz okoli 900 (*Ind fhilid ra fetatar*) omenja nasipe in jarek na Temair (Bhreathnach 1995, 69), gradnje, ki jih je tam še danes na pretek. *Dinnshenchas érenn* so skupek srednjeirskih (900 - 1200) legend, v verzih in prozi, ki poskušajo razložiti izvor in ozadje imen večine znamenitih naravnih in umetnih spomenikov Irske. Beseda *dind* v sobesedilu te zbirke pomeni spomenik, ugledno ali opazno mesto. *Senchas* je beseda, ki vsebuje temeljni del učene kulture na Irskem, tradicionalno izročilo Irske (Bhreathnach 1995, 27). Ó Concheanainn je postavil tezo, da je avtor glavne ohranjene različice celotnega skupka pesnik Cúán úa Lothcháin, ki je umrl leta 1024 (Bhreathnach 1995a, 72 s). V skupku sta najpomembnejši besedili pesem *Temair toga na tulach* (Temair najbolj imenitna med griči) in prozni seznam spomenikov *Dindgnai Temrach* (Temairina znamenita mesta). Le-ta začenja opis povsem na jugu najdišča, se pomika načrtno proti severu in običajno navaja lego vsakega spomenika glede na prej opisanega (Bhreathnach 1995a, 69). To je omogočilo Edel Bhreathnach sestaviti shematični načrt spomenikov, kot jih prikazuje *Dindgnai Temrach* (Bhreathnach 1995a, 71, Fig. 37). *Temair toga na tulach* sicer ne da tako natančnega opisa topografskih odnosov, našteva pa še nekatere dodatne spomenike in navaja alternativna imena, kar pomeni, da so bili srednjeveški avtorji negotovi o izvorni namembnosti nekaterih spomenikov (Bhreathnach 1995a, 72).

Srednjeirska zgodba *Aided Bresail* navaja, da je bila Kells glavna utrdba temairskega kralja Diarmaita mac Cerbailla (umrl 565?) (Bhreathnach 1995, 99), kar kaže, da je imela Temair predvsem sakralni pomen, pravo bivališče njenega kralja pa je bilo drugod.

2.2.1.1 Ráith na Ríg, Forrad, Tech Cormaic, Dumha na nGiall

Forad pomeni gomila ali ploščad (Bhreathnach 1995, 112). Po opisu v *Dindgnai Temrach* je Tech Cormaic opisan kot *láthrach ind ríghthaige Chormaic*, “prostor Cormacove kraljeve hiše” (Bhreathnach 1995a, 72). Ráith na Ríg (grad kraljev) obsega okrog 70 000 m² na vrhu griča Temair. Predstavlja ga ovalen (pribl. 320 X 250 m) okop z notranjim jarkom, ki pa od pravilne

Slika 9. Temair (Tara), Irsko (relief po Newman 1995, Fig. 32). 1 - An Forradh; 2 - Dumha na nGiall; 3 - Teach Chormac; A - Dumha na mBó; B - že davno izginula gomila, vidna z elektrozistenčnimi meritvami; C - Ráith na Rí. Ekvidistanca = 0,5 m.

Neolitska gomila Dumha na nGiall in Forrad stojita na vzdolžni osi gradišča. Kot med to smerjo in smerjo, ki jo določata Dumha na nGiall, ki je hkrati najvišja točka vzpetine, ter Teach Chormaic je 25°. Smer Forrad - vzhodni vhod je smer Z - V, smer Forrad - južni vhod je S - J, smer severozahodni vhod - Forrad - Teach Chormaic pa ima odklon od severa 121°. Vhod proti vzhodu je značilen za številna keltska kulturna mesta, notranjost gradišča Libenice na Češkem je bila urejena glede na lego sonca (Webster 1996, 459 s). Če smer 59° pri spomenikih ob irskem jezeru Lough Gur na približno enaki zemljepisni širini pomeni sončni vzhod na praznik *Lammas* (Dames 1992, 77), potem 121° označuje proti Teach Chormaic sončni vzhod na dan 1. februarja, torej praznik *Imbolc* ali *Oimelg*, dan Sv. Brigitte, začetek pomladi. 301° proti Forradu in severozahodnem vhodu pa označuje sončni zahod na 1. avgust, praznik *Lughnasa* ali *Lammas*, začetek jeseni (Dames 1992, 17 s). Vse to kaže enotno zamisel postavitve Ráith na Ríga s tremi vhodi v odnosu do Teach Chormaca in Forrada, ki je glavno sečišče smeri, vse to v povezavi s starejšimi spomeniki, med katerimi je imela poseben pomen Dumha na nGiall.

Bai carpat rig hi Temair nogabtais da ech oendatha nad ragabaitis riam fon carpat. Inti nad airoemath flaith Temrach, conocbath in carpat fris conachmoceth 7 concligitis ind hich fris. 7 bai asal ríq isin carbad. Intí nad aurimeth flaith Temrach ba romor do in chasal. 7 batar da liaic hi

Temuir .i. Blocc 7 Blaigne; inti arfoemtis, arosilctis fris co teged in carpat etarru. 7 bai Fal fri fonnad in charpait conidcluneth cach. Inti nad aurimeth flaith Temrach, ni airslaictis riam na da liaic .i. Bloc 7 Blugne. Ise mod ticed hochair lame eturru; 7 inti nad auremeth flaith Temrach, ni screted in Fal fria fonnad.

“Bil je kraljevi voz na Temair. V voz sta bila vprežena dva konja enake barve, ki še nikoli prej nista bila zaprežena. Prevrnil bi se pred vsakim, ki mu ne bi bilo namenjeno dobiti temairskega kraljevanja, tako da ga ne bi mogel nadzorovati in konja bi planila proti njemu. In bil je kraljevi plašč na vozu; tistemu, ki naj ne bi prejel oblasti Temair, je bil plašč vedno prevelik. In bila sta dva kamna na Temair: Blocc in Blaigne; ko sta sprejela nekoga, bi se odprla pred njim, dokler ne bi šel voz skozi. In Fál je bil tam, kamniti penis, na čelu vozove poti(?); ko naj bi nekdo imel kraljevanje Temair, je zakričal ob njegovem platišču (*fonnad*), tako da so vsi lahko čuli. Toda kamna Blocc in Blaigne se ne bi odprla pred tistim, ki naj ne bi imel temairske oblasti in njuna običajna lega je bila taka, da je roka nekoga šla lahko med njima samo postrani; prav tako pri tistem, ki naj ne bi imel temairskega kraljevanja, Fál ne bi zakričal ob njegovem platišču (*fonnad*).”

(Po angleškem prevodu v: Bhreathnach 1995, 2)

Teit dochum Fail cosna slogaib ime, a mathair riam; gloedith in Fal. “Arraet Fal!” forsint sluag huli.

“Gre k Fálu z vso množico okrog njega in materjo spredaj. Fál zakriči. “Fál ga je sprejel!” kriči množica.”

(po angleškem prevodu v: Bhreathnach 1995a, 74)

Vozovo pot(?) bi bilo morda mogoče enačiti s spomenikom Tech Midchúarta (dvorana za pojedine, krčma). To sta dva vzporedna, ravna, 203 m dolga nasipa. Na severu se končujeta v močvirju. Arheološko ju je mogoče tolmačiti bodisi kot kultno zgradbo, morda simbolično mejo, bodisi kot ceremonialno pot, kakršne so gradili v Britaniji v srednjem in poznem neolitiku. Dejstvo, da stoji južnejša Dumha na nGiall točno v osi Tech Midchúarte, bi podpiralo drugo razlago (Bhreathnach, Newman 1995, 45 ss). Fál na čelu vozove poti bi si potem najlaže predstavljali na gomili talcev. *Fonnad* verjetno pomeni “temelj”. Beseda naj bi izhajala iz *fonn* “dno, temelj, zemlja, kos zemlje, področje”. *Fonnad* voza bi bil simbol za zemljo, ženski del voza, ki išče *fál*, zakonitega imetnika kraljevanja (Bhreathnach 1995, 2). V opisu *Dindgnai Temrach* sta *Bloc* in *Blaigne* obravnavana kot pogrebna spomenika, ki stojita severno od Ráith na Ríg, čeprav zanju avtor ne uporablja oznake *duma* (gomila) ali *lecht* (očitno grobna zgradba iz kamnitih plošč) (Bhreathnach 1995a, 69 ss). Dandanes se teh dveh imen ne da z gotovostjo povezati z nobenim od temairskih spomenikov.

Lebor Gabála érenn (Knjiga o zavzetju Irske). Pozno 11. st. ali zgodnje 12. st.

Ba rí érenn trá inn tí fo ngessed in cloch sin. Co roselaigh Cú Culaind cona cladim ar na ro geiss fóe ná fó dalta .i. fó Lugaid mac na ttrí Finn Emna, 7 ní ro ges ó sin ille acht fó Conn namá. Co ro scenn a crídhe eisti hó Themraigh co Tailltin: is dé atá Crídhi Fáil i Tailltin. Ecmaning ní hed foter na hidlu do brisiud cen rígi do gabáil do Lugaid dána, acht Críst do genemuin in tan sin.

“Tisti pod katerim bi ta kamen zakričal je bil kralj Irske. Toda Cú Chulaind ga je udaril s svojim mečem, kajti ni zakričal pod njim niti pod njegovim rejencem Lugaidom mac na ttrí Finn Emna in od tedaj ni zakričal, razen samo pod Connom. In tako je njegovo srce skočilo iz njega od Temair do Tailltiu, to je razlog zakaj je Fáilovo srce v Tailltiu. Toda uničenja malikov ni povzročil Lugaidov neuspeh, da bi si vzel kraljevanje, ampak Kristusovo rojstvo v tistem času.”

(Po angleškem prevodu v: Bhreathnach 1996)

Udarec mitološkega junaka Cú Chulainda kamna stvarno ni uničil, odvzel pa mu je moč, ki se je izkazala samo še pri Connu (Cétchathach = sto bitk). Po mnenju Edel Bhreathnach naj bi pomenil prenos kamnovega srca na Tailltiu, da so tja prenesli ustoličevanje Temairskih kraljev. Odmev tega prenosa je najti že v 9. st. v življenjepisu *Vita Tripartita* Sv. Patrika, kar verjetno odraža dejanski prenos ustoličevalnega obreda s Temair na Tailltiu mogoče že konec 7. st. (Bhreathnach 1996).

Sledijo manj legendarni, bolj stvarni topografski opisi.

Škof *Tírechán, Collectanea* (130-3 § 8 (6)). Konec 7. st.

et est lapis illius in oris australibus orientalibusque <Temro> usque in praesentem diem, et conspexi illum oculis meis.

(Bhreathnach 1995, 21).

“in je kamen onega (druida) prav do danes na jugovzhodnih straneh Temair, in sem ga videl s svojimi očmi.”

Fál tu prvič omenja očividec. Že tedaj je stal najverjetneje tam kot v času poznejših opisov. Večina spomenikov na Temair je namreč severno in zahodno od kamna (primerjaj: Bhreathnach 1995a, Fig. 36, 37).

Po opisu v *Dindgnai Temrach* je Lia Fáil naveden za gomilo talcev - Duma na nGiall, a še vedno znotraj kraljevega gradišča - Ráith Ríg, pri čemer se naštevanje pomika od juga proti severu. Edel Bhreathnach meni, da je opis tak, kot bi bil kamen severno od gomile (Bhreathnach 1995a, 71 s). Ker je le-ta samo nekaj m oddaljena od obodnega jarka, je verjetnejša razlaga, da je kamen stal na gomili, kar prav tako ne bi nasprotovalo načinu naštevanja.

Življenjepis svetnika in ustanovitelja samostana Lann (Lynn, grofija Westmeath) Colmána mac Lúacháina *Betha Colmáin maic Lúacháin*, ki je bil napisan v 12. st. (Bhreathnach 1995, 66), opisuje, kako je do sodnega dne podelil klanu Forannanov pravico razglašanja temairskih kraljev. Sledi opis obreda;

“i. rígi 7 airechus hérenn duit, a rí.” “Uodergc(?) ort-sa,” ol an rí .i. ac tabairt urchair dó, “an tugcais Conall Guthbind let?” Ocus is amlaid dlegar sin: an rí do buth a mbun Cart[h]i na nGiall túass 7 an fer do Híb Forannán ar an lic síis 7 echlasgc ana láim gan imíadad amail conicfa ar an orchur, acht ná dige din lic immach (par. 70).

“Kraljevanje in načelovanje Irske tebi, o kralj!” “Uodergc(?) nad teboj,” pravi kralj in mu da udarec, “si pripeljal s seboj Conalla Guthbinna?” In to je treba storiti, kralj naj je zgoraj ob vznožju kamnitega stebra talcev in mož izmed Uí Fhorannáinov na kamniti plošči spodaj, s pripravljenim konjskim bičem v roki, tako da se lahko izmakne udarcu, kar najbolj more, pri čemer mora poskrbeti, da ne stopi naprej s kamna.”

(Prevod po angleškem besedilu v: Pontfarcy 1987, 206 s)

Conall je kralj, ki ga je Maelumae sin Forannana ubil. Pomen besede *uodergc* je nejasen. V obeh kamnih vidi Yolande de Pontfarcy moški in ženski princip. (Pontfarcy 1987, 207 s). Opis ponovno povezuje kamen Fáil z gomilo talcev (Duma na nGiall), ga postavlja zelo verjetno nanjo, na kar kažeta zveza *Cart[h]i na nGiall* in podatek, da je stal kralj zgoraj. Gomila je bila v dobršni meri zgrajena iz kamnitih plošč (Bhreathnach, Newman 1995, 33 s). Ena od njih, bi lahko bila kamnita plošča spodaj, četrti kamen, ki je povezan z ustoličevanjem. *Cart[h]i na nGiall*

usmeri pozornost na zgodbo o Nia Mórju, ki je nastala večinoma pred 8. st. V njej je odlomek o sanjah Cormaca mac Airta, v katerih je videl, kako je ulsterski kralj Eochu Gunnat dvignil steber talcev (*coirthi na ngiall*) s Temair in ga odnesel v Crúachain. Eochu je odnesel njegovo ženo Eithne Thóebfhoto. Druidi Cormacu razložijo pomen sanj, da bo izgubil temairsko kraljevanje (Bhreathnach 1995, 92). *Coirthi na ngiall* bi tako lahko bil kamen Fáil in simbolična zamenjava za Eithne.

Učenjak in zgodovinar Geoffrey Keating je v 17. st. v svoji zgodovini Irske opisal izmišljeni prenos Lia Fáila z Irske na Škotsko v samostan Scone in od tam v Anglijo v Westminster (Bhreathnach 1996). 1753 je Temair obiskal Richard Pococke, kjer je opazil pet gomil, na južni je stal kamen ali pokončni steber (*on the Southern one is a Stone or pillar Set up*) (Bhreathnach 1996). Tedaj je bil torej že na sedanjem mestu na Forradu. To se ne ujema z moderno navedbo, da so ga tja prestavili, da bi z njim označili grob upornikov, ki so padli 1798 (Bhreathnach, Newman 1995, 42). Wakemanov vodnik po irskih spomenikih iz 1848 navaja, da je bil Fáil prestavljen na sedanje mesto leta 1824 (Bhreathnach 1995, 131).

Iz več opisov je mogoče slutiti, da je Fáil ležal. Baile in Scáil opisuje, kako se Conn Cétchathach sprehaja preko Temair in najde kamen pod nogami. Conn stoji na kamnu in ta kriči. Pesnik Cináed úa hArtacáin (umrl 974) ga opisuje v verzu *in cloch fors'táit mo dí sháil* (kamen, na katerem stojijo moje pete). Konec 12. st. ga označuje pesem, ki slavi kralja Raghalla, z besedo *leac*, ki običajno pomeni kamnito ploščo. To ni nujno razlagati s tem, da je ležal že od vsega začetka, verjetno pa je bilo tako z njim v času nastanka omenjenih besedil (Bhreathnach 1995, 105 s; Bhreathnach 1995a, 75). Ne zdi se mi nemogoče, da se *leac* ne nanaša na Fáil, ampak na ploščo, spodaj ob gomili talcev, ki jo opisuje *Betha Colmáin maic Lúacháin*.

2.3 Topografsko-artefaktna primerjava Temair - Sveško polje

Med obema skupkoma svetih mest je trenutno opaziti naslednja ujemanja. Trojica Forradh - Dumha na nGiall - Teach Chormac sestavlja sveti kot 25° tako kot trojica Krnski Grad-Karnburg - Vojvodski stol na Sveškem polju - Svatne. Dumha na nGiall je del nekdanjega grobišča, prostor vojvodskega stola s tamkajšnjimi kamni je na nekdanjem grobišču. Obred povezuje na Temair v skupek štiri kamne, štiri prvotne kamne smo ugotovili na Sveškem polju. Blocc in Bluigne sta stala tesno eden ob drugem - oba sveška rimska miljnika sta bila eden ob drugem. Fáil je okrogel, kamen blizu njega je bil raven - knežji kamen je okrogel, zahodni sedež vojvodskega stola ima ravne stranice.

3. Obred

3.1 Potek temairskega ustoličevanja

V staroirskem izročilu o ustoličevanju temairskih kraljev lahko razločimo več stopenj navidezne resničnosti, v kateri se v različni meri mešajo mitološka bitja s historičnim dogajanjem in osebami. Najmanj "človeška" je plast izročila, v kateri so junaki živali.

Loch Dá Gabar (Jezero dveh konj), današnje jezero Lagore, oddaljeno nekaj kilometrov od Temair. Obstajajo verzna različica in dve prozni različici povedke o izvoru njegovega imena, ki so se ohranile v *Dinnshenchas* (Ní Chatháin 1991, 124 ss).

Kratka vsebina: bikovski kralj (*thairb-ríg*) *Eochaid mairc-cend* je pripeljal na temairski praznik (*fheis Temrach*) konja *Gáeth*-a in *Grían*-a kot znak podrejenosti. Sivi žrebec *Serrach* jima je sledil v kobilarne temairskega kralja, ker je iskal kobilo za parjenje. V verzni različici je le mršavo žrebe (*rosfúaitgi serrach*). Prišlo je iz globeli, kjer je bival *Glasgen*. Konja sta se prestrašila, zbežala pred njim v jezero in se utopila (Ní Chatháin 1991, 125).

Že ta kratka zgodba povezuje nekatere pomembne sestavine. *Feis Temro* je obred, ki ima v literaturi različne razlage. Edel Bhreathnach se zdi najbolj utemeljena Binchyjeva. Po njej je bil historični *Feis Temro* primitivni obred plodnosti, katerega vrh je bilo slavljenje svetega kralja. Izvorno je bil ritualna poroka med novim kraljem Temair in boginjo Medb. Zadnjikrat ga je opravil Diarmait mac Cerbaill leta 560, potem pa so ga odpravili kot ostanek poganstva (Bhreathnach 1995, 8, 121). Pravni spis iz 8. st. *Bretha Nemed* določa tudi položaj *rí ruirech* -a, kralja kraljev. To, kar ga določa, je med drugim tudi *feis temruch*. Ker spis izhaja iz Munstra, je bila neka oblika vrhovne oblasti povezana s Temair, tako da je moral biti tisti kralj, ki naj bi dobil položaj *rí ruirech* -a, sposoben praznovati *Feis Temro* (Bhreathnach 1995, 58 s).

Pripoved *Tochmarc étaíne* (étaínino snubljenje) iz 9. st. opisuje, kako Eochaid Airem ni mogel prirediti *Feis Temro*, ko je postal kralj, ker ni imel kraljice, kajti kralj ni mogel praznovati *Feis* brez kraljice (Bhreathnach 1995, 90). Zato je šel iskat ženo. Ob studencu je našel krasotico étaín, ki je bila oblečena v zeleno tuniko in škrlatno ogrinjalo (Rolleston 1994, 157). Po Borgeaudu je ime E(o)chaid, E(o)chu etimološko povezano z bogom-konjem in s smrtjo. Ime Eochaidove hčere *Medb* je povezano s pijanostjo (Bhreathnach 1995, 111).

Eochaid mairc-cend je po imenu in vzdevku konj (Ní Chatháin 1991, 125). *Mairc-cend*, bi tako bil Konjeglav. Kot bikovski kralj je tudi bik. *Gáeth* pomeni Veter, *Grían* Sonce, *Glasgen* pa je ime sestavljeno iz *glas* = zelen, moder in *gen*, kar bi bilo povezano z *gein* = rojstvo, *gniid* = stori (Thurneysen 1909, 78 s). *Glasgen* je torej tisti, ki povzroča zeleno. Žrebe, ki pride iz globeli je *Glasgen* sam. Barva zmagovitega žrebca je zato dvojna, siva in zelena. Imena zelo nedvoumno kažejo, da so junaki zgodbe naravne sile. *Grían* je drugo ime boginje Macha, ki ima prav tako tudi konjsko podobo (Ní Chatháin 1991, 125 ss). Besedi *gáeth* in *grían* sta v staroirščini ženskega spola. *Glasgen* je preganjal kobili.

Sledijo zgodbe, v katerih so junaki živali, bogovi, ljudje. Temairski kralji, ki v njih nastopajo, spadajo še v skupino legendarnih oseb.

Conair Mór je bil sin Messbuachalle (=rejenke kravjega pastirja) in ptičjega boga. Imel je tri pobratime: *Ferlee*-ja, *Fergar*-ja in *Ferrogan*-a. Ko je umrl stari temairski kralj so med bikovskim praznikom (*tarbfes*) vedeževali o novem kralju. Zaklali so bika in vedeževalec se je do sitega najedel in napil njegove juhe. Nato je šel v posteljo in nad njim so prepevali uroke, ki naj bi prinesli resnico. Kogarkoli je videl v sanjah, naj bi bil kralj. Sanjač je v snu kričal, da vidi nagega moža, kako gre proti Temair s kamnom v prači. Praznik je bil na Temair, Conair pa se je medtem drugod igral s pobratimi. Ločili so se in Conair je zagledal jato ptic. zasledoval jih je do morske obale. Tam je stopil z voza in vzel pračo, da bi vrgel proti njim. Tedaj so se spremenile v oborožene može, ki so se zagnali proti njemu. Eden med njimi pa ga je zaščitil in povedal, da je *Nemglan*, kralj ptic njegovega očeta. Povedal je Conairu, da ne sme streljati na ptice, ker so vse njegovega rodu. Naročil mu je, naj gre na Temair, kjer bo s pomočjo bikovskega praznika postal kralj. Povsem nag mož, ki bo šel proti koncu noči po eni od cest proti Temair ter bo imel kamen in pračo, bo postal kralj. Conair je tako storil in na poti srečal poglavarje, ki so čakali na moža iz prerokbe. Preoblekli so ga v kraljeva oblačila in vzeli s seboj (Rolleston 1994, 166 ss).

Rolleston očitno povzema po spisu *Togail Bruidne Da Derga*. To staroirsko besedilo je iz 9. st. (Bhreathnach 1995, 89). Nemglan je kralj ptic Conairovega očeta. Krajše povedano, Nemglan je Conairov oče. Njegov nebeški izvor potrjuje tudi njegovo ime, *nem* je nebo (Thurneysen 1909, 87). Spopad, ki mu pripoved sicer ne da razmaha, dejansko poteka med očetom in sinom. Trije pobratimi v svojih imenih kažejo različne lastnosti, npr.: *Fer* = mož, *ga(i)rid* = kliče, *•le* = združi (Thurneysen 1909, 75 ss). Kot smo videli zgoraj, Conaira čakajo na Temair še preizkušnje z vozom, konji, obleko in kamni.

Echtra mac nEchdach Mugmedóin (Dogodivščine sinov Eochu Mugmedóna). Avtor enega od besedil naj bi bil v 11. st. Cúán úa Lothcháin, posamezne sestavine bi bile lahko še iz 8. st. (Bhreathnach 1995, 97 s). Zgodba pripoveduje, kako je legendarni temairski kralj Níall Noígíallach prišel do svoje oblasti. Čeprav naj bi vladal med letoma 379 in 405, dejansko spada še v skupino pollegendarnih kraljev. Vzdevek Noígíallach (devet talcev) naj bi dobil po devetih talcih, ki jih je vzel pet z Irske in štiri s Škotske (Bhreathnach 1995, 88 ss; Dillon 1994, 38).

Kratka vsebina: njegova mati je bila princesa Cairenn, ki jo je njegov oče temairski kralj Eochu ugrabil (Joynt 1910, 93). Níalla po rojstvu izpostavijo in na Temair se vrne šele čez 9 let v ogrinjalu, ki je kot sveža trava (Joynt 1910, 95 ss). Ima 4 polbrate druge matere. Eochu prepusti kovaču Sithchennu, naj med njimi določi naslednika. Ta zažge kovačijo, v kateri delajo bratje. Níall prinese ven nakovalo, Brían kladiva, Fiachra vedro piva in mehove, Aillil orožje, Fergus butaro trsk s palico tisovine v njej. Sithchenn čestita Níallu kot zmagovalcu. Nekega dne gredo bratje na lov in se izgubijo v gozdu. Zakurijo ogenj in kuhajo plen (Dillon 1994, 39), merjasca (Joynt 1910, 101). Eden od bratov se odpravi po vodo. Pri studencu naleti na starko, črno kot oglje s sivo glavo (Dillon 1994, 39; Joynt 1910, 103). Njeni lasje so kot rep divjega konja. Umazani zobje ji segajo od ušesa do ušesa. Njene oči so črne, nos skrivljen in sploščen, telo je mršavo, goleni povezane, kolena in gležnji debeli, pleča široka, nohti zeleni (Dillon 1994, 39). Za vodo zahteva poljub. Štirje bratje jo zavmejo in šele Níall pristane ter léže z njo. Ko jo spet pogleda, je spremenjena v lepotico. Sedaj je bela, oblečena v škrlaten (zelen po verzni različici - Joynt 1910, 105) plašč. Predstavi se kot Oblast. Da mu vodo in svetuje, naj je ne da bratom, dokler mu ne priznajo nadoblasti in naj dvigne orožje za dlan nad njihovim. Níall stori, kot se je naučil. Nato se bratje vrnejo na Temair in ko dvignejo orožje, ga Níall dvigne za dlan više (Dillon 1994, 39 s).

Níall ni navaden človek. Očetovo ime izdaja, da je sin konja. Njegova vrnitev v zelenem ognjalu po dolgotrajni odsotnosti, vrnitev brata, ime, ki ga kaže kot desetega ob devetih, vse te lastnosti srečujemo tudi pri slovanskem bogu, ki ga slovensko izročilo pozna kot *Zelenega Jurija* in *Desetega brata*. Níall v preizkušnji zmaga, ker prinese iz kovačije najtežjo stvar, je torej najmočnejši. Starko, ki čuva vodo, splošno označujejo kot čarovnico, a njen opis kaže, da gre dejansko za kobilo. Ko se spremeni v lepotico, je to hkrati tudi sprememba v človeško obliko, kar je razvidno iz Níalllove ugotovitve: "Kakšno obliko si prevzela? Ti si najlepša v človeški obliki" (Joynt 1910, 105). Pijača, ki jo dobi, bo tekla iz kraljevega roga: medica, med, močno pivo (Joynt 1910, 107).

Baile in Scáil (Besnost prikazni). Besedilo iz 9. ali 10. st. z dodatki iz 11. st. (Bhreathnach 1995, 50). Zgodba pripoveduje, kako je *Conn Cétchathach* (= sto bitk) zvedel za naslednike svojega rodu na Temair.

Kratka vsebina: Conn se povzpne na okop Temair skupaj s tremi druidi, Maelom, Bloccom, Bluiccnijem, Eochujem, Corbbom in *fili*-jem Cesarnom. Pri nogah vidi kamen, stopi nanj in ta kriči. Conn vpraša filida, zakaj je kričal in kakšne vrste kamen je to. Filid si vzame 53 dni za razmislek. S svojo jasnovidnostjo da nato odgovor. *Fál* je ime kamna. Prišel je iz Inis Fáil in bo šel v Teltown. Število krikov pod Connovimi nogami je število irskih kraljev iz njegovega semena. Nato pride huda megla, Conn in spremljevalci izgubijo pot. Slišijo glas konjenika, ki se približuje in ta jim da tri udarce. Fili ga opozori, da napada kralja. Konjenik odneha, pozdravi Conna in ga povabi v svoje bivališče. Pridejo do poljane z zlatim drevesom. Tam je bila hiša, v njej pa dekle na kristalnem stolu in z zlato krono na glavi. Pred njo so bile kad, skleda in čaša. Na prestolu sedi prikazen, ki se predstavi kot Lug, ki je prišel po smrti, da bi ga počastili in bi jim napovedal vse bodoče prince. Dekle je bila Oblast Irske. Dala je Connu hrano, goveje in svinjsko rebro, obe velikanskih razsežnosti. Vpraša, komu naj postreže s čašo rdečega piva (*dergflaith*), in prikazen ji odgovori. Imenuje najprej Conna in potem vse prince za njim, Cesam jih zapiše na 4 tisove palice. Potem prikazen in hiša izgineta, kad, skleda in palice pa ostanejo (Dillon 1994, 12 s).

Conna Dillon (1994, 11) postavlja v 2. st., čeprav ni historična osebnost. *Fili* je jasnovidec, ki obvlada besedne veščine in tudi pisavo. Prvotno naj bi bili istovetni z druidi, s pokristjanjevanjem pa naj bi prišlo do specializacije (Mytum 1992, 54). Že Rudolf Thurneysen je opozoril na besedno igro z *dergflaith*: *derg* = rdeč, *flaith* = oblast, *laith* = pijača (Dillon 1994, 13). Connova pijača je tako očitno oblast. Blocc in Bluiccnui sta v tej pripovedi druida in ne kamna, ki ju omenja *De Shíl Chonairi Móir*. To potrjuje simbolno vlogo, ki jo imajo v obredu kamni, kar smo videli že pri *coirthi na ngiall* Connovega vnuka Cormaca mac Airta. Sile, ki jih opisuje izročilo, se torej pojavljajo v različnih oblikah: človeških, živalskih in stvarnih.

Tretjo skupino sestavljajo opisi ustoličevanj, ki skušajo prikazati obred, kot so ga lahko videli očividci. Tistega, ki ga najdemo v *Betha Colmáin maic Lúacháin*, smo si ogledali že zgoraj. Pritegniti velja še opis, ki se sicer nanaša na Tir Conaill in ne na Temair, a pomembno zaokroža podobo kraljevega ustoličevanja na Irskem. To je odlomek iz knjige *Topographia Hibernica*, ki jo je 1185 napisal *Giraldus Cambrensis*, Gerald Waližan (*Gerallt Cymro*), potomec normanskih plemičev in waližanskih princev, učenjak, duhovnik, pustolovec in neumoren pisatelj (<http://www.wp.com/castlewales/gerald.html>).

Est igitur in boreali et ulteriori Ultoniae parte, scilicet apud Kenelcunnil, gens quaedam, quae barbaro nimis et abominabilis ritu sic sibi regem creare solet. Collecto in unum universo terrae illius populo, in medium producitur jumentum candidum. Ad quod sublimandus ille non in principem sed in beluam, non in regem sed exlegem, coram omnibus bestialiter accedens, non minus impudenter quam imprudenter se quoque bestiam profitetur. Et statim jumento interfecto, et frustatim in aqua decocto, in eadem aqua balneum ei paratur. Cui insidens, de carnibus illis sibi allatis, circumstante populo suo et convescente, comedit ipse. De jure quoque quo lavatur, non vase aliquo, non manu, sed ore tantum circumquaque haurit et bibit. Quibus ita rite, non recte completis, regnum illius et dominium est confirmatum (Pontfarcy 1987, 203).

“Je torej na severnem in skrajnem delu Ulstra, namreč v Kenelcunnilu, nek narod, ki ima navado na tuj in zelo ogaben način takole napraviti si kralja. Ko je vse ljudstvo one dežele zbrano na enem mestu, na sredo privedejo belo kobilo. K tej pride vpricho vseh na živalski način tisti, ki mora biti povzdignjen, ne kot vladar ampak kot zver, ne kot kralj ampak kot izobčenec (in) se tudi sam ne manj brezsravno kot brezrazumno obnaša kot žival. In takoj ubijejo kobilo in razrezano na kosce skuhajo v vodi in mu v isti vodi pripravijo kopel. V tej sedi, ljudstvo stoji

okrog in skupaj jé, (tudi) sam zauživa tisto meso, ki so mu ga prinesli. Tudi juhe, v kateri se kopa, ne (je) s kako posodo, ne z roko, ampak samo z usti vsenaokrog golta in pije. Ko se to neprimerno zgodi po takem običaju, mu je podeljeno njegovo kraljevanje in gospostvo.”

Vsi avtorji se strinjajo, da Giraldus govori o spolnem odnosu človeka in kobile. Že Franz Rolf Schröder je dokazal, da gre za sveto poroko - *hieros gamos*, ki je del skupne indoevropske dediščine. Njen namen je prenašanje plodnosti na zemljo. Opozoril je na starogrške, islandske, norveške, rimske primerjave, podrobno na staroindijski obred žrtvovanja konja *Aśvamedha*, kjer z žrebcom občuje kraljica. Poudaril je, da sta možni obe kombinaciji, moški in kobila ter ženska in žrebec, pri čemer je spomnil na starogrški kip Demetre v neki votlini v Phigaleji v Arkadiji, kjer sedi na kamnu ženska v črni obleki in ima konjsko glavo (Schröder 1927). Dokaze za indoevropsko žrtvovanje konja je še razširil Wilhelm Koppers, ki je poleg drugih v obravnavo pritegnil še Slované in Irance. Mdr. je navedel tudi zanimivo podrobnost, da je bil konj *october equus*, ki so ga žrtvovali 15. oktobra Rimljani, desni konj zmagovite vprege na dirkah (Koppers 1936, 284 ss). Yolande de Pontfarcy je zbrala dokaze, da je parjenje kralja s kobilo njegova poroka z Oblastjo, kopanje v juhi pa vmitev v maternico in ponovno rojstvo (de Pontfarcy 1987, 203 ss). To se ujema z analizo Garett Olmsteda, po kateri Fraeche, sina boginje Medb, ki ga je ubil oče Cú Chulainn, znameniti irski mitološki junak, oživi s kopanjem v juhi (Olmsted 1992, 11 ss). In kot je pokazal Ní Chatháin, so imeli Cú Chulainnovi starši tudi konjsko obliko, del temairskega praznika pa naj bila prav tako konjska žrtev (Ní Chatháin 1991, 125 ss). Obstaja pomenska povezava med Medb in *Aśvamedha*, kar je pokazala analiza galskega imena *Epomeduos*. *Medb* < **Medua* se nanaša na zloženko **Ekwo-medva*, vzporednico *Epomeduos* (Ní Chatháin 1991, 129). Kar pomeni “konj-medica”, medtem ko tudi *aśvamedha* < **ekwo-meydho* (protoindoevropsko) pomeni konj-pijanec. Vse to govori o obredu s konjem in opijanju z medico, protoindoevropsko alkoholno in obredno pijačo (Mallory 1989, 136). Tudi žrebca v *aśvamedhi*, preden ga žrtvujejo, zaprežejo kot desnega konja vprege v voz, v čemer Mallory vidi prvine kulta dvojčkov-konj (Mallory 1989, 136).

3.1.1 Rekonstrukcija temairskega obreda

Enega samega celovitega opisa ni. Poleg tega se je obred skozi čas gotovo spreminjal, če nič drugega, je nanj vplivalo pokristjanjevanje. Vendar, če obravnavamo posamezne opise kot odlomke celote in skušamo razpoznati njihovo splošno sporočilo ter upoštevamo možne razvojne spremembe, moremo sestaviti osnovno okostje.

Takoj se pokažejo nekateri začetni obrisi in pravila. Prizorišč celotnega obreda je več, med seboj so ločena (pot, voda, gozd). Obred se začne z izbiro kandidata. Sanjsko videnje, ki je pri tem odločilno, je najverjetnje beseda boga-bika. Kandidat ima spremljevalce (3, 4, 6), polbrate, pobratime. Dva od njih zapirata in odpirata pot, kar ju enači z bratoma iz slovenske pravljice, ki zidata in podirata gradove (1987). Lahko bi ju razložili z Vzhodom in Zahodom. Níalllov polbrat Fergus npr. pomeni moškost (Sjoestedt 1994, 36), roditelj enega od Fergusov je Róch < *Ro-ech*, velika kobila (Ní Chatháin 1991, 128). Monika Kropej je v svoji obravnavi živalsko-človeških spremljevalcev v slovenskih pravljicah ugotovila, da gre v nekaterih primerih za kozmične sile (Kropej 1995, 160). Prestati mora preizkušnje, ki ga potrdijo kot pravega. Sledi dvoboj z najožjim sorodnikom. V dejanski srednjeveški historični obliki je to le še prizor, ki ga odigrata kralj in ustoličevalec, ko stojita vsak na svojem kamnu ali ob njem in padajo simbolični udarci.

Naslednje dejanje je sveta poroka z Oblastjo v konjski podobi. Spolni odnos jo spremeni. Kandidat in Oblast spreminjata oblačila. Kandidat dobi pijačo-oblast v posodi (rogu). Preden jo razdeli drugim, mu morajo priznati nadoblast. Pri tem gre bolj kot za delitev oblasti za delitev hrane, plodnosti. Vladar pri Indoevropejcih in celo širše je prvotno odgovoren za prehranjevanje (in s tem življenje) celotne skupnosti, kot je v obširni obravnavi prikazal Jacek Banaszkiwicz (Banaszkiwicz 1986, 40 ss).

vir	izbira	preizkušnje	pot	dvoboj	pot	sveta poroka	prevzem oblasti
<i>Loch Dá Gabar</i>	<i>bikovski kralj konjskega videza pošlje kobili Sonce in Veter</i>		+	<i>sivozeleni žrebec prestraši kobili</i>		<i>utopita se v vodi</i>	
<i>Togail Buidne Da Derga (?)</i>	<i>zakoljejo bika, vedeževalec se naje mesa in juhe, v sanjah vidi bodočega kralja</i>				<i>ga čakajo ob poti</i>		<i>preoblečejo ga v kraljeva oblačila</i>
		<i>kandidat ima 3 spremljevalce</i>	+	<i>na lovu se spopade z očetom, ta mu prerokuje, da bo postal kralj, se sleče do nagega</i>	<i>gre nag, s pračo in kamnom (orožjem)</i>		
<i>De Shil Chonairi Móir</i>		<i>mora peljati voz z neukročenima konjema, obleči plašč, priti med kamnoma, ki stojita tesno skupaj, kamen Fál mora ob njem zakričati</i>					
<i>Echtra mac nEchdach Mugmedóin</i>		<i>kandidat ima 4 spremljevalce, razsodnik ga preizkusi z ognjem v kovačnici, zmagovalec prinese ven nakovalno (je najmočnejši)</i>	+	<i>na lovu ubijejo merjasca, zakurijo ogenj</i>	+	<i>ob studencu je ženska kobiljega izgleda, črna, siva in zelena, občuje z njo, spremeni se v lepoticu Oblast v zeleno-rdeče-beli obleki in mu da pijačo v rogu</i>	<i>priznati mu morajo nadoblast, da jim da piti, orožje dvigne za dlan nad njihovo</i>
<i>Baile in Scáil</i>		<i>ima 6 spremljevalcev, kamen Fál pod njim zakriči</i>	+	<i>bog Lug da kralju tri udarce</i>	+	<i>Oblast, dekle kraljevega videza v hiši ob drevesu, postreže s hrano in pijačo-oblastjo</i>	
<i>Betha Colmáin maic Lúacháin</i>				<i>stoji ob kamnu zgoraj in zamahne proti tistemu, ki ga je razglasil za kralja, na kamnu spodaj</i>			
<i>Topographia Hibernica</i>						<i>kandidat kot žival občuje z belo kobilo, nato jo razkosajo, skuhajo, jejo, kandidat se kopa v juhi in je zgolj z usti</i>	

3.1.2 Ideologija kraljevanja

Kot kratko povzema dosedanje raziskave Edel Bhreathnach, je bilo kraljevanje na Temair kultno in verjetno ne nepretrgano. V precejšnji meri ima svečeniške značilnosti (Bhreathnach 1995, 1). Za uspešno opravljanje dolžnosti kralja je bil bistvenega pomena pojem *fír flathemon* (vladarjeva pravičnost). Ta je obsegal rodovitnost, pravico, mir in resnico. Legendarna Conaire Mór in Cormac mac Airt sta postala kralja Temair zaradi svoje sposobnosti vladati pravično in z

blagostanjem. Osrednjega pomena je razmerje med *lommrad* (striženje) in njegovim nasprotjem *síd* (mir). Lommrad je prvina kraljevanja, v kateri ima kralj ključno vlogo v določanju rodovitnosti dežele, in predstavlja slabi vidik te rodovitnosti, pustinja. *Síd* ima dvojen pomen: mir ter grič ali gomila onostranstva. Povezavo med onostranstvom in mirom posreduje kralj, ki je središče vsemirja (Bhreathnach 1995, 3). To razlago potrjuje tudi izvor slovanske besede *mir*, ki ima prav tako dvojen pomen: svet in mir. Praslovanski *mir*⁶, *měr*⁶ naj bi se razvil iz indoevropskega **mei-* "družiti, povezati" (Bezlej 1982, 185).

Temairsko kraljevanje je imelo svoje zaščitnike iz onostranstva, boga Luga in boginji Medb ter Eithne. Lug je božansko utelešenje temairskega kraljevanja, Medb pa je njegov ženski vidik, njegova plodnost in simbol oblasti (Bhreathnach 1995, 4). Lug je *ildánach* ali *samildánach*, vsemogočni bog. Boginja uzakoni kraljevo vlado s pijačo. Kralji Temair so bili poročeni z Lugovo družico, boginjo kraljevanja in bili v določenem smislu Lugov nadomestek v kraljevanju (Bhreathnach 1995, 5). Boginja je s spolno zvezo lahko dala kralju življenje in uzakonila njegovo vlado, hkrati pa je bila lahko boginja smrti in vzrok za njegov propad, če je postal nepravilen kralj (Bhreathnach 1995, 6). Kraljevanje ima tri božanske lastnosti: pravico, zmago in moč dajati rodovitnost zemlji ter zdravje človeštvu (Bhreathnach 1995, 7).

Povezanost temairske kraljice z vodo in pijačo je nedvomna. Zanimivo pa je njeno bivališče, ki ga zgodba iz 9. st. *Tochmarc étaine* (étainino snubljenje) opisuje kot palačo, ki je imela okno na strehi (Bhreathnach 1995, 90; Rolleston 1994, 162). Njena vnukinja Messbuachala pa je bila, potem ko bi jo morali vreči v jamo, prav tako zaprta v hiši, ki je imela samo strešno odprtino (Rolleston 1994, 164 ss). Nenavadno hišo si lahko razložimo tako, da gre za vodnjak, ki ima odprtino zgoraj in je "hiša" vode.

Zgodba o bitki Mag Mucrame (*Cath Maige Mucrama*) iz 9. st. opisuje, kako je izgubil Cormac mac Airt svoje kraljevanje zaradi napačne sodbe. Predstava, da je rodovitnost dežele odvisna od kraljeve resnice in pravice, je osrednja v irski ideologiji kraljevanja (Bhreathnach 1995, 95). Prav tako je kralj prenehal vladati, če je dobil telesno napako. Tako je Congal Cáech (ubit 637) igubil temairsko kraljevanje, ker ga je oslepila čebela s svojim želom, kot poroča pravni spis iz 7. st. *Bechbretha* (Bhreathnach, Newman 1995, 21).

Seznam kraljev *Baile Chuin*, ki je bil očitno napisan v času vlade Fínnachta Fledacha (675 - 695), potrjuje, da kraljevanje na Temair ni bilo navadno plemensko kraljevanje, ki bi ga po smrti starega takoj nasledil novi nosilec, ampak je bilo nagrada, ki so jo dobili le najbolj izjemni. Seznam kaže številna obdobja interregnuma (Byrne citiran po: Bhreathnach 1995, 121)

Prvi kralj Temair, ki se je razglašal za kralja Irske, je bil šele Máel Sechnaill sredi 9. stoletja. Ustanovitev vrhovnega kraljevanja so nedvomno podpirali odgovorni duhovniki, ki so potrebovali močne kralje, da bi uveljavljali njihove *cána* (zakoni, davki) (Byrne citiran po: Bhreathnach 1995, 120).

Cath Maige Tuired pripoveduje, kako je bog Lug dobil kraljevanje na Temair, potem ko je prestal preizkušnjo pri vratih, kjer ga je stražar izprašal o veščinah, ki jih obvlada (Bhreathnach, Newman 1995, 15). Pri tem je Ó Cathasaigh opozoril na reklo *do-da-cich, no-da-íba*, (prišel bo k njej, spil jo bo), pri čemer pijača simbolizira oblast na Temair (Bhreathnach 1995, 84 s). Jedro rekla je torej par "hoditi - piti". V slovenskih ljudskih pesmih, ki opisujejo Jezusovo rojstvo, je noseča Marija na poti, pride do studenca, tu pije, nakar rodi. Motiv nima podlage v apokrifnih spisih (Kumer, Matičetov, Vodušek 1981, 23 ss). V njem se orisuje reklo "hoditi - piti - roditi". To lahko vzporedimo tudi z reklom staroslovanskega mita plodnosti, kot ga je izluščil Radoslav Katičič, "hoditi - roditi" (Katičič 1987; 1989; 1990; 1990a; 1991; 1992). Celotno zaporedje "hoditi - piti - roditi" predstavlja ključna dejanja: prihod junaka, združitev (pitje) z boginjo, zemlja rodi.

3.2 Potek koroškega ustoličevanja

Obred se je skozi čas močno spreminjal. Vendar nam pomaga značilnost ljudskega izročila, da ohranja ob mlajši, vzporedno še naprej starejše oblike neke zgodbe. V Grafenauerjevem "rodovniku" virov se namreč kot stalni vir novih podatkov pojavlja koroška tradicija (Grafenauer 1952, 204). Tako vendarle lahko poskusimo rekonstruirati podobo obreda pred 12. st. Ker so glede tega vsi srednjeveški opisi nepopolni, je treba poskusiti s sestavljanjo. Pri tem se opiram predvsem na Grafenauerjevo analizo, s katero je ugotavljal spremembe v obredu in določal podrobnosti iz mlajših virov, ki jih starejši nimajo, se pa kljub temu nanašajo na starejši čas (Grafenauer 1952, 203 ss). V primerjavi z irskimi opisi, viri o koroškem ustoličevanju skušajo poročati o dejanskem historičnem dogajanju, brez zavestnega zavijanja v mitološko-simbolno preobleko. V preglednico bom vnesel le prvo omembo posamezne sestavine. Prav tako nas tu ne zanima sestava in delovanje volilnega telesa, jezikovno-pravne pravice vojvode, krščansko-fevdalni del obreda. Vse to in spremembe skozi čas dosedanja literatura zelo obširno proučuje. Za našo razpravo pa je trenutno manj pomembno.

prizorišče	(Krnski) Grad		pot	Sveško polje	pot	Svatne		okolica
vir	izbira	preizkušnje		dvoboj		sveta poroka	prevzem oblasti	
<i>Predloga vrinka v Švabsko zrcalo</i>	volitve	sodnik preizkusi kandidata preoblečejo ga v sivo in rdečo obleko, mu dajo torbo s hrano, rog, klobuk, posade ga na neukročeno kobilo	+	ga peljejo trikrat okrog kamna			ljudstvo poje hvalnice	
<i>Otokar</i>	pisan bik	in črno-bela kobila, kandidat ima po dva spremljevalca na vsaki strani	+	mož s prekržanimi nogami sedi na kamnu, preizkusi kandidata				
<i>Janez Vetrinjski</i>			v roki nosi palico (orožje)	sedeči mož na kamnu udari vojvoda, vojvoda stoječ na kamnu vihti meč na vse strani	+	pije vodo iz klobuka	se preobleče, nato pojedina	kurijo ognje
<i>Jakob Unrest</i>								košnja travnikov

3.2.1 Komentar k preglednici

Vpadljivo je, da Predloga Vrinka o obredu v ožjem smislu pove razmeroma malo. To fragmentarnost je opazil že Grafenauer. Menil je, da si je težko predstavljati, da bi se obred zaključil, ne da bi novi vojvoda zasedel prostor, ki si ga je pridobil z obježo, kajti pozneje je postala prav zasedba knežjega kamna osrednji del z njim zvezanega obreda. Obred bi se težko mogel tako določno razviti v to smer, če bi ta del v prvotni obliki docela manjkal (Grafenauer 1952, 245). Potem se seveda tudi upravičeno vprašamo, kdaj in kje ljudstvo poje slovanski kirielejson, s katerim hvalijo boga, da jim je dal gospoda po njihovi volji. Kajti to je dogajanje, ki v besedilu Predloge sledi trikratni obježi kamna (prim.: Grafenauer 1952, 173). Ni sporno, da slavijo gospoda, ki je že dobil oblast in jasno je, da mu je pripadla šele, ko je šel skozi celotni obred. Pojejo torej tam, kjer se je obred končal. V skladu z dosedanjim prepričanjem, da je kamen stal na Krnskem Gradu, je bil smiseln sklep, da so tam tudi prepevali kirielejson. Ta sklep spodbija topografska analiza, po kateri je kamen stal na Sveškem polju. Sedaj se zazdi, da so potem pač peli tam. A petje sledi vrzeli v obredu. In če je nastopilo na njegovem koncu, si ga je

najlažje predstavljati na Svatnah, ki so bile tudi pozneje ves čas tako ali drugače pritegnjene v obred in spadajo v skupek treh svetih mest.

Veltpfaerit, na katero posade kandidata, pomeni v srednjevisoki nemščini kobilo, ki hodi ali je hodila na pašo (*velt*) in so jo morali za potrebe obreda ukrotiti (Grafenauer 1952, 181). Tako razumevanje besede je podkrepil Hauptmann z opozorilom na listino samostanu Sv. Krševana v Zadru, ko je moral 1183 zastopnik prejemnika objahati dobljeno posest v Slivnici na konju, ki je bil *infrenatus et insellatus* (Hauptmann 1954, 151). - Čeprav v splošnem sestoji mita sicer srečujemo lov in lovce, sem oznako, da je bil koroški vojvoda lovski mojster, trenutno raje izpustil. V besedilu se pojavlja enkrat že pred dejanskim opisom obreda (Grafenauer 1952, 172). Razlago njegove oprave v obredu, da je, *als ainem ieger maister wol kumpt vnd fuegt* (kakor je pripravno in primerno za lovskega mojstra), pa ima Grafenauer verjetneje za mlajši vrinec v Predlogo, ki naj bi opravičil tedaj že nenavadno obleko, čeprav hkrati dopušča možnost, da je besedilo bilo tudi že v Predlogi (Grafenauer 1952, 207 s). Prihodnje raziskave bodo prinesle o tem več gotovosti. Je pa to dober primer, kako je mogoče posamezno sestavino z enako verjetnostjo zelo različno interpretirati in potrdilo, da zanesljivost razlage narašča s številom sestavin vključenih v trden sestoj.

V Otokarjevem opisu se ob kobili pojavi še bik, brez utemeljitve, pove le, da se ju kmet na kamnu urno polasti, ko zapusti prostor (Grafenauer 1952, 88 s). Pozneje postaneta le še odkupnina za sedež, kar pa je samo dodajanje drugotnega smisla. Tudi bik tako kot kobila iste barve izvira iz starejše oblike obreda, iz tistega dela, ki je bil tudi izpuščen. Vojvoda namreč h kamnu že pride z bikom, kar pomeni, da je bila žival vključena v obred že na prejšnjem prizorišču, torej Krnskem Gradu.

Mož, ki sedi na kamnu s prekrizanimi nogami, je po Otokarju že kmet. Kar pa je zgolj posledica družbenega razvoja od 11. st. do konca 13. st. (prim.: Grafenauer 1952, 383). Podrobnost prekrizanih nog, ki je poznejši opisi nimajo več, je že Grafenauer (1952, 288) razložil s sodniško držo in zato videl v kmetu naslednika nekdanjega sodnika dežele, ki je vodil izbor kandidata v opisu Predloge vrinka. Tedaj je postavljaj vprašanja na prizorišču, ki je bilo ločeno od dela obreda pri kamnu. Da pri Otokarju sprašuje na kamnu, je mogoče trenutno razložiti vsaj na dva načina. Bodisi so spraševanje drugotno prenesli h kamnu, ali pa je že prej obstajalo dvojno spraševanje. Prvič o kandidatu, ko še ni prišel, na Krnskem Gradu in nato še drugič njega samega pri kamnih na Sveškem polju. V prid drugi možnosti bi govorili irski primeri, kjer morajo kandidati prestati več preizkušenj. Prekrizane noge sodnika je našel Sergij Vilfan tudi na podobi iz pravne knjige Laienspiegel (Zrcalo laikov) iz 1504, predvsem pa tudi v slovenskem pregovoru: "Sédi krivo, sodi pravo" (Vilfan 1961, 215, 353). V le-tem vidimo povezavo *sedeti* - *soditi* in protistavo *krivo* - *pravo*, o čemer več pozneje.

Janez Vetrinjski ne omenja, kje vojvoda pije vodo, kajti ta del obreda je povzel iz ljudskega izročila (Grafenauer 1952, 113). Doslej je v literaturi veljalo, da je bilo to pri knežjem kamnu. Ker starejši Otokar te podrobnosti ne omenja, je precejšnja verjetnost, da je že tedaj obstajala le še v ljudskem izročilu. Pitje vode si najlažje predstavljamo na tistem kraju obreda, ki je bil povezan z vodo. To pa so bile najbolj verjetno Svatne. Marijino češčenje je v krščanski dobi praviloma zamenjalo češčenje vodnega poganskega božanstva iz skupka treh božanstev (prim.: Pleterski 1996, 180 s, Slika 16). Gospa Sveta stoji na skalnem griču, kjer živega studenca skorajda ni moglo biti. Lahko pa so ga simbolično nadomestili z vodnjakom. To možnost nakazuje Ginhartovo opažanje, da "ajdovski tempelj" - kostnica ne stoji na živi skali, kot bi pričakovali. Kajti meter in pol juženeje sega skala že povsem do površine. Toda izkopavanje v notranjosti kostnice tudi v globini preko pol metra pod nivojem iz leta 1969, ki je bil že

poglobljen za tričetr metra, ni naletelo na pravo skalno osnovo (Ginhart 1969, 44). - Kurjenje ognja je nesporno spadalo k obredu.

Že iz časa, ko je obred v starejši obliki zamrl, je zapis Jakoba Unresta o košnji travnikov. Grafenauer je menil, da je to zgolj konstrukt 15. st., ki se je zgledoval po požigalniškem uradu in po koseški dolžnosti košnje (Grafenauer 1952, 319). Že mnogo prej je Goldmann s številnimi primeri pokazal, da je košnja in polaganje sena pomembna sestavina kulta pri Indoevropejcih (Goldmann 1903, 104 ss). Za nas je še posebej zanimivo, da je zgodba o paši ovac na tujem zemljišču in povračilnem striženju (že omenjeni *lommrad*) povezana tudi z irsko Temair. Prav krivična razsodba o zadevi povzroči, da se kraljeva palača podre, zemlja ne rodi več, ljudje izženejo kralja Lugaida mac Cona, s pravično sodbo pa postane kralj Cormac mac Airt (Dillon 1994, 21). Zato bi težko zanikali, da košnja ne spada v ideološki sestoj kraljevanja.

Šele od 18. st. dalje literatura omenja pravico plemiške rodbine Rauber, po kateri bi smeli med ustoličevanjem po mili volji ropati. Že Puntchart (1899, 250 s) je menil, da je to zgolj novodoben poizkus razlage družinskega priimka. Celo Goldmann, ki je našel določene vzporednice v staroindijskem obredu *rajasuya*, se je na koncu raje strinjal s Puntchartom (Goldmann 1903, 14 ss). Ne da bi se spuščal v podrobnejšo analizo, želim opozoriti na tri pobratime Conaira Móra, ki so bili zloglasni roparji in jih je moral zato izgnati z Irske (Rolleston 1994, 169). Zdi se mi potrebno, da na to morebitno sestavino obreda ne pozabimo povsem. Kajti nekoč se ga bo morda posrečilo bodisi prepričljivo vključiti v zgradbo obreda, bodisi to dokončno ovreči.

3.2.2 Ohranjene sestavine koroškega obreda in primerjava z irskim obredom

(Kmski) Grad		pot	Sveško polje	pot	Svatne		okolica
izbira	preizkušnje		dvoboj		sveta poroka	prevzem oblasti	
pisan bik	sodnik preizkusi kandidata, preoblečejo ga v sivo in rdečo obleko, mu dajo torbo s hrano, rog, klobuk, posade ga na neukročeno črno-belo kobilu, ima 4 spremljevalce	v roki nosi palico (orožje)	peljejo ga trikrat okoli kamna, mož, ki s prekrizanimi nogami sedi na kamnu, preizkusi kandidata, ga udari, vojvoda stoji na kamnu in vihti meč na vse strani		pije vodo iz klobuka	se preobleče, pojedina, ljudstvo poje hvalnice	kurijo ognje, kosijo travnike

Vse koroške sestavine, ki jih neposredno najdemo tudi v osnovni zgodbi irskega obreda, sem označil ležeče, tako kot v irski. V tej razpravi še ne bom v celoti pojasnil simbolike obreda, predvsem želim pokazati, da je simbolen in da je njegova simbolika mitskega izvora. Primerjav je toliko in v takšnih podrobnostih, da o naključnosti ne moremo govoriti. Oba primera ustoličevanja sta odraz iste ideologije.

Vidimo, da skoraj vsem koroškim podrobnostim takoj najdemo vzporednice v irskih, ne pa tudi obratno. To je predvsem posledica slabše ohranjenosti koroškega izročila. Drugi razlog je v tem, da sem zaradi pomanjkanja časa in predvsem literature lahko v obravnavo pritegnil zgolj glavne vire o temairskem obredu, nikakor pa ne vseh, ki bi jih bilo dobro pregledati. Prepričan sem, da bi bilo ujemanj potem še več. Že če samo nekoliko pokukamo v del ulsterskega ciklusa zgodb, kot ga je sestavil Garrett Olmsted (1992), tam srečamo nenavadno smrt boginje Boand (bela krava), ki je ena od različic boginje, ki smo jo že spoznali kot Eithne (mlečna krava). Večini bralcev pa bo gotovo bolj znana z imenom Mórrígan (velika kraljica), ki se jo spominjamo kot zlobno Morgano, sestro kralja Arturja. Ima voz, ki ga vleče enonog rdeč konj. Potem ko je trikrat obhodila vodnjak, so iz njega izbruhnili trije valovi in jo razobličili, prvi njeno nogo, drugi oko,

tretji eno roko. Junaki zgodb imajo pogosto govejo podobo in ne manjka belih krav z rdečimi ušesi. Boandina sestra je Medb, ki se imenuje tudi Aife. Je bojevnica in zanosi s Cú Chulainnom potem, ko jo ta premaga. Vsi spopadi potekajo znotraj najožje družine, ki živi v "krvoskrunstvu". Dvoboj med Fraechom in njegovim očetom Cú Chulainnom se dogaja na praznik *Imbolc* (1. II.), prvi pomladni dan. Borišče je voda, v katero gre Fraech, potem ko se sleče.

Ne-le, da takoj bolje razumemo podrobnosti temairskega obreda, ampak dobimo tudi primerjavo s trikratno hojo okrog kamna, ki jo naredi bodoči koroški vojvoda. Pri tem se kamen zazdi simbol vodnjaka, kamen, ki daje vodo. Hoji med kamnoma Blocc in Blaigne ustreza hoja med obema rimskima miljnika. Udarec, ki ga ustoličevalec da bodočemu koroškemu vojvodi, je zadnji ostanek nekdanjega dvoboja.

Torbe s hrano (sir, kruh, prigrizek) obdelani irski primeri nimajo. Že Puntschart je opozoril na češko legendo o Libuši in Premislu, kjer Premisl sedi na oralu in ima sir (Puntschart 1899, 72). Zelo prepričljivo je vgradil torbo z živežem v indoevropsko (in še širše) izročilo o vladarju-hranitelju Banasziewicz (1986, 42; 40 ss). Vladar je namreč odgovoren za živež, preživetje svoje skupnosti. Pri tem je treba ponovno poudariti, da je ustoličevalec kot kmet prišel v koroški obred šele drugotno (prim.: Grafenauer 1952, 320 ss) in zato nima nikakršne povezave z likom vladarja - poljedelca, kot je napačno razumel Banasziewicz (1986, 47).

Prav tako v obravnavanem irskem izročilu nismo naleteli na klobuk. Da gre za kultni predmet, pričajo mdr. številni kipi staroslovanskih bogov, kjer jim trdno tiči na glavi. Še posebej je treba omeniti t. i. Zbručki idol iz jugozahodne Ukrajine, kjer ima štiriobrazno božanstvo na vrhu klobuk, v dveh telesih (od mnogih) pa še meč in konja ter rog (Šlupecki 1994, 216 ss, Fig. 104). Tu imamo torej kar štiri sestavine, ki jih srečamo tudi v koroškem obredu.

Pomen barv in preoblačenja. - Pozornost dosedanjih raziskovalcev je bila pogosto zelo usmerjena v preoblačenje v kmečko obleko, česar v prvotnem obredu sploh ni bilo. V obredu ni važna obleka, ampak preoblačenje kot simbol prehajanja iz ene podobe bivanja v drugo in predvsem barve. V koroškem srečamo belo, črno, rdečo in sivo, v irskem pa belo, črno, rdečo, sivo in zeleno. Pri tem ni brezpomembno, da opisi konj v ulsterskem ciklu besedil zanje poznajo štiri barve: belo, črno, sivo in rdečo (Sayers 1994, 244 ss). Že dolgo je znano, da barve prvotno pomenijo različne strani sveta. Z bogatim gradivom iz Evrope, Azije in celo Amerike je to dokazal tudi Herbert Ludat (1982). Banasziewicz (1994) pa je pred nedavnim pokazal, da se pozneje simbolika barv širi na letne čase, dele vesoljstva in njihove lastnosti, končno celo na posamezne bogove in družbene sloje. V irskem in koroškem obredu gre očitno še za uporabo barv kot simbolov narave in nikakor že družbenih funkcij v smislu dumézilovskih razlag. Značilno je, da v splošnem izročilu ni enotne uporabe ene barve za eno stran neba. Zato si ni odveč ogledati izvor imen barv.

Bel je izvedeno iz indoevropskega **bhel-* "bel, svetel" (Gluhak 1993, 130). *Črn* izhaja iz osnov, ki pomenijo "črn, temen" (Gluhak 1993, 166 s). *Rdeč* pripada isti skupini kot *rja* in *ruda*, osnova je indoevropski **reudh-* "rdeč", v različnih indoevropskih jezikih pa lahko pomeni še "kri" in "rumen" (Gluhak 1993, 521, 532 s; Furlan 1995a; Furlan 1995b). *Siv* izhaja iz indoevropskega korena **(s)kei-* "svetlikati se, sijati, senca", v različnih indoevropskih jezikih besede iz tega korena pomenijo "siv, moder, zelen, žolt" (Gluhak 1993, 550). *Zelen* ima indoevropski koren **ghel-* "žolt, zelen" (Gluhak 1993, 694). Že ta kratek pregled kaže na starejše obdobje, v katerem niso tako natančno ločili med posameznimi barvami, ker so z besedami, ki so jih pozneje rabili za posamezne barve, prvotno označevali nekaj, kar je spreminjalo barve in to je bilo v zvezi s svetlobo. Njeno nasprotje je bila tema, kar nakazuje izhodiščno protistavo dveh prvin. *Jug* razlagajo na različne načine, mdr. z besedami, ki pomenijo "svetloba, zarja, sij, daniti se, svitati, rasti, vlažen" (Bezljaj 1976, 233). Kar bi lahko pomenilo, da je pojem pomensko

izpeljan iz sončnega vzhoda, da so prvotno poznali le dve strani neba. To bi bila možna razlaga nedoslednosti pri označevanju strani neba s posameznimi barvami. *Svet* (sanctus) izhaja iz indoevr. osnove, iz katere je izpeljana tudi hetitska beseda *kunna* "desni" (Snoj 1995). *Lev* (sinister) prvotno pomeni "kriv" (Bezljaj 1982, 137). Beseda *pravi* v različnih slovanskih jezikih pomeni tudi "desni" in "raven", njen indoevr. koren pa pomeni "prvi, sprednji, vzhodni" (Furlan 1995c). Protistavo *krivo* - *pravo* je torej mogoče pomensko enačiti s protistavama *levo* - *desno* in *zahod* - *vzhod*. Tu je ena od korenin simbolike ustoličevanja. V tisti davnini, ko so besede sveto, pravo, desno pomenile isto - sončni vzhod. Zanimivo potrditev protistave *zahod* - *vzhod*, *rdeče* - *sivo* kaže že omenjeno staroslovansko grobišče Žale pri Zasipu. Izhodiščna točka ureditve grobišča je na *zahodu* jama napolnjena z *rdečo* ilovico, na *vzhodu* pa je ob dveh lesenih stebrih in kamnu poseben grob, katerega dno je bilo obloženo s *sivo* ilovico (Pleterski 1996, 175 ss, slika 11; Knific, Pleterski 1993, 249). S tem smo spet pri barvi obleke koroškega vojvode.

Sod (judicium) izvira iz indoevropskega **som-dhH-ó* "kar je sestavljeno" (Snoj 1995a). Sodnik je torej prvotno človek, ki zna sestavljati. Pregovor *Sédi krivo, sodi pravo* nedvoumno kaže, da sestavlja krivo in pravo, levo in desno, zahod in vzhod, različne barve, skratka vsa nasprotja. Enotnost svetega in prava, pomen sodniške funkcije v mitu postajajo razumljivi. Bolje razumemo tudi kamne. Kamna (stebra), med katerima mora iti bodoči vladar, sta nasprotji (vzhod in zahod?), ki ju mora obvladati. Nasprotje pa predstavljata tudi glavna kamna s svojo različno obliko: ravno in krivo. En sam kamen v obredu zato ne bi imel smisla. Knežji kamen in zahodni sedež vojvodskega stola se tako kažeta tudi kot *krivi kamen* in *pravi kamen*. Naj pri tem opozorim na doslej prezrto možnost, da so v Sconeu na Škotskem prav tako uporabljali pri ustoličevanju dva kamna, kar bi bila smiselna razlaga sicer neskladnih opisov sodobnikov tamkajšnjega kamna (Barrow 1997).

Isto protistavo simbolizirajo barve: bela in črna v eni obliki ter siva in rdeča v drugi obliki. Da siva in zelena pomenita isto smo že videli. Sedaj postanemo pozorni na koroško jurjevo pesem iz Rožeka /-Rosegg/ in okolice: *Sveti Šent - Juri/ Poterka na duri; / Ma jeno hlačo zeleno, / Jeno rudečo* (Štrekelj 1904 - 1907, št. 4997). Jurij je torej oblečen zeleno (=sivo) in rdeče. Kot bodoči koroški vojvoda. Če bi se nam ta primerjava morda še lahko zdela naključna, nas prepriča hrvaška kajkavska pesem iz Stupnika pri Zagrebu: *Došel je, došel, zeleni Juraj / Na zelenom konjiču, na pisanom voliču* (Štrekelj 1904 - 1907, št. 4987). Spet smo pri konju in pisanem govedu koroškega vojvode. Zgodba o Zelenem Juriju (kot jo je v navedeni vrsti razprav rekonstruiral Radoslav Katičič), ki pride spomladi v konjski podobi iz dežele smrti, premaga zmaja-očeta, osvobodi svojo sestro, ji zaplodi otroka in ga (Jurija) nato ubijejo, se tako ujema s tem, kar smo doslej izvedeli o ustoličevanju, da se ponuja sklep. VLADAR JE ZELEN JURIJ. Sedaj dobi celo znameniti celovski zmaj svoje mesto v naši zgodbi. Prebival naj bi namreč v kotanji Lindwurmgrube (*Slika 8: L*) na začetku severnega virunskega dekumana, torej na severnem delu Sveškega polja (Graber 1914, 382), kjer naj bi po naši rekonstrukciji potekal simbolni dvoboj. V vprašanje dvospolnosti nekaterih junakov zgodbe se tu ne bom spuščal.

Izpuščeno. Predloga vrinka v Švabsko zrcalo kaže v topografskem delu natančnost in podrobnosti, ki jih je lahko navedel samo človek, ki je kraj osebno poznal, ali pa jih izvedel od takega človeka. Pri tem je mogoče misliti tudi na duhovnike pri Gospe Sveti. Kdor je tako dobro poznal pokrajino, je poznal tudi obred. Zato se je vredno vprašati, zakaj je ohranjeni zapis tako nepopoln. Odgovor vidim v izpuščenem. Prvotno besedilo je vsebovalo izčrpen opis obreda, z vsemi za pisca Vrinka v 13. st. nespodobnimi podrobnostmi, s katerimi ni hotel pohujševati bralcev. Zato manjka način izbire kandidata s pomočjo pisanega bika, o dvoboju skorajda ni sledi, o izvedbi svete poroke lahko ugibamo, še bolj o morebitni konjski žrtvi. In če smemo sklepati *ex silentio*, bi sodili, da je bil obred, četudi simboličen, še vedno dovolj realističen.

S tega zornega kota postane edino smiselno prvo vprašanje, ki ga o kandidatovih lastnostih zastavi ustoličevalec Otokarjeve Avstrijske rimane kronike.

nu sagt mir, ob ez umb in also ste, daz er kristenlicher e si geloubic unde ganz, daz dehein irsales schranz sinem herzen wone bi? (20077 - 20082)

“Povejte mi sedaj, če je z njim tako, da je doslej krščansko veren in neomadeževan, da nobena razpoka krivoverstva ne biva v njegovem srcu.”

(Grafenauer 1952, 89).

Ustoličevalca zanima, ali se je kandidat odrekel poganskemu delu obreda in želi o tem zagotovilo. Eno bi lahko bil že pisani bik, ki ga kandidat vodi. Vrinek ga v pohodu h kamnu ne omenja, torej je svojo vlogo odigral že prej. Če sedaj pride s kandidatom do kamna, pomeni, da tega dela starega obreda niso izpeljali. Pisani bik je tako že nekak “*corpus indelicti*”, dokaz, da se nekaj ni zgodilo. A ustoličevalec do zadnjega ni povsem prepričan. Ko se umakne s stola *underwint sich schier des veltpherts und des stier* - “se urno polasti kobile in bika (Grafenauer 1952, 89). S tem vzame kandidatu kakršnokoli možnost, da se ne bi spozabil in bi počel s kobilo tisto, kar je nekoč sledilo trikratni objezi kamna. Spomin na stare običaje je torej moral biti v drugi polovici 13. st. še živ.

In na koncu še ena pripoved, ki morda tudi lahko prispeva k odgovoru o stopnji krščanske krivovernosti ali poganske pravovernosti, odvisno pač od strani, s katere gledamo. Arnulf Koroški je bil po razširjenem mnenju zgodovinarjev (npr.: Moro 1967, 103 s) tudi tisti, ki se je dal v 9. st. ustoličiti po krajevnem običaju. Iz “kronike škandalov” *Antapodosis* cremonskega škofa Liutpranda iz druge polovice 10. st. je Jacek Banasziewicz izluščil tudi zgodbo o cesarju Arnulfu, ki so ga zaradi nečloveškega obnašanja in še zlasti bogokletnosti na koncu požrle uši. Bogu ni izkazoval dolžnega spoštovanja, ubijal je plemiče, kršil zakone, skrunil cerkve in še marsikaj (Banasziewicz 1986, 182). Kot tak predstavlja izrazit lik zlobnega vladarja (Banasziewicz 1986, 156 ss), ki je sestavni del izročila o vladarju - hranitelju. Vzklik: “In zakaj prav naš Arnulf?!” je na mestu. Že Franc Kos je z Liutprandom “opravil” z ugotovitvijo, da se je hotel s svojim delom maščevati nad svojimi nasprotniki, zato se ni čuditi, da je vsebina njegovega spisa jako pristranska (Kos 1906, LXXIX). Zgodbi kot opisu dejanskega dogajanja seveda ne gre verjeti, a ker ni dima brez ognja, so morale biti v Arnulfovem življenjepisu nekatere občutljive podrobnosti. Nenavadni obred preko Sveškega polja, bi bil lahko ena od njih.

3.3 Ukročena kobila

V tem poglavju želim malo podrobneje obravnavati vsaj eno od sestavin ustoličevanja, da nakažem možnosti nadaljnjih povezav in starost obreda. Če je bila dosedanja razprava v grobem pravilna, moramo ustrezno vzporednico najti tudi v slovenskem ljudskem izročilu.

3.3.1 V slovenskem izročilu

Pozornost vzbuja pravljica iz Hrašč pri Postojni “Kako se hude ženske ukrote” (mednarodni pravljичni tip *AaTh 901*, objava: Kropelj 1995, 190 s - 21). Poleg mlajšega šaljivo - poučnega zaključka vsebuje mnogo starejšo zgodbo.

iskanje	pot	dvoboj	pot	poroka
Marko-Janko snubi hudo Lenko – dekle divje kot žrebe, njen oče – kljuse je v hrastovem gozdu s sekiro, ovešen z zvončki kot konj, njena mati udari očeta	+	koza, zajec prestrašita konja poročnega voza, Marko – Janko ubije konja, osedla in zajaha ženo ter jo tako ukroti	+	Lenka rodi sina, huda tašča jo zamenja v zakonski postelji

Zgradba zgodbe je taka, kot smo jo videli pri opisih ustoličevanja. Ujemanja pa so tudi v podrobnostih. Konjski podobi očeta in hčere sta očitni. Predstava o ženi - kobili je morala biti pri Slovanih nekoč zelo močna, tako zelo, da Poljaki še danes obe označujejo z zelo podobnima besedama *kobieta* - *kobyła*. Sekira in hrastov gozd nakazujeta, da je Lenkin oče bog gromovnik Perun (prim.: Katičič 1988). Da je ukrotitev žene pogoj, da rodi, smo že omenili pri irski Medb in njenem zmagovalcu Cú Chulainnu. Konja, ki se prestraši in zato umre, smo videli na istem mestu v irski zgodbi o Loch Dá Gabar. V tej ima zmagoviti žrebec tudi opravljanje z dvema kobilama, tako kot Marko-Janko z Lenko in njeno materjo. Prav spolni odnos z nasilno pridobljeno žensko iz druge dežele in njeno materjo v povezavi s konji je sestoj, ki ima zelo staro primerjavo. Najdemo jo namreč že pri Hetitih.

3.3.2 V hetitskem izročilu

“Hetitski zakonik” 1750 - 1500 pr. n. št. Skupina besedil za pravniško uporabo, ki pa niso uradni zakonik, ampak so po mnenju Johanna Friedricha (1959, 1) zapisi že izrečenih razsodb, torej sodne prakse. §73 - §86 na tablici II (staro oštevilčenje po Hrubem 189 - 200) govorijo večinoma o vseh mogočih oblikah krvoskrunstva in sodomije, pri čemer so bile nekatere kombinacije tedaj že kaznive, ostale pa ne. Eni paragrafi so posvečeni sodomiji, drugi krvoskrunstvu. Edini, ki govori o obojem je § 86*a (= Hrubý 200A).

(23) *ták-ku LÚ-aš ANŠU.KUR.RA-i na-aš-ma ANŠU.GIR.NUN.NA kat-ta*

(24) *wa-aš-ta-i Ú.UL ha-ra-tar LUGAL-uš-aš Ú.UL ti-iz-zi*

(25) ^{LÚ}*SANGA-ša Ú.UL ki-i-ša ták-ku ar-nu-wa-la-an [(ku-iš-ki)]*

(26) *kat-ta še-eš-ki-iz-zi an-na-aš-ša-an-n[a ? (ú-en-zi)]*

(27) *Ú.UL ha-ra-tar*

Če moški nečistuje s konjem ali mulo, ni prekršek. Vendar ne sme pred kralja, tudi ne postane duhovnik. Če nekdo spi z ugrabljenko (in tudi) občuje z njeno materjo, ni prekršek.

(po: Friedrich 1959, 86 s)

Arnu- “prinesti, premikati, prenašati, odstraniti” pomeni v zakonih tudi “nadomestiti”, particip *arnuwant-* “(pripeljan (k parjenju)” in *arnuala-* “ugrabljenec, ugrabljenka” (Friedrich 1959, 88, 118). Pri tem je zanimiva uporaba te besede v dveh paragrafi. § 19a (tabla I) “Če katerikoli Luvijec nekega človeka, bodisi moža ali ženo ukrade iz Hattuše in ga pripelje v Arzawo (in če) ga njegov gospodar najde, (ga) sme prepeljati samo v svojo hišo” (Friedrich 1959, 20 s, 92 s). - § 82* (tabla II) “Če njegovi sužnji (in) dekle storijo greh, se jih odstrani in naseli ene v tem mestu in druge v nekem drugem mestu” (Friedrich 1959, 84 s).

Oba primera opisujeta razmere, kjer je oseba prepeljana iz enega kraja v drugega, neodvisno od njene volje. Samostalniško rabljeno besedo v § 86*a (tabla II) Friedrich prevaja z “deportiranka”, kar označuje neprostovoljno premikanje osebe iz kraja v kraj. Tudi pomen “nadomestiti” je v vseh paragrafi povezan s povračilom povzročene škode, torej gre spet za dejanje, ki ne gre ravno od srca, in je bolj prisilno kot ne. Etimološki slovar hetitščine opisano

pomensko polje potrjuje (Puhvel 1984, 162 ss). *Arnu-* je rabljen v pomenih “končati, preseliti, premakniti, prenesti” (krajevno in časovno), “izročiti, nadomestiti, predati, dvigniti, pritožiti se (dvigniti pritožbo), prinesiti, odstraniti, pregnati, razposlati, poslati, ustreči, dokončati, približati, privedi (k parjenju)”. Ta zadnji pomen tiči v besedi *arnuandan* (Hetitski zakonik: § 77, 83, 84) “noseča, breja, oplojena”. - *Arnuwala-* je razseljena oseba (obeh spolov), izseljenec, izseljenka (iz osvojene dežele, privezana na določeno bivališče). Beseda ne pomeni ujetnika, ujetnice, ker to označuje beseda *appant-*. Akadski NAM.RA = *šallatu* se nanaša na vse vrste premičnega plena (ljudje, živali, blago), hetitski NAM.RA = *arnuwala-* pa le na ljudi (Puhvel 1984, 166 s). NAM.RA je sumerski ideogram, ki so ga prevzela tudi druga ljudstva, a so ga seveda po svoje izgovarjali.

Hetitski slovar (Friedrich, Kammenhuber 1980, 336 ss) pove še nekaj zanimivih podrobnosti. Družbeni položaj *arnuwale* je nižji od svobodnih, a višji od sužnjev. Za razliko od le-teh je že od starohetitskega časa odvisna neposredno od kralja. Omenjena je tudi vprega nekega *arnuwale*, kar je izpričano tudi kot smrtna kazen pri svobodnih oziroma plemičih. Slovnico je *arnuwala* izpeljanka *-ala* iz glagola *arnu-* in ima pasiven pomen.

Arnuwala- je torej oseba, ki je bila nasilno pripeljana iz enega kraja v drugega. V le-tem jo čaka spolni odnos z ugrabiteljem, o čemer govori § 86*a. Posredno se tako tudi tu nakazuje vzročna zveza *hoditi - roditi*. Lahko je (smrtno) kaznovana tako, da jo vprežejo, kar se ujema s tem, da Marko-Janko ubije konja iz vprege. To pa je tudi podrobnost rimskega oktoberskega konja in staroindijske *Aśvamedha*. Marko-Janko torej na nek način ubija eno od svojih žensk. *Arnuandan* se v zakoniku nanaša tudi na živali. Potem ni več nenavadno, da je občevanje s konjem in mulo postavljeno ob bok občevanju z ugrabljenko in njeno materjo. V nekem določenem času in okoliščinah očitno med njimi ni bilo razlike. To je bil čas, ko mita še ni bilo, kajti ljudje so ga preprosto živeli. Para konj - mula, hči - mati, napeljujeta na enačenje konj - hči, mula - mati. Mula je žival, ki je neplodna, se ne more razmnoževati. V tem smislu je tudi brezspolna. S tem smo spet pri liku zlobnega vladarja, ki je prispodoba neplodnosti in ga je zato treba ubiti, kot izvemo iz podrobne Banaszkieviczeve razprave (1986, 156 ss). Marko-Janko torej ubija taščo-neplodnost in z Lenko ustvarja rodovitnost. A tašča se vrne v njegovo posteljo, kar pomeni, da je bila njena smrt le navidezna, da gre za stalno ponavljajoči se krog umiranja in oživljanja narave. Vprašanja brezspolnosti, dvospolnosti za sedaj ne bom obravnaval. Svetiti pa se nam začne, odkod predstava o zlobni mačehi, tašči.

3.3.3 Ukročena trmoglavka

Pravljичni tip AaTh 901, ki ga bolje poznamo pod imenom Ukročena trmoglavka, odkar je iz njega William Shakespeare naredil priljubljeno gledališko predstavo, je najtesneje povezan s pravljичnim tipom AaTh 900 o kralju Drozgobradu. Še vedno temeljnega pomena je monografija, ki mu jo je posvetil Ernst Philippson. Njegovo prepričanje, da je germanskega izvora, je po doslej povedanem očitno napačno. A prepričljiva je ugotovitev, ki jo je podkrepil s številnimi primeri iz germanske mitologije, da mora junak neukročeno, divjo ženo premagati na tak ali drugačen način, nakar se ona značajsko povsem spremeni (Philippson 1923, 93 ss). V celotnem motivu je zelo pomembno preoblačenje. Tako v danski pravljici GD5 princ stavi, da bo njegova bodoča žena nosila lesene cokle, rdeče krilo in siv prisilni jopič (Philippson 1923, 19). To pa so barve, ki jih dobi boginja v ustoličevanju, ko preide v prijazno podobo, in seveda obleka koroškega vojvode.

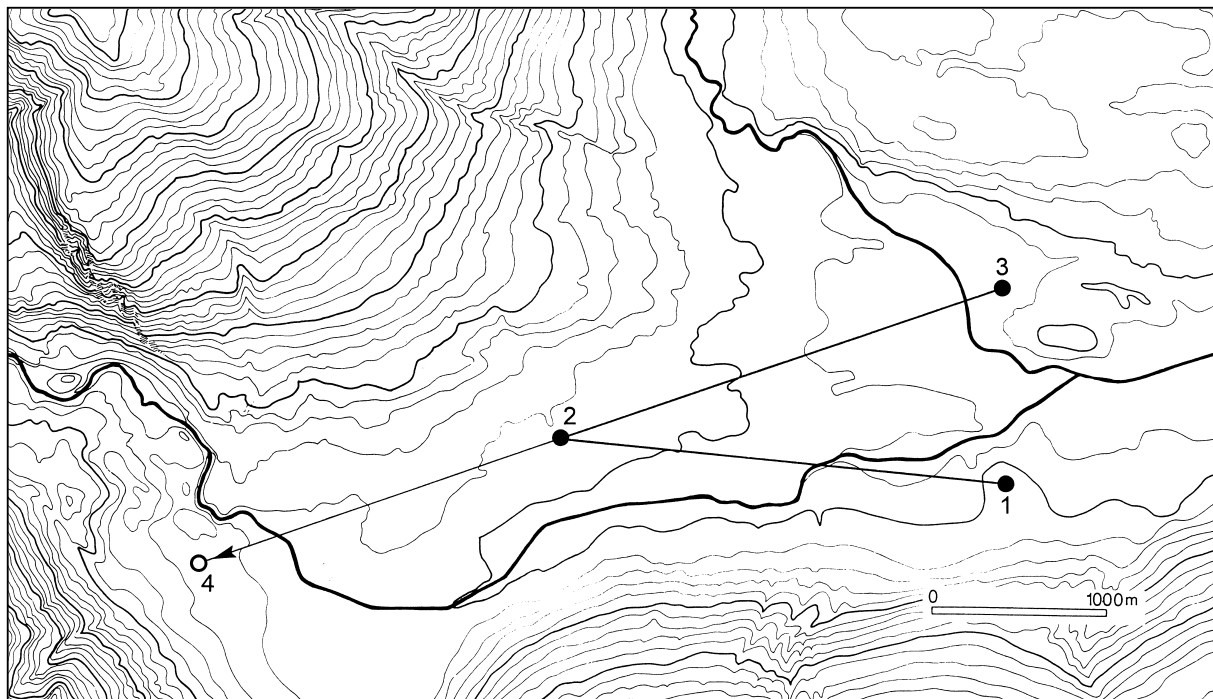
Sedaj razumemo, zakaj se gomila, na kateri je stal irski Lia Fáil imenuje po talcih, ljudeh, ki so jih privedli proti njihovi volji iz tuje dežele. Slovanska beseda za kobilo izvira iz predpraslovanske **kabula*, ki je izposojenka iz tračanščine. Tračansko besedo vzporejajo z imenom frigijske boginje Kibele, ki jo neko frigijsko besedilo imenuje *matar kubeleja*, to pa bi lahko pomenilo "mati konj". Tračanska in frigijska beseda izvirata iz indoevrop. korena **keub-* "gora, kup" (Gluhak 1993, 326 s). Prav to pa je v bistvu tudi gomila. Dumha na nGiall je torej simbol nasilno pripeljane konjske matere.

Irski lik, ki ga tu ne bomo obdelovali, boginje-matere in bojevnice ima človeško in živalske podobe. V njem se združujeta Medb in Mórrígan. Je seksualno nenasitna, v spremstvu rdečih konj, v eni od podob ima ogromna usta in spolovilo do kolen (prim.: Sjoestedt 1994, 24 ss). V krščanski dobi jo zamenja Sv. Brigita, ki jo staroirski spisi tu in tam primerjajo z likom Device Marije (prim.: Bray 1987).

Isti lik je v Alpah poznan pod imenom Margaretha Maultasch. Valentin Pogatschnigg jo je označil kot grdo, bojovito velikanko z velikimi usti, kamorkoli je prišla, je vse opustošila. Bila je spolno nenasitna in ni mogla roditi otrok. V Celovcu so jo videvali ponoči na temnordečem konju (Pogatschnigg 1862, 74). Kot Margareto, Greto z različnimi vzdevki so jo poznali tja do Škotske (Pogatschnigg 1862, 75 s). Božanstvo Radegost - Svarožič, ki so ga častili slovanski Redarijci na Meklenburškem, tamkajšnje ljudsko izročilo imenuje tudi Reda, Nineveh, Greta in Margareta (Šlupecki 1994, 57), torej je moralo biti ženske podobe. Mitski lik Marjete-Margarethe Maultasch se je v Vzhodnih Alpah v 15. st. spojil s historično osebo, tirolsko grofico Margareto, ki je živela sto let prej. Tu naj le opozorim na podroben prikaz historične Margarete, ki ga je nedavno objavil Wilhelm Baum (1993). Spomnil je, da *Tasche* v bavarskem narečju pomeni žensko spolovilo in da so z *Maultasch* označevali kurbo (Baum 1993, 406). Tako imamo tudi tu vse lastnosti, ki smo jih videli pri irski boginji.

3.3.4 Lungau

Primerjalni krog pa sklepa tudi Pogatschniggovo opozorilo, da ljudsko izročilo povezuje z Maultasch številne gomile, mdr. tisto (*Slika 10*) s tremi križi v Lungauu (Pogatschnigg 1862, 75). Tu mi je priskočil na pomoč prof. Hans-Dietrich Kahl, ki je ugotovil, da je to grič *Drei Kreuze* južno od vasi Steindorf, na katerem danes stoji križ med dvema zidanimi znamenjema (*Slika 10: 2*). Po ljudski pripovedi, je bila tu bitka z vojsko Margarethe Maultasch in tam naj bi bili tudi pokopani padli. Na omenjenem mestu so dejansko našli kosti (Schitter 1975, 228). Grič je hkrati vrh svetega kota 24° - 25° med smerema proti griču Gritschn in cerkvi v Althofnu. Gritschn (*Slika 10: 1*) je obla vzpetina nad vasjo Pichl, nekoč travnik, danes delno njiva. Na temenu stoji lesen križ, ki naj bi odvrčal zle sile. Ob njem so nekoč kresovali in pri tem metali v dolino goreče lesene ploščice. Na pobočjih vzpetine naj bi bilo najti odlomke lončenine iz staroslovanskega časa (Schitter 1975, 63 s). Danes ne kresujejo več, kurijo pa še velikonočni kres, črepinj 1996 ni bilo mogoče najti. Althofen (*Slika 10: 3*) s sedanjo cerkvijo Sv. Lovrenca stoji natančno severno od Gritschna v dolini pod danes glavnim krajem Mariapfarr. Po ljudskem izročilu je slika Matere Božje, ki stoji v cerkvi v Mariapfarr, nekoč stala v cerkvi v Althofnu. Vendar se je toliko časa selila v Mariapfarr, dokler ji niso tam zgradili cerkve. To razlaga Kahl tako, da je cerkev v Althofnu starejša in je treba Marijin patrocinij prvotno postaviti tja. Poleg tega naj bi ta cerkev po ljudskem izročilu spadala še med Modestove cerkve (Kahl 1993, 61, 68 s). Arheološka izkopavanja so leta 1982 pod sedanjim cerkvenim tlakom odkrila plasti več starejših cerkvenih stavb s pripadajočimi pokopi. Najstarejšo je uničil požar (Ubl 1982). 923 je

Slika 10. Maria Pfarr, Lungau. Razmestitev svetih mest. 1 - Gritschn, 2 - Drei Kreutze, 3 - Althofen, 4 - St. Wolfgang. Ekvidistanca = 20 m.

omenjena neka salzburška cerkev v Lungauu (Kos 1906, Št. 358). Ker ni naveden njen patrocinij, se zdi, da je bila edina daleč naokoli. Zato je precejšnja verjetnost, da gre prav za cerkev v Althofnu (prim.: Kahl 1993, 69). Za razumevanje pretvarjanja poganskega v krščansko češčenje je zanimivo dejstvo, da cerkev Sv. Wolfganga v Mauterndorfu (Slika 10: 4) stoji natančno v smeri Drei Kreuze - Althofen. To bi kazalo, da so češčenje prenesli od Drei Kreuze v Mauterndorf. Zanimivo vprašanje, ki se s tem postavlja, je, ali je Wolfgang zamenjal Maultasch ali njenega zmagovalca? Z odgovorom bo treba še počakati.

Lungauski skupek treh svetih mest lahko vporedimo s sveškim takole: Gritschn = Krnski Grad, Drei Kreutze = Sveško polje, Althofen = Svatne. V obeh skupkih pa ni enak samo sveti kot, ampak leži mesto poznejšega Marijinega češčenja natančno v smeri sever - jug glede na najbližje sosednje sveto mesto. Pomebno je tudi, da se mesto spopada z Maultasch strukturno prekriva s kamni na Sveškem polju, kar tudi prostorsko dokazuje povezanost te mitske osebe z obredom ustoličevanja. Lik bojevite vladarice Oblasti, ki jo mora premagati novi vladar, je v slovanskih dinastičnih izročilih zelo dobro ohranjen v osebi *Vlaste*, ki jo mora premagati Premisl, kot poroča češka Kronika Dalimila (1977, 27 ss).

4. Mala Karantanija

Kamni, stebri, na katere se veže ustoličevanje, so v predstavah nekdanjih ljudstev stali v središču njihovega plemena, bili so njihov popek sveta, kraj pravnih običajev (Banaszkiewicz 1990; 1991). Bili so torej tudi središče pravne skupnosti. Zato se ni odveč vprašati, kolikšna je bila pravna skupnost, ki je svoje kneze ustoličevala na Sveškem polju. Vprašanje in posledice, ki jih ima, lahko na tem mestu le nakažem, podrobna obravnavo bo morala slediti v prihodnosti.

Slika 11. Slovanske kneževine v Vzhodnih Alpah okrog 800. I - Karantanija, temnejši raster označuje ozemlje, za katerega je verjetna pravna povezanost z obredom ustoličevanja; II - Karniola; III - Liburnija; IV - možna kneževina na področju rimske Flavije Solve. Krožci označujejo središča.

Če strnjena skupina koroških kosezov poznega srednjega veka (Grafenauer 1952, 320 ss) res (kakorkoli že) korenini v pravni skupnosti, kot jo opisuje Predloga vrinka v Švabsko zrcalo, potem njena razprostranjenost odraža nekdanji obseg Karantancev in Karantanije kot njihove dežele (Slika 11: I). Gledano skozi to prizmo je Karantanija nenadoma osupljivo majhna (prim. še: Karpf 1995, 76). Se pa v precejšnji meri ujema s *pagus Karintriche* v 10. st., kot ga je rekonstruiral Dopsch (1975, 137). To seveda ne izključuje možnosti, da je bila Karantanija občasno nekoliko večja. Tako možnost nakazuje npr. vdor Karantancev v Furlanijo okoli 664 na pobudo Amefrita, ki si je želel polastiti se furlanskega vojvodstva (Pavel Diakon, HL V, 22). Očitno bo treba razmišljati v smeri, ki jo je pred kratkim nakazal Kahl, da je namreč treba ločiti med širšo in ožjo Karantanijo (Kahl 1993, 47 s). Malo Karantanijo v 8. st. kaže tudi arheološka podoba, ki jo je pravkar objavil Paul Gleirscher (1996, 29, Abb. 10). Trenutno se zdi bolj verjetno, da je bilo ustoličevanje prvotno povezano s Karantanijo v ožjem smislu.

5. Liburnija

5.1 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (izdaji: Kos 1936; Wolfram 1979)

Ker naše poznavanje zgodnje ozemeljsko-politične ureditve v slovanskih Vzhodnih Alpah za 8. st. in začetek 9. st. v največji meri sloni na omenjenem spisu, se velja vrniti k viru interpretacij in ga ponovno pregledati. Ključni stavek se glasi:

Qui venientes Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis. (c. 5: 6 - 8; Kos 1936, 131).

“Le-ti so prišli med Karantance in tam posvetili cerkev svete Marije in še eno cerkev v mestu Liburniji in še eno pri Undrimah in še v več drugih krajih.”

(dosedanji slovenski prevod: Grafenauer 1985, 19 s)

“Sie kamen zu den Karantanen, weihten dort die Kirche der heiligen Maria, eine andere in der Burg Liburnia und eine ad Undrimas sowie an vielen anderen Orten.”

(nemški prevod: Wolfram 1979, 45)

Stoletja je veljalo, da besedilo govori o prvih treh cerkvah, ki so jih posvetili Modest in duhovniki, ki so bili z njim. In ker naj bi bile te cerkve karantanske, lahko določajo obseg Karantanije sredi 8. st. Diskusija o tem, kje so stale te cerkve, je stara toliko kot zgodovinopisje teh krajev in je na tem mestu nimam namena obnavljati. Zadnjih sto let je prevladovalo mnenje, da gre za cerkve: Gospa Sveta v dolini Glane, Sv. Peter v Lesu /- St. Peter in Holz/ na ruševinah antične Teurnije v zgornji Dravski dolini in neznana cerkev v zgornji dolini Mure v ožji ali širši okolici Knittelfelda. S tem je bil zagotovljen obseg Karantanije preko večine današnje Koroške in vsaj še z dolino zgornje Mure.

To je razlaga, s katero ni več mogoče pojasniti arheoloških odkritij, ki sta jih v zadnjih letih napravila Franz Glaser in Kurt Karpf v Millstattu, Molzbichlu, Hochgoschu, St. Wolfgangu, St. Petru pri Spittalu in Teurniji. Ta zanikajo obstoj Modestove cerkve v Teurniji, področje med Millstattom in bližnjo Dravo pa kažejo kot nadvse pomembno posvetno-duhovno središče, ki ga ni mogoče povezovati s karantansko tradicijo. Pojasnjevalne možnosti dosedanjega karantanskega modela so izčrpane. V takem trenutku se je potrebno vmiti k virom in jih ponovno pretresti. Tu bom vsaj delno obdelal navedeni stavek.

Spomniti se je treba, da prvotni rokopis ni poznal vejic, da je njihova uporaba in s tem členitev stavka prepuščena bralcu. Zato smo izpostavljeni številnim pitijskim pastem. Najbolj znamenita je v Konverziji trenutno gotovo tista o Ingu, kjer se je Herwigu Wolframu z novim prevodom, ki je upošteval neobičajen vrstni red stavčnih objektov, posrečilo pokazati, da gre za duhovnika in ne kneza, kot je zgodovinopisje stoletja razlagalo (Wolfram 1979, 96 ss). Da je tudi naš stavek značilen pitijski stavek, je posredno opozoril že Kahl (1993, 62). Dosedanja glavna delitev stavka je bila taka: *Qui venientes Carantanis ---- dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis*. Tako kot je Wolfram v starem prevodu svojega stavka ugotovil shematično prevajanje (Wolfram 1979, 97), ga imamo tudi pri našem stavku, kjer prav tako avtomatično sledi zaporedju besed latinskega izvirnika. Dosedanji presledek povezuje *venientes Carantanis* v zvezo, ki pove, kam so prišli - h Karantancem. Pisec ime Carantanus očitno sklanja po drugi deklinaciji, oblika *Carantanis* bi tako lahko bila dativ ali pa ablativ plurala. To pa ni združljivo s smerjo prihoda. Na vprašanje -kam? bi morali namreč imeti akuzativ *Carantanos*. Poleg tega povsod drugod, kjer avtor Konverzije opisuje smer, za to uporablja še predloga *in* ali *ad*. V našem stavku bi torej moral, da bi bil prevod pravilen, zagrešiti neobičajnost, da je izpustil predlog, in nato še slovnično napako, da je uporabil napačen sklon. Zato predlagam drugačen presledek. *Qui venientes ---- Carantanis dedicaverunt ibi ecclesiam sanctae Mariae et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis*. Sedaj smo vzpostavili vsebinsko povezavo *Carantanis dedicaverunt*, ki pove, komu so posvetili cerkev - Karantancem. S tem smo dobili dativ plurala, ki se povsem ujema s *Carantanis*.

Tako pa smo drugače povezali tudi besedo *ibi*. V starem prevodu se je nanašala na *Carantanis*, v novem na *venientes*. V prvem primeru bi pomenila, da so posvečali cerkve tam, kjer so bili Karantanci, v drugem, da so jih posvečali tam, kamor so prišli. Staro prostorsko

tolmačenje bi delno lahko rešili le s trditvijo, da je *Carantanis* ablativ plurala, ki stoji na vprašanje -kje?, in da je, spet izjemno, avtor predlog *in* izpustil. Zveza z *ibi* bi ostala, a bil bi stilistično slab pleonazem - tam pri Karantancih. Zaradi prisiljenosti se mi tudi ta prevod ne zdi verjeten. - S tem, ko je avtor postavil *ibi* za *dedicaverunt*, je povzročil, da so ga bralci avtomatično povezovali s *Carantanis*. Tako je dosegel svoj namen; povečati pomen Karantancev in Karantanije in s tem salzburškega misijona. Ponoven dokaz njegove pretkanosti, za katero se je že udomačil izraz, da “laže z resnico”.

5.1.1 Seu (sive)

Nadaljevanje stavka so doslej večinoma delili na tri dele, ki so dali tri cerkve v treh različnih krajih. *ecclesiam sanctae Mariae -- et aliam in Liburnia civitate -- seu ad Undrimas et in aliis quam plurimis locis*. Taka delitev nujno zahteva, da *seu* prevajamo z “in”. “In” je namreč tako kot latinski *et* vezalni veznik - “coniunctio copulativa”, ki veže besede in stavke, a ne zaznamuje ožjega odnosa (Južnič, Kopriva 1952, 347). Pa je tak prevod besede *seu* edini možni in na tem mestu pravilen?

Seu in v drugi obliki *sive* spada med ločne veznike - “coniunctiones disiunctivae”. Z njim vežemo dva sinonimna izraza ali iščemo primernejšega ali se nam razloček ne zdi važen (Južnič, Kopriva 1952, 351). V klasični latinščini nikoli ne pomeni “in”, ampak povezuje dva dela, pri čemer drugi pogosto natančneje opredeljuje prvega (prim.: OLD 1980, 1776). Tudi v pomenu “in” ga uporabljajo predvsem v pozni latinščini, 200 - 550 (Niermeyer 1976, XVIII, 968). Učenemu kleriku, ki je v 9. st. pisal Konverzijo (dalje: Avtor), sta mogla biti znana oba pomena: klasični in poznolatinški. Če nas zanima, za katerega se je odločil, si moramo ogledati, kako je besedo v svojem spisu sicer uporabljal. Razen v našem stavku, jo je zapisal še štirikrat.

1. *Sequitur dehinc catalogus episcoporum sive abbatum eiusdem Iuvavensis sedis* (c. 2: 1, Kos 1936, 128).

Tu *sive* povezuje *episcoporum* in *abbatum* kot dve delno sinonimni besedi, ki se dopolnjujeta, da obe skupaj sestavljata *catalogus*. Avtorju je za podlago kataloga najverjetneje služila predvsem *Liber confraternitatum* cerkve Sv. Petra v Salzburgu, prav mogoče pa tudi pesem iz zbirke *De ordine conprovincialium pontificum*. Iz prve je razvidno, da so bili vsi škofje hkrati opati, ne pa tudi obratno. *Liber confraternitatum* pri dvojnih funkcijah dosledno našteva *episcopus et abbas* (Wolfram 1979, 64 ss). Avtor je namesto *et* uporabil *seu*. To je storil namenoma, ker mu je *seu* pomenil nekaj drugega kot *et*. Tu bi bil ustrezen prevod “oziroma”. Z njim je zabil razliko med *episcopus* in *abbas* na salzburški stolici. Tudi Wolfram je ugotovil, da je bil Avtor negotov glede začetkov salzburške cerkve in da je za naslednika sv. Ruperta sprejemal le “pravega” škofa (Wolfram 1979, 65 s). V tem primeru gre torej za klasični pomen besede *sive*.

2. 3. *Hactenus praenotatum est qualiter Bagoarii facti sunt christiani seu numerus episcoporum et abbatum conscriptus in sede Iuvavensi. Nunc adiciendum est qualiter Sclavi qui dicuntur Quarantani et confines eorum fide sancta instructi christianique effecti sunt seu quomodo Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt et illam possederunt regionem quousque Franci ac Bagoarii cum Quarantanis continuis affligendo bellis eos superaverunt* (c. 3: 15 - 22, Kos 1936, 129).

Tu gre za povzetek vsebine posameznih poglavij. Prvi *seu* spaja dva bavarska dela, drugi *seu* slovanskega in panonskega. Tako prva dva dela sestavljata eno celoto, druga dva drugo celoto. Ali kot je opazil Wolfram, c. 3 ustvarja vtis dvodelnega spisa, prav nekega *Conversio*

Bagoariorum et Carantanorum (Wolfram 1979, 70). Tudi tu sta oba *seu* izbrana namerno, ker imata drugačen pomen kot bi ga imel *et*, ki bi vsebino razbil na štiri dele. Torej imata spet klasični pomen. V prevodu bi bil “oziroma” kar dober. To delno priznava tudi dosedanje prevajanje. Slovenski prevod uporabi za drugi *seu* slabi *dalje* (Grafenauer 1985, 18), nemški pa povsem ustrezni *beziehungsweise* (Wolfram 1979, 41).

4. *coeperunt populi sive Sclavi vel Bagoarii inhabitare terram unde ille expulsi sunt Huni* (c. 10: 3 - 4, Kos 1936, 135).

Da tudi v tem primeru *sive* ne pomeni “in”, je jasno na prvi pogled. To priznava tudi dosedanje manj zvesto prevajanje tega mesta. *populi sive Sclavi vel Bagoarii* so v slovenskem prevodu *slovanska in bavarska plemena* (Grafenauer 1985, 23) in podobno v nemškem prevodu *slawische und bayerische Völker* (Wolfram 1979, 51). Tu ne bom razpravljaj o tem, ali *vel* nujno pomeni “in” ter kaj pomeni *populi*. Trenutno je bistveno, da je *sive* spet uporabljen v izrazito klasičnem pomenu. Natančneje namreč pojasnjuje, kdo so bili *populi*, ki so začeli naseljevati nekdanjo avarsko deželo, *Sclavi vel Bagoarii*. Tako je ponovno ustvaril celoto.

Zadnji, zelo zasilni ugovor, da *seu* v našem izhodiščnem stavku vendarle pomeni “in”, bi bila nenadna zelo močna želja Avtorja, da ne ponovi trikrat zaporedoma *et* in zato njihovo serijo prekine s *seu* v pomenu “in”, seveda v popolnem nasprotju s svojo siceršno prakso uporabe te besede. Drugod ga kopičenje *et* ni motilo. Npr.: *tradidit Chezil sicut Engildeo et filii eius duo et Ermenperht presbyter ibi habuerunt et circumduxit praefatos viros in ipsum terminum* (c. 11: 31 - 32, Kos 1936, 136 s). Poleg tega bi mu bila za isti namen na voljo vsaj še *ac* in *atque*. Zato temu ugovoru ne morem verjeti.

Naš stavek moramo zato pravilneje razdeliti takole: *ecclesiam sanctae Mariae -- et aliam in Liburnia civitate seu ad Undrimas (et in aliis quam plurimis locis)*. Sedaj vidimo, da GRE LE ZA DVE CERKVI. Za cerkev svete Marije in še neko drugo z nepoznanim patrociniem. *Aliam* namreč smiselno označuje negotovost glede le-tega, kot me je prijazno opozoril profesor Kahl. Prav tako je opazil, da obstaja povezava med cerkvijo in krajem, kjer je stala (Kahl 1993, 62). Avtor se je torej potrudil biti čim bolj verodostojen in je povedal, kje sta cerkvi. Tudi zato dostavek *et in aliis quam plurimis locis* izzveni kot navadna puhlica. Če bi Avtor vedel še za kakšno cerkev, bi jo napisal, tako kot jih pozneje naravnost sladostrastno našteva za Panonijo. Pa je ni, ker o njej ni imel podatkov.

5.1.2. Kaj torej piše Avtor o kraju prvih dveh cerkva?

Cerkve svete Marije so, kot smo videli, posvetili Karantancem. Torej je bila v Karantaniji. V skladu z iroškotskim modelom “mehkega” pokristjanjevanja, ki je bil priznано v veljavi v Vzhodnih Alpah, si je najlažje predstavljati, da so jo postavili tam, kjer je bilo najsvetejše mesto Karantancev, na Svatnah, v skupku svetih mest Sveškega polja. Tudi konec 12. ali v začetku 13. st. so bili podobnega mnjenja, ker pa je bilo Marijinih cerkva v Karantaniji že več, so zato v kodeks 4 našega vira vstavili dodatno pojasnilo *in Solio* (Kos 1936, 44), torej nedvomno Gospa Sveta.

Resnično napeto pa postane pri drugi cerkvi. Ta je stala v *Liburnia civitate seu ad Undrimas*. Začetno zadrego seveda zbuja beseda *civitas*, ki lahko pomeni tako kraj kot (upravni) teritorij nekega kraja ali celo oboje hkrati. Avtor uporabi besedo še večkrat. Prvič *in Wormatia civitate episcopus habebatur* (c. 1: 6, Kos 1936, 126), kjer bi šlo lahko celo za obojni pomen besede, kraj in škofija na splošno (prim.: Niermeyer 1976, 183 s). Drugič *in Ratispona civitate* (c. 1: 24, Kos 1936, 126), kjer Ruperta sprejme bavarski vojvoda, zato gre tu najverjetneje za kraj. Tretjič *ad*

Lauriacensem pervenit civitatem (c. 1: 11, Kos 1936, 127), kjer je Rupert zdravil bolnike. Tudi tu je misliti le na kraj. Četrtrič *ipsique ibi civitates et munitiones ad defensionem sui fecerunt* (c. 6: 31, Kos 1936, 131), kjer gre za naselbino primerno za obrambo. In končno kar trikrat v povezavi s Pribinovo utrdbo v Panoniji (c. 11: 8 - 13, Kos 1936, 137), nedvomno v pomenu kraj. Zato je logično, da je bila večina avtorjev prepričanih, da *civitas Liburnia* pomeni kraj nekdanje Teurnije. A že 1980 je Kahl začel dokazovati, da je treba izraz razumeti kot teritorij (Kahl 1980, 53). Nevarnosti dvoumja se je zavedal tudi Avtor, zato je prostor cerkve določil še natančneje - leži v kraju Undrime. *Seu* tu pomeni "oziroma, natančneje". To pa vzpostavlja tudi stopnjevanje v prostorskem pojmovanju, *civitas Liburnia* pomeni širši prostor kot Undrime. Sedaj imamo vsaj dve nadaljnji možnosti. Prva je, da je *civitas Liburnia* področje ruševin nekdanje Teurnije in bližnje okolice, Undrime pa nek ožji toponim na tem področju. Na to možnost me je v pismu prijazno opozoril profesor Géza Alföldy. Vendar mi vsaj doslej tak toponim tam ni poznan. Druga možnost je, da *civitas Liburnia* pomeni neko širše upravno področje s središčem v bližini nekdanje Teurnije, Undrime pa so kraj na tem področju. In če so vse dosedanje lokacije Undrim (pregled: Kahl 1993, 75 s) v zgornjo dolino Mure vsaj v tem grobem smislu pravilne, potem je tja segalo tudi področje Liburnije.

Seveda pa ima tako tolmačenje stavka še mnogo globlje posledice. Marijina cerkev je bila pri Karantancih, druga pa na področju Liburnije. Avtor uporablja par Karantanci - Liburnia. Zakaj v celotnem spisu ni nikoli uporabil imena Karantanija, ki je bilo v njegovem času že dobro znano, ampak vedno govori samo o Karantancih, včasih z dodatkom "in njihovi mejaki" *et confines eorum*? Zato, ker je samo tako lahko ustvaril vtis, da Liburnija pripada Karantancem. V tistem hipu, ko bi uporabil ime Karantanija, bi nastala protistava Liburniji. Postalo bi jasno, da je bila ob Karantaniji v Alpah tudi Liburnija, ki pa Salzburga ni vabila. Enako ni mogel govoriti o Liburnih, ker bi bili ti protistava Karantancem. Historični resnici je zadostil s splošno oznako *confines*. Uporaba para Liburni - Karantanija bi prav tako podirala njegov namen pomešati pojme v korist Karantancev in s tem Salzburga. Pri tem mu je bilo v prid dejstvo, da že v njegovem času cerkve v Undrimah očitno ni bilo več. Kako zelo se mu je posrečilo, čeprav morda drugače, kot je pričakoval, priča npr. mlajša izdaja življenja salzburškega nadškofa Gebharda *Vita Gebhardi* iz poznega 12. st., po kateri je Virgil postavil Modesta za škofa v Liburniji - *Lyburnia* (Kahl 1993, 41, 61). Kar je imelo logičen nasledek v zgodovinski interpretaciji, ki jo je v 15. st. podal Enej Silvij Piccolomini /Aeneas Silvius Piccolomini/ v svoji zgodovini cesarja Friderika III: *Liburni enim ea loca tenuerunt, quae nunc Carinthianorum dicuntur: sicut vetusta monumenta testantur, quae apud Solium non longe ab Opido Sancti Viti, frequentia monstrantur, priscis inscripta litteris, Liburnorum illic ciuitatem fuisse manifestantibus* (pri: Puntschart 1899, 79). *Vetusta monumenta apud Solium* so seveda ruševine Viruna. Nekoč je pripadal Liburnom, ki so posedovali te kraje, ki jih imajo sedaj Korošci. - Nejasno prostorsko mejo je zgodovinopisje prestavilo v četrto dimenzijo in tako pojasnilo dozdevno pojavljanje Liburnov in Karantancev na istem prostoru. Nekaj desetletij za tem je Jakob Unrest v Koroški kroniki - *Chronicon Carinthiacum* že pisal, kako so Huni (Avari) prišli v Karantanijo in "požgali naši ljubi Gospe njeno novo cerkev v Liburini" - *verprantten unser liebn Frawn ir news Haws zu Liburina* (Grafenauer 1952, 134 ss), s čimer je bila pač mišljena cerkev Gospe Svete.

Prevod obravnavanega stavka, kot ga predlagam, je: "In ko so ti prišli, so tam posvetili Karantancem cerkev svete Marije in neko drugo na področju Liburnije natančneje v Undrimah in v zelo številnih drugih krajih."

5.2 Obseg Liburnije

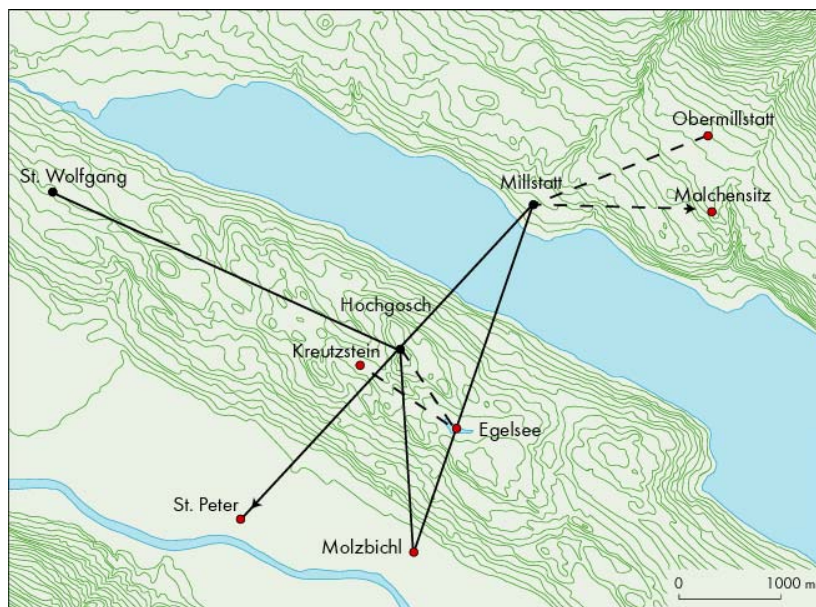
Spoznanje, DA JE OB KARANTANIJI OBSTAJALA V ALPAH TUDI KNEŽEVINA LIBURNJA, v temelju spreminja našo zavest o tedanji zgodovini. Dosedanji model je postal dokončno pretesen in ga je treba zgraditi na novo. To pa je delo, ki čaka v prihodnosti. Pomeni namreč prevrednotenje velikega dela pisnih virov. V nadaljnjem bom prikazal le še nekaj primerov, ki jih omogoča novo gledišče.

Zahodno mejo Karantanije so doslej določali s samostanom v Innichnu. Ta je bil 769 ustanovljen *propter incredulam generationem Sclavatorum* (in ne Karantancev!). Kot pravi nato neka različica freisinškega kartularja k restitucijski listini Ludvika Pobožnega iz 5. II. 816 *in confinio Tiburniensi* (Mordek, Glatthaar 1993, 57). Innichen torej ni bil na mejah Karantanije, ampak najkasneje v 9. st. Liburnije! Njen obseg se tako raztegne od zgornje doline Mure do današnje Vzhodne Tirolske (*Slika 11: III*). To pa je vsaj v ozemeljskem smislu verjetno celo več, kot je imela tedaj Karantanija (*Slika 11: I*). Če temu prištejemo še (*Slika 11: II*) Karniolo (Štih 1995, 37 ss) in možno kneževino ob srednji Muri (*Slika 11: IV*), ki jo nakazuje skupina cerkva (Pleterski, Belak 1995, 37 s), dobimo sliko, ki močno spominja na antično podobo razdelitve na upravne teritorije rimskih mest. Aguntum in Teurnija se pokrivata z Liburnijo, Virunum s Karantanijo, Emona s Kamiolo in Flavia Solva s kneževino ob srednji Muri. Učinkovanje antičnega izročila je v tej podobi težko zanikati. Pri tem ni nepomembno, da po Alföldyjevem prikazu rimske upravne razdelitve Norika, mestni upravni teritorij Viruna nikakor ni segal v zgornjo dolino Mure (Alföldy 1989), kar bi dodatno nakazovalo, da Undrime ne morejo stati na karantanskem ozemlju. Pač pa prof. Alföldy v pismu dopušča možnost, da je zgornja dolina Mure tudi še pri Knittelfeldu pripadala upravnemu ozemlju Teurnije, čeprav se tega seveda trenutno ne da dokazati. Tudi meja med vzhodnim in zahodnim koroškim slovanskim narečjem, ki jo izpričujejo krajevna imena od 10. st. dalje, poteka približno od Beljaka, mimo Osojskega jezera /-Ossiachersee/, do doline zgornje Krke /-Gurk/. Zahodna skupina kaže v nekaterih besedah enako glasovno obliko kot jezik Brižinskih spomenikov (Pohl 1996, 311 ss, Karte 1, Karte 4). Ta jezikovna meja se lepo ujema s predlagano mejo med Liburnijo in Karantanijo, kar je prav tako le težko naključje.

In če so bila naša razmišljanja do tu vsaj v grobem pravilna, lahko poskušamo najti popek Liburnije.

5.3 Središče Liburnije

Pozornost priteguje skupek treh svetih mest 5 km vzhodno od ruševin Teurnije (*Slika 12 : 1 - 3*). Ker sem ga podrobno predstavil že drugod (Pleterski 1996, 165 s), naj tu ponovim, da tvorijo sveti kot 22° - 23° z vrhom pri St. Wolfgangu (*Slika 12: 1 - 3*). Predstavljajo najstarejšo plast svetih mest. Naslednjo časovno plast predstavlja enakokraki trikotnik Molzbichl - Hochgosch - Millstatt (*Slika 12: 4, 1, 3*). Kota pri Molzbichlu in Millstattu merita po 22°, torej imata tudi velikost svetega kota. Nastanek tega trikotnika je najbolj smiselno povezovati z začetkom pokristjanjevanja v drugi polovici 8. st., ko v Molzbichlu nastane moška meniška skupnost (Karpf 1989; Glaser 1989). Na drugi strani pa v Millstattu z dobrimi argumenti domneva Kahl nastanek ženske samostanske skupnosti približno v enakem času (Kahl 1995, 110 s; Kahl 1997). Ni nujno, da bi bil nastanek obeh samostanov do leta natančno sočasen. Prav tako je mogoče, da bi v Millstattu že postavili prvo cerkev, še preden bi tja prišle redovnice. V to obdobje spada tudi legendarni *dux Domicianus*, katerega ime stoji na nagrobniku, ki ga je pred kratkim ponovno

Slika 12. Millstatt. Razmestitev svetih mest. 1 - Hochgosch, 2 - St. Wolfgang, 3 - Millstatt, 4 - Molzbichl, 5 - Malchensitz, 6 - Obermillstatt, 7 - Egelsee, 8 - Kreuzstein, 9 - St. Peter. Debele črte povezujejo sesto najstarejše plasti, tanjše črte sesto iz časa pokristjanjevanja, debelo črtkane črte sestoja iz najmlajše poganske plasti, tanko črtkana črta pa končni prenos češčenja v dolino. Ekvidistanca = 20 m.

odkril Franz Glaser (1993). Diskusije o tej osebi, tu ne bom obnavljal. Največ dokazov o njegovi resničnosti je doslej zbral Kahl (1997). V luči pričujočega prispevka se DOMICIJAN prepričljivo kaže kot KNEZ LIBURNIJE. S tem samodejno odpade Wolframov zadržani ugovor njegovemu obstoju, češ, da ga Konverzija ne omenja (Wolfram 1995, 289). Tam ga ne more biti tudi iz zelo bistvenega razloga, da ni bil karantanski, ampak liburnijski knez. Da o tem, da misijon, ki ga je podpiral, sploh ni izhajal iz Salzburga, sploh ne govorimo. Posvetitev cerkve v Undrimah se je zgodila na robu liburnijskega ozemlja, morda na željo krajevnega veljaka. V skladu s postopkom poznejšega pretapljanja Liburnije v Karantanijo, se je Domicijan v zavesti neznanega millstattskega meniha, ki je pisal življenjepis, v drugi polovici 12. st. že spremenil v karantanskega kneza (Pleterski 1994, 298), pozneje celo v deželnega zavetnika Koroške. Da je bil Domicijan knez, ve povedati tudi ljudsko izročilo, ki pravi, da je bil *Graf* (Pogatschnigg 1898, 5 s). Ker gre za izročilo ljudi, ki so nekoč govorili slovansko, je za slovanski pomen besede treba pogledati, kakšno je bilo prevajanje v drugih primerih slovansko - germanske dvojezičnosti v Alpah. Številne primere za par *knez* = *Graf* je zbral že Milko Kos (1936, 61). Zavest, da je bil *knez*, pa seveda ne more izvirati iz latinskega samostanskega izročila v Millstattu, ampak mnogo verjetneje iz vzporednega živega ljudskega izročila, ki sega v Domicijanov čas.

V isto obdobje moremo uvrstiti nastajanje začetkov Brižinskih spomenikov. Doslej sem jih povezoval s samostanom v Molzbichlu, ker je že Ivan Grafenauer s podrobno tekstovno analizo pokazal, da je bil del besedil v uporabi v moški meniški skupnosti in opozoril na sledi ustnega izročila starokrščanskih alpskih staroselcev. Nadalje so tam obstajali ustrezni materialni in intelektualni pogoji za tovrsten podvig (podrobneje: Pleterski 1996a). K temu sedaj lahko dodam še dvoje.

Hansu-Dietrichu Kahlu se je medtem posrečilo rekonstruirati prvotni trojni patrocinij v Millstattu: Salvator, Marija, Vsisveti (Kahl 1997). Tudi tekstovna analiza Brižinskih spomenikov je napredovala. Klaus Detlef Olof je med drugim opozoril še na dve, za nas pomembni, doslej spregledani podrobnosti; govornik v Brižinskih spomenikih se obrača med drugim tudi na redovnice (Olof 1996, 89). S tem se nam ponuja povezava z domnevno žensko samostansko skupnostjo v Millstattu, za katero Kahl domneva sodelovanje pri pripravljanju besedil (Kahl 1997).

Morda doslej najbolj neposreden dokaz pa nudi analiza tretjega brižinskega spomenika:

Ese iesem ztuoril proti uo Bogu od togo dien, ponese cristen bih, dase do diniznega dine, togo uzego izpouueden bodo Bogu i sancte Marii i sancti Laurenzu, Gozpodi, i uzem zuetim, i tebe, bos i rabe. (BS III 37 - 46; 1993, 62)

Olof je ugotovil, da odlomek predstavlja zaostalo sestavino in opozoril na podatek Franca Grivca, da je edini izmed vseh karolinških spovednih obrazcev, ki našteva ta imena. Nadalje Olof dokazuje, da je omenjanje sv. Lovrenca poznejša interpolacija, ki je najverjetneje nastala v povezavi s širjenjem njegovega češčenja po bitki z Madžari na Leškem polju 10. avgusta 955, torej dan sv. Lovrenca. Iskanje cerkve ali samostana z naštetimi patrociniji, kjer je besedilo nastalo, se Olofu zdi brezupno (Olof 1996, 92 s). Boga imenuje drugi spomenik tudi *zpasitel* (BS II 91), kar je latinsko *salvator*. *Bog (zpasitel)*, *Maria*, *uzi zueti* cerkve, ki nastopa v tretjem spomeniku, se povsem ujemajo s prvotnim trojnim patrocinijem cerkve v Millstattu: *Salvator*, *Marija*, *Vsisveti*. To ni več naključje! Še zlasti ne v času, ko je bilo cerkva komaj toliko, da se jih je dalo prešteti na prste. Kot smo videli, Konverzija našeje sploh samo dve. Logičen sklep zgornjih opažanj je, da BRIŽINSKI SPOMENIKI ODRAŽAJO TUDI UPORABO V ŽENSKI SAMOSTANSKI SKUPNOSTI V MILLSTATTU. Nastanka Brižinskih spomenikov tako resda ni mogoče opreti na eno samo točko, vedno bolj trdna pa je povezava s prostorom duhovne skupnosti med Millstattom in Molzbichlom. Središče Liburnije je torej treba razumeti v širšem smislu, še vedno pa ima duhovni značaj.

Seveda je s pokristjanjevanjem prvotni trojni sestoj začel razpadati. Cerkvi v Millstattu in na mestu poznejšega St. Wolfganga (Pleterski 1996, 165 s) sta začeli izpodrivati pogansko češčenje. Oblikujeta se dva nova skupka svetih mest starih bogov, na vsaki strani jezera ena. Trenutno ju je mogoče imeti bodisi za sočasni, bodisi za zaporedni. Severna skupina častilcev je ohranila češčenje v Millstattu, pri čemer se je morala sprijazniti z določeno stopnjo pokristjanjenja. To bi lahko bila *ecclesia demonibus addicta*, ki jo je nato v kratkem "očistil" Domicijan (prim.: Pleterski 1994, 302; kjer se še nagibam k mnenju, da gre za ostanke sinkretističnega starega krščanstva). Češčenje s prostora poznejšega St. Wolfganga so v isti črti preko Millstatta prenesli do kamna, ki se danes imenuje *Malchensitz* (Slika 12: 5). Nanj me je prijazno opozoril g. Axel Huber. Danes je to sedež, vklesan v živo skalo južno od vasi Obermillstatt. Po ljudski pripovedi, naj bi se dekle, ki se vsede na kamen, v enem letu za tem poročilo. Ime Malchen je dobil po hčeri zakoncev z Dunaja, ki sta jo z njegovo pomočjo 1878 poročila. Preneseno nazaj, Malchensitz priča o tem, da so pri St. Wolfgangu prvotno opravljali češčenje, ki je bilo povezano s kamnom (ali kamni) in nato s poroko. Drugo novo sveto mesto je bilo tam, kjer je danes cerkev Janeza Krstnika v *Obermillstattu* (Slika 12: 6), po izročilu na mestu ajdovskega templja. Sem so prenesli češčenje, ki so ga prej opravljali na Hochgoschu in ne v Millstattu, kot sem predhodno domneval (Pleterski 1996, 166). Kot z vrhom v Millstattu med smerema proti cerkvi v Obermillstattu in Malchensitzu meri približno 22°, torej še vedno velikost svetega kota.

Južna skupina je nastala tako, da so češčenje na Hochgoschu še obdržali. Češčenje iz Millstatta so na črti proti Molzbichlu prenesli na jezerce *Egelsee* (Slika 12: 7) vrh gorskega hrbta, češčenje s prostora poznejšega St. Wolfganga pa na kamen *Kreuzstein*. Tudi ta tri mesta tvorijo sveti kot z vrhom pri Egelseju. Meri približno 22°.

Kreuzstein (Slika 12: 8), kot ga je skrbno opisal Axel Huber, je star mejnik. Je podolgovat zaobljen kamen (pribl. 2,5 X 1,4 m), ki leži na pol obkopen ob stari poti med St. Wolfgangom in Hochgoschem. V njem je vklesanih pet križev, ki so mu dali ime, več letnic, kratica FW in skledasta vdolbina ter reža v stranski ravni ploskvi. Letnice se nanašajo na uradne mejne obhode, najstarejši sta iz časa grofa Widmanna (1640 - 1662), FW verjetno pomeni *Familia Widmann*. Reža ob strani bi lahko služila namenu, razklati kamen. Dejansko kaže severna stran kamna 1 m

dolg odlom. Na enem od odlomkov je prav tako vklesan križ. Skledica ima na severnem in južnem robu vklesan po en (odtočni?) kanal. Kamen omenja že 1533 opis meje deželskega sodišča Ortenburg. Opis iz 1598 omenja sedem križev, skledico in jamo, v kateri kamen leži (Huber 1993). Uničevanje kamna je očitno mlajše od 1598, ko je bilo na njem še vidnih sedem križev. Le-ti, skledica in jama pa so starejši. Kanala kažeta, da je nekdo skušal preprečiti, da bi se v skledici nabirala voda. Ponuja se misel, da so kamen nekoč prenesli s prostora pri St. Wolfgangu, da je bil tam prvotni prostor njegovega češčenja. Če bi bilo to res, POTEM JE KREUZSTEIN LIBURNIJSKI POPEK SVETA, LIBURNIJSKI KNEŽJI KAMEN.

Zdi se, da je južna skupina starovercev prenehala s svojim češčenjem, ko je ob Dravi, v današnji vasi St. Peter/ Edling nastala cerkev Sv. Petra (*Slika 12: 9*). Ta stoji v smeri Hochgosch - Millstatt in je verjetno nadomestila češčenje na Hochgoschu. Razdalja med Kreuzsteinom in Sv. Petrom je povsem enaka razdalji med Millstattom in Hochgoschem. Še eno naključje? Pred kratkim je Kurt Karpf ob cerkvi odkril grobišče, ki ga del najdb postavlja še v 9. st. (Wakounig 1995; Karpf 1995a). In če se nam razlaga nastanka te cerkve zdi mogoča, postanemo pozorni na darovnico kralja Arnulfa freisinški škofiji iz leta 891. Tedaj je daroval *capellam in Sclauiniaie partibus ad curtem nostram quae Liburna vocatur consistentem* (Kos 1906, Št. 298). Ponaredek iz druge polovice 11. st. pove, da so kapelo posvetili sv. Petru, da bi s tem zatrli tam nastalo krivoverstvo - *hereses quasdam illis in partibus obortas necandas* (Kos 1906, Št. 299; Kahl 1980, 54 s). Pri tem naj bi plural *hereses* pomenil bolj ali manj pisano izbiro možnosti (Kahl 1980, 57). Vsekakor pa naj bi šlo za nepravovernost(i), ki so dejansko obstajale. Mar ta kapela ne bi mogla biti prav obravnavana cerkev Sv. Petra? To se mi zdi mnogo bolj verjetno, kot pa doslej mnogokrat predlagana cerkev Sv. Petra v Lesu, kjer izkopavanja v njeni notranjosti niso odkrila ostankov iz tega časa, ampak predvsem rimske ruševine (prim.: Dolenz 1971).

Če povzamem vse, kar se kaže o prvotnih treh svetih mestih okrog Millstattskega jezera, in to primerjam s skupkom ob Sveškem polju, se pokaže zelo vpadljivo ujemanje: gradišče na (Kmskem) Gradu in tamkajšnja cerkev Sv. Petra in Pavla z gradiščem na Hochgoschu in Sv. Petrom v dolini; kamni na Sveškem polju s kamnom (kamni) pri St. Wolfgangu; pogansko svetišče in pozneje Marijina cerkev na Svatnah s poganskim svetiščem in pozneje Marijino cerkvijo v Millstattu. Ena dokazna zanka je s tem sklenjena.

6. Sklepne misli

Prvo žetev s tem zaključujem. Na nekaj vprašanj sem odgovoril, še več jih odpiram. Tokrat sem želel predvsem pokazati, da je ustoličevanje obred, ki je bil del predkrščanske ideologije. Že kot tak se je razvijal, kar bo tudi še potrebno raziskati. Hkrati je postalo povsem jasno, da je kakršnakoli razprava o slovanskem, germanskem, ali kakšnem drugačnem izvoru obreda povsem zgrešena. Celo skromni podatki, ki sem jih navedel, kažejo, da gre samo za različico obreda, ki so ga poznali že skupni indoevropski predniki, in več kot verjetno je, da si ga tudi oni niso šele izmislili. Gotovo pa je bila tista pojavna oblika, ki jo v 11. st. opisuje Predloga vrinka v Švabsko zrcalo, sestavni del slovanskega prava. Kako je bila povsem konkretno videti, prepuščam bodočim raziskavam.

Videli smo, da so bili v obred vpleteni štirje kamni, od teh dva možna sedeža. In svetih skupnosti, ki so imele take kamne, je bilo samo v Vzhodnih Alpah kar nekaj, celo na današnjem Koroškem vsaj dve. Sedanje češčenje enega kamna, ali stola kot nacionalnega ali deželnega simbola je samo odraz novodobnega političnega mita, ki nima nikakršne povezave več z nekdanjimi miti - svetimi zgodbami o urejenosti sveta, zaradi katerih so kamne pravzaprav

postavili. So pa prvotni štirje sveški kamni odraz občutenosti, s katero so se Slovani navezali na ostanke antične dobe, ki so jih našli v novi domovini. In sedanji vojvodski stol je tipičen primer habsburške novotvorbe, ki je skušala z navidezno naslonitvijo na starejše sestavine utemeljiti svoje pravice do tega prostora, dejansko pa je razsula stari sesto. A pravi vzrok vojvodskega stola niso prejšnji štirje sveški kamni, ampak tista prisega treh srčnih mož 1. avgusta 1291 v skritem koticu Rütliwiese ob jezeru Uri, s katero se je začela švicarska zveza. Ta je dala potrebni pospešek Habsburžanom, da so predstavili dinastično politiko proti vzhodu. In ko bomo na glavnem trgu v Celovcu ter si ogledovali tamkajšnjega zmaja, se spomnimo, da je doma na Sveškem polju, kjer je pomagal karantanskim obrednikom zagotavljati blagostanje njihove dežele.

*Raziskava je del projekta "Vzhodne Alpe in zahodni Balkan v arheoloških dobah", katerega naročnik je Ministrstvo za znanost in tehnologijo R Slovenije, izvajalec pa Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo. - Razprave ne bi mogel napisati brez požrtvovalne pomoči številnih dobrih ljudi. Dajali so mi literaturo, gradivo, nasvete, preskušali trdnost mojih dokazov, mi nudili gostoljubje, pregledovali besedilo, me vodili po najdiščih, me spodbujali in kalili. Nekatere sem tu in tam mimogrede že omenil, a če bi hotel biti zelo natančen, bi bilo omemb brez števila. Verjamem, da mi moji prijatelji ne bodo zamerili, če jih sedaj samo družno naštejem in jim s tem izrazim svojo iskreno hvaležnost: prof. dr. Géza Alföldy, ga. Mateja Belak, dr. Edel Bhreathnach, dr. Dragan Božič, dr. Metka Furlan, prof. dr. Franz Glaser, dr. Jana Horvat, g. Axel Huber, prof. dr. Hans - Dietrich Kahl, dr. Kurt Karpf MA, prof. dr. Lubomír Jan Konečný, dr. Monika Kropelj, Luitgard Löw MA, mag. Mirjam Mencej, dr. Therese Meyer, prof. dr. Erika Mihevc Gabrovec, ga. Irena Mirnik Prezelj, dr. Vladimir Nartnik, prof. dr. Barry Raftery, dr. Vinko Rajšp, dr. Marko Snoj, ga. Ana Šašel, dr. Marjeta Šašel Kos, prof. dr. Gerold Walser. Estetski videz je mojim slikovnim predlogam dala z veščo roko ga. Dragica Knific Lunder. Tudi njej hvala.

**Razprava je zelo razširjeno besedilo referata z naslovom "Der Kärntner Fürstenstein in der Struktur der heiligen Stätten", ki sem ga imel 20. 9. 1996 v Gmündu na Koroškem v okviru mednarodnega simpozija "Der Kärntner Fürstenstein im europäischen Vergleich, 20. - 22. 9. 1996". V istoimenskem zborniku simpozija bo izšel v nemščini z naslovom "Die Kärntner Fürstensteine in der Struktur der Kultstätten". Že dodelano vsebino sem predstavil v Ljubljani tudi Zgodovinskemu društvu Ljubljana 12. 12. 1996 v predavanju z naslovom "Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov". Delen poljudni povzetek tega predavanja sem nato objavil v dnevniku Republika 22. 12. 1996, str. 27 v članku z naslovom "Knežji kamni - mit pred mitom".

1977, Kronika tak rečeného Dalimila. - Praha.

1987, Pet bratov. Slovenska ljudska pravljica. - Zbirka Velike slikanice, Ljubljana.

1993, Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja. - Dela 2. razreda SAZU, Ljubljana.

ALFÖLDY, G. 1989, Die regionale Gliederung in der römischen Provinz Noricum. - Schriften der philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg 38, 37 - 55.

BANASZKIEWICZ, J. 1986, Podanie o Piaście i Popielu: studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi. - Warszawa 1986.

- BANASZKIEWICZ, J. 1990, *Pons mercati, gradus lignei, stepen i inne*. Uwagi o znaku władzy i prawa słowiańskich miejsc wiecowych. - *Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska Lublin - Polonia*, Sectio F, Vol. 45, 79 - 89.
- BANASZKIEWICZ, J. 1991, Entre la description historiographique et le schéma structurel. L'image de la communauté tribale: l'exemple des Lučane dans la *Chronica Bohemorum* de Kosmas vers 1125. - [v:] *L'historiographie médiévale en Europe*, Paris, 165 - 175.
- BANASZKIEWICZ, J. 1994, Les hastes colorées des Wisigoths d'Euric (Idace c. 243). - *Revue Belge de Philologie et d'Histoire - Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 72, 225 - 240.
- BARROW, G. 1997, The Stone of Scone. - [v:] *Der Kärntner Fürstenstein im europäischen Vergleich*, Gmünd (v tisku, izdajatelj: Axel Huber).
- BAUM, W. 1993, Margarethe Maultasch in Geschichte und Sage. Zur Kritik historischer Mythen und der Tradierung von Vorurteilen. - *Carinthia I*, 183, 367 - 408.
- BEZLAJ, F. 1961, Slovenska vodna imena II. - Dela 2. razreda SAZU 9, Ljubljana.
- BEZLAJ, F. 1976, Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga A - J. - Ljubljana
- BEZLAJ, F. 1982, Etimološki slovar slovenskega jezika. Druga knjiga K - O. - Ljubljana.
- BHREATHNACH, E. 1995a, The topography of Tara: the documentary evidence. - *Discovery Programme Reports: 2, Project Results 1993*, Dublin, 68 - 76.
- BHREATHNACH, E. 1995, Tara. A select bibliography. - *Discovery Programme Reports 3*, Dublin.
- BHREATHNACH, E. 1996, Cultural identity and Tara from Lebor Gabála Érenn to George Petrie. - (v tisku).
- BHREATHNACH, E. in NEWMAN C. 1995, Tara. - Dublin.
- BIEDERMANN, G. 1996, Romanik in Kärnten. - Klagenfurt.
- BRAY, D. A. 1987, The image of St. Brigit in the early Irish church. - *Études celtiques* 24, 209 - 215.
- BS = Brižinski spomeniki.
- BUSCHHAUSEN, H. 1978, Die Südtalienenische Bauplastik im Königreich Jerusalem von König Wilhelm II. bis Kaiser Friedrich II. - *ÖAW, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften* 108, Wien.
- CIL III = *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. - Berolini 1873.
- CIGLENEČKI, S. 1987, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum - Višinske utrdebe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru. - Dela 1. razreda SAZU 31, Ljubljana.
- DAMES, M. 1992, *Mythic Ireland*. - London.
- DILLON, M. 1994, *The Cycles of the Kings*. - Dublin (prva izdaja 1946).
- DOLLENZ, H. 1971, Ausgrabungen in der Kirche von St. Peter in Holz (Teurnia). - *Carinthia I*, 161, 35 - 48.
- DOPSCH, H. 1975, Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten. - *Carinthia I*, 165, 125 - 151.
- DOPSCH, H. 1995, ... in sedem Karinthani ducatus intronizavi ... Zum ältesten gesicherten Nachweis der Herzogseinsetzung in Kärnten. - [v:] *Regensburg, Bayern und Europa - Festschrift für Kurt Reindel*, Regensburg, 103 - 136.
- EGGER, R. 1967, Die Nordwestecke des Herzogstuhles. - *Carinthia I*, 157, 453 - 459.
- FRÄSS - EHRFELD, C. 1984, *Geschichte Kärntens*. - Klagenfurt.
- FRIEDRICH, J. 1959, *Hethitischen Gesetze*. - Leiden.
- FRIEDRICH, J. in KAMMENHUBER, A. 1980, *Hethitisches Wörterbuch*. - Heidelberg.

- FRITSCH, W. in UCIK, F. H. 1967, Der Aufbau des Herzogstuhls und seine Gesteine. - Carinthia I 157, 444 - 452.
- FURLAN, M. 1995, "stol". - [v:] Etimološki slovar slovenskega jezika 3, Ljubljana, 319 - 320.
- FURLAN, M. 1995a, "rja". - [v:] Etimološki slovar slovenskega jezika 3, Ljubljana, 185 - 186.
- FURLAN, M. 1995b, "ruda I". - [v:] Etimološki slovar slovenskega jezika 3, Ljubljana, 204.
- FURLAN, M. 1995c, "pravi". - [v:] Etimološki slovar slovenskega jezika 3, Ljubljana, 105.
- G[ALLENSTEIN, A.] 1871, Die Neuauftellung des kärnt. Fürstensteines. - Carinthia 61, 25 - 27.
- GINHART, K. 1967, Der Herzogsitz des Kärntner Herzogstuhls. - Carinthia I 157, 460 - 466.
- GINHART, K. 1969, Waren die Kirche auf der Flattnitz und die Kärner von Tigring und Maria Saal je "Taufkirchen?". - Carinthia I 159, 17 - 56.
- GLASER, F. 1989, Das Münster in Molzbichl, das älteste Kloster Kärntens. - Carinthia I 179, 99 - 124.
- GLASER, F. 1993, Eine Marmorinschrift aus der Zeit Karls des Großen in Millstatt. - Carinthia I 183, 303 - 318.
- GLEIRSCHER, P. 1996, Neues zum Gracarca-Friedhof über Grabelsdorf. - Carinthia I 186, 11 - 45.
- GLUHAK, A. 1993, Hrvatski etimološki rječnik. - Zagreb.
- GOLDMANN, E. 1903, Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slovenischen Stammesverband. - Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 68, Breslau.
- GRABER, G. 1914, Sagen aus Kärnten. - Leipzig.
- GRABER, G. 1919, Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg. - Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch - historische Klasse, Sitzungsberichte 190/5, Wien.
- GRAFENAUER, B. 1952, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. - Dela 1. razreda SAZU 7, Ljubljana.
- GRAFENAUER, B. 1962, Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev. - Zgodovinski časopis 16, 176 - 209.
- GRAFENAUER, B. 1970, Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol. - Zgodovinski časopis 24, 112 - 122.
- GRAFENAUER, B. 1985, Spreobmenje Bavarcev in Karantancev. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. - Acta Ecclesiastica Sloveniae 7, 9 - 43.
- GRAFENAUER, B. 1993, Die Kärntner Herzogseinsetzung und die Edlingerfrage. - Carinthia I 183, 353 - 366.
- HARL, O. 1989, Der Stadtplan von Virunum nach Luftaufnahmen und Grabungsberichten. - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 36, 521 - 598.
- HASSINGER, H. 1965, Zollwesen und Verkehr in den österreichischen Alpenländern bis um 1300. - Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 73, 292 - 361.
- HAUPTMANN, L. 1954, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu. - Dela 1. razreda SAZU 10, Ljubljana.
- HAUSER, K. 1890, Die Karnburg eine ostgotische Festung. - Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 16 N.F., 40 - 44.
- HF = Historia Francorum.
- HL = Historia Langobardorum.
- HUBER, A. 1993, Der "Kreuzstein" am Fratres. - Die Kärntner Landsmannschaft 8, 14 - 16.

- JABORNEGG von ALTENFELS, F. M. 1837, Antiquarische Miszellen. - Carinthia 27, 211 - 212.
- von JAKSCH, A. 1904, Monumenta historica ducatus Carinthiae III. - Klagenfurt.
- JAKSCH, A. 1927, Die Edlinge in Karantanien und der Herzogsbauer am Fürstenstein bei Kamburg. - Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch - historische Klasse, Sitzungsberichte 205/5, Wien - Leipzig.
- JOHANNSON - MEERY, B. 1993, Karolingerzeitliche Flechtwerksteine aus dem Herzogtum Baiern und aus Bayerisch - Schwaben. - Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung 27, Kallmünz/Opf.
- JOYNT, M. 1910, Echtra mac Echdach Mugmedóin. - Eriu 4, 91 - 111.
- JUŽNIČ, R. in KOPRIVA S. 1952, Latinska slovnica. - Ljubljana.
- KAHL, H. - D. 1980, Zwischen Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen - Noricum. - [v:] Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jh., ÖAW Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4, Wien, 33 - 81.
- KAHL, H. - D. 1993, Das Fürstentum Karantanien und die Anfänge seiner Christianisierung. - [v:] Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, Wien - Köln - Weimar, 37 - 99.
- KAHL, H. - D. 1995, Bemerkungen zur ältesten Millstätter Domitian - Überlieferung. - [v:] Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten (16. und 17. Juni 1995), 80 - 120.
- KAHL, H. - D. 1997, Der Millstätter Domitian. Abklopfen einer problematischen Klosterüberlieferung zur Missionierung der Alpenslawen in Oberkärnten. - Vorträge und Forschungen des Konstanzer Arbeitskreises für Mittelalterliche Geschichte, Sonderband, Sigmaringen (v tisku).
- KARPF, K. 1989, Das Kloster Molzbichl - ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantanien. - Carinthia I 179, 125 - 140.
- KARPF, K. 1994, Steinerne Kirchengenausstattungen in Kärnten aus tassilonisch-karolingischer Zeit. - Bamberg (tipkopisni magisterij).
- KARPF, K. 1995, Steinerne Kirchengenausstattungen in Kärnten. Zur Problematik frühmittelalterlicher Flechtwerksteine. - [v:] Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten (16. und 17. Juni 1995), 66 - 79.
- KARPF, K. 1995a, KG Spittal an der Drau. - Fundberichte aus Österreich 34, 729 - 730.
- KATIČIČ, R. 1987, Hoditi - roditi. Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. - Wiener slavistisches Jahrbuch 33, 23 - 43.
- KATIČIČ, R. 1988, Nachlese zum urslawischen Mythos vom Zweikampf des Donnergottes mit dem Drachen. - Wiener slavistisches Jahrbuch 34, 57 - 75.
- KATIČIČ, R. 1989, Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. - Wiener slavistisches Jahrbuch 35, 57 - 98.
- KATIČIČ, R. 1990, Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus (2). - Wiener slavistisches Jahrbuch 36, 61 - 93.
- KATIČIČ, R. 1990a, Nachträge zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. - Wiener slavistisches Jahrbuch 36, 187 - 190.
- KATIČIČ, R. 1991, Nachträge zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. - Wiener slavistisches Jahrbuch 37, 37 - 39.
- KATIČIČ, R. 1992, Baltische Ausblicke zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus. - Wiener slavistisches Jahrbuch 38, 53 - 73.
- KLEMENČIČ, M. 1995, Sv. Trije kralji v Slovenskih goricah. Gradbena zgodovina in izvor arhitekturnega tipa. - Zbornik Soboškega muzeja 4, 21 - 36.

- KNIFIC, T. in PLETERSKI A. 1993, Staroslovanski grobišči v Spodnjih Gorjah in Zasipu. - Arheološki vestnik 44, 235 - 267.
- KONEČNÝ, L. J. 1996, Nejstarší krypty a funkce Svatopetrského chrámu v Brně. - Umění 44, 315 ss.
- KOS, F. 1906, Gradivo za zgodovino Slovencev 2. - Ljubljana.
- KOS, M. 1936, Conversio Bagoariorum et Carantanorum. - Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Ljubljana.
- KOPPERS, W. 1936, Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen. - [v:] Die Indogermanen- und Germanenfrage, Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik 4, 279 - 411.
- KRANZMAYER, E. 1958, Ortsnamenbuch von Kärnten II. - Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 51, Klagenfurt.
- KREK, G. 1887, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. - Graz.
- KROPEJ, M. 1995, Pravljičica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine - Zbirka ZRC 5, Ljubljana.
- KUBES, K. 1976, Die Sakralarchitektur vom 10. bis zum Ausgang des 12. Jhdts. - [v:] 1000 Jahre Babenberger in Österreich, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge 66, 471 - 498.
- KUMER, Z. in MATIČETOV M. in VODUŠEK V. 1981, Slovenske ljudske pesmi 2: pripovedne pesmi. - Ljubljana.
- LUDAT, H. 1982, Farbenbezeichnungen in Völkernamen. - [v:] Slaven und Deutsche im Mittelalter, Köln - Wien, 285 - 311 (ponatis članka iz: Saeculum 4, 1953, 138 - 155).
- MAL, J. 1942, Osnove ustoličenja karantanskega kneza. - Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1 - 62.
- MALLORY, J. P. 1989, In Search of the Indo-Europeans. - London.
- MAYER, S. M. 1821, Wanderung in die Umgegenden des Carantaner - Berges. - Kärntnerische Zeitschrift 3, 145 - 164.
- MORDEK, H. in GLATTHAAR M. 1993, Von Wahrsagerinnen und Zauberern. Ein Beitrag zur Religionspolitik Karls des Großen. - Archiv für Kulturgeschichte 75, 33 - 64.
- MORO, G. 1967, Zur Zeitstellung und Bedeutung des Kärntner Herzogstuhles. - [v:] Mundart und Geschichte, Studien zur österreichisch-bairischen Dialektkunde 4, Wien, 95 - 110.
- MORO, G. 1967a, Zur Geschichte des Kärntner Herzogstuhles. - Carinthia I 157, 420 - 441.
- MYTUM, H. 1992, The Origins of Early Christian Ireland. - London - New York.
- NEWMAN, C. 1995, The Tara survey. Interim report. - Discovery Programme Reports: 2, Project Results 1993, Dublin, 62 - 67.
- NÍ CHATHÁIN, P. Traces of the cult of the horse in early Irish sources. - The Journal of Indo-European Studies 19, 123 - 131.
- NIERMEYER, J. F. 1976, Mediae latinitatis lexicon minus. - Leiden.
- NN, 1812, Die Kaerntnerischen Herzogstuehle auf dem Karnburger - Huegel, und im Sonnenfelde. - Carinthia, 28, 29.
- NN, 1855, Antiquarischer Fund. - Carinthia 45, 115.
- OLD = Oxford Latin Dictionary 1980, Fascicle 7, Qualiterqualiter -- Sopitus. - Oxford.
- OLMSTED, G. 1992, The Earliest Narrative Version of the Táin: Seventh-century Poetic References to Táin bó Cúailnge. - Emania, Bulletin of the Navan Research Group 10, 5 - 17.
- OLOF, K. D. 1996, Zu den Katalogen in den Freisinger Denkmälern. - [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana, 87 - 95.
- PASCHINGER, V. 1954, Das Lurnfeld. Geographische Grundlagen einer historischen Landschaft. - Carinthia I, 144, 578 - 586.

- PHILIPPSON, E. 1923, Der Märchentypus von König Drosselbart. - FF Communications 50, Greifswald.
- PICCOTTINI, G. 1970, Neue Inschriftfunde aus Kärnten. - Pro Avstria Romana 20, 28 - 29.
- PICCOTTINI, G in DOLENZ, H. 1993, Die Ausgrabungen in Virunum (Zollfeld) im Jahre 1992. - Carinthia I 183, 245 - 256.
- PICHLER, F. 1888, Virvnm. - Graz.
- PLETERSKI, A. 1990, Slovenski državni simboli - od kod in kam.- Delo, 14. VI, 9.
- PLETERSKI, A. 1994, ECCLESIA DEMONIBUS ADDICTA. Povedka o poganskem svetišču v Millstattu. - Zgodovinski časopis 48, 297 - 306.
- PLETERSKI, A. 1996, Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. - Zgodovinski časopis 50, 163 - 185.
- PLETERSKI, A. 1996a, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov. - Zbornik Brižinski spomeniki, 1996, str. 27 - 42.
- PLETERSKI, A. in BELAK M. 1995, ZBIVA. Cerkev v Vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja. - Zgodovinski časopis 49, 19 - 43.
- POGATSCHNIGG, V. 1862, Margaretha Maultasche in der Volksüberlieferung der Alpenländer. - Carinthia 52, 71 - 76.
- P[OGATSCHNIGG], V. 1898, Sagen von den Heiden im Gebiete des Millstättersees. - Carinthia I, 88, 4 - 8.
- POHL, H. D. 1996, Zur Sprache der Freisinger Denkmäler. - [v:] Zbornik Brižinski spomeniki, Dela 2. razreda SAZU 45, Ljubljana, 311 - 321.
- PONTFARCY, Y. de 1987, Two late inaugurations of Irish kings. - Études celtiques 24, 203 - 208.
- PUHVEL, J. 1984, Hittite Etymological Dictionary. - Berlin, New York, Amsterdam.
- PUNTSCHART, P. 1899, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten. - Leipzig.
- ROLLESTON, T. W. 1994, Celtic. - London (ponatis).
- SAYERS, W. 1994, Conventional descriptions of the horse in the Ulster Cycle. - Études celtiques 30, 233 - 249.
- SCHITTER, J. 1975, Heimat Mariapfarr. - Mariapfarr(?).
- SCHLEIF, H. 1939, SS-Ausgrabung Karnburg. - Carinthia I 129, 261 - 271.
- SCHRÖDER, F. R. 1927, Ein altirischer Krönungsritus und das indogermanische Rossopfer. - Zeitschrift für keltische Philologie 16, 310 - 312.
- SCHWAB, H. 1994, Eine außergewöhnliche Gürtelgarnitur des frühen Mittelalters von Vallon/sur Dompiere, Kanton Freiburg, Schweiz. - Germania 72, 515 - 528.
- SJOESTEDT, M. L. 1994, Gods and Heroes of the Celts. - Dublin (prva izdaja 1949).
- SŁUPECKI, L. P. 1994, Slavonic Pagan Sanctuaries. - Warsaw.
- SNOJ, M 1995, "svet III". - [v:] Etimološki slovar slovenskega jezika 3, Ljubljana, 349.
- SNOJ, M 1995a, "sod II". - [v:] Etimološki slovar slovenskega jezika 3, Ljubljana, 283 s.
- STEINMANN, U. 1967, Die älteste Zeremonie der Herzogseinsetzung und ihre Umgestaltung durch die Habsburger. - Carinthia I 157, 469 - 497.
- ŠAŠELJ, M. 1896, Gospa Sveta. Začetek, zgodovina, svetišča in znamenitosti te Božje poti. - Celovec.
- ŠPRAJC, I. 1991, Arheoastronomija. - Ljubljana.
- ŠTIH, P. 1995, Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naselitvenem prostoru v vzhodnih Alpah. - [v:] Slovenci in država, Razprave 1. razreda SAZU, Ljubljana, 21 - 45.
- ŠTREKELJ, K. 1904 - 1907, Slovenske narodne pesmi III. - Ljubljana.

- THURNEYSSEN, R. 1909, Handbuch des Alt-Irischen, II. Teil: Texte mit Wörterbuch. - Indogermanische Bibliothek I/6, Heidelberg.
- UBL, H. 1982, KG Mariapfarr, OG Mariapfarr, VB Tamsweg. - Fundberichte aus Österreich 21, 322.
- WAKOUNIG, F. 1995, So našli Karantance iz 9. - 10. stoletja? - Slovenski vestnik, 21. XII., 10 - 11.
- WEBSTER, J. 1996, Sanctuaries and sacred places. - [v:] The Celtic World, London - New York, 445 - 464.
- WINKLER, G. 1985, Die römischen Straßen und Meilensteine in Noricum - Österreich. - Schriften des Limesmuseum Aalen 35, Stuttgart.
- WOLFRAM, H. 1979, Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. - Wien - Köln - Graz.
- WOLFRAM, H. 1995, Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. - Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31, Wien - München.
- WUTTE, M. 1912, Kärntner Gerichtsbeschreibungen. - Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 20 - 21, Klagenfurt.
- WUTTE, M. 1929, Die Wiederherstellung des Herzogstuhls im Jahre 1834. - Carinthia I 119, 33 - 55.
- WUTTE, M. 1941, Karnburg und Tanzenberg. - Carinthia I, 131, 341 - 359.
- ZADNIKAR, M. 1959, Romanska arhitektura na Slovenskem. - Ljubljana.